QURANİ-KƏRİMİN TƏCVİDİ

بسم الله الرحمن الرحيم

BAKI İSLAM UNİVERSİTETİ

NƏŞRİ № 08

QURANİ-KƏRİMİN TƏCVİDİ

II Nəşr

Bakı - 2011

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
BAKI İSLAM UNİVERSİTETİ

Kitabın adı:
« QURANİ-KƏRİMİN TƏCVİDİ »

Müəllif:
Heyət

Elmi Redaktor:
Laçın Quliyev

Dizayn:
H. A. Heydəroğlu

İSBN:
978-9952-8121-1-4

Bu kitab, Bakı İslam Universiteti Zaqatala korpusunda hazırlanmış və elmi şuranın 10 fevral 2011-ci il tarixli iclasının3 saylı qərarına əsasən nəşr edilmişdir.
Dərs kitabları №: 8

Ünvan: **AZ6200, Zaqatala Şəhəri,**
Heydər Əliyev prospekti №: 88
Tel: **(+994 174) 5 32 46**
Faks: **(+994 174) 5 21 83**
e-mail: **zakatalailahiyat@gmail.com**

ÖN SÖZ

Təcvid, Qurani-Kərimin düzgün oxunma qaydalarını öyrədən elmdir. Hər şeydən əvvəl belə bir kitabın Azərbaycan dilində hazırlanması imkanını bizə bəxş edən Uca Allaha sonsuz həmdüsənalar, Onun Həbibi və Peyğəmbəri Həzrət Mühəmmədə (s.ə.s) salat və salam olsun.

Bildiyimiz kimi xalqımız, yaranandan bəri İslam dinini mənimsəmiş və onun qaydalarını bizə çatdıran Quranı hər zaman oxumuşdur. Müxtəlif şəkildə tərcümələr və yaxud təfsirlər yazılmışdır. Ancaq görünən bir həqiqət vardır ki, Quranın oxunma qaydaları olan təcvid elmi haqqında dilimizdə yazılmış geniş miqyaslı bir kitab yoxdur. Biz bu məqsədlə gücümüzün və imkanlarımız çatdığı qədər xalqımıza faydalı olması məqsədilə bu kitabın hazırlanması qərarına gəldik.

Kitabımız üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə Qurani-Kərim haqqında ümumi məlumatlar verilmişdir. Quranın yazılması, toplanılması, hərəkələnməsi və çoxaldılması məsələrindən bəhs edilmişdir. Daha sonra bu bölmədə Quran oxumağın və oxuyanın fəziləti haqqında məsələlər yer alır. Qiraət və Quran tilavəti ilə əlaqəli bir sıra məsələlər incələnmişdir.

İkinci bölmədə Təcvid elmindən danışılır. Burada təcvid haqqında ümumi məlumatlar verilərik hərflərin məxrəc və sifətlərindən, məd qaydaları, tənvin və sakin nunla əlaqəli məsələlər, idğam bəhsi, səktə, vəqf və ibtida ilə əlaqəli məsələr yer almışdır.

Üçüncü bölmədə isə Quran öyrətmə və əzbərləmədə bəzi məsələlər izah edilmişdir. Burada quran öyrətmə metodu, hafizlik etmək üçün məlumat və dodaq təlimi ilə əlaqəli mövzulara yer verilmişdir.

Kitabın hazırlanmasında bu əsərlərdən istifadə olunmuşdur:

- *"Kurani-Kerimin Faziletleri ve okunma kaideleri"*
  (Prof. Dr. İsmail Karaçam)
- *"Kurani-Kerimin okuma usulu ve esasları"*
  (Hafiz İbrahim Tanrıkulu)

Əsərin ortaya çıxmasında əməyi keçən hər bir kəsə minnətdarlığımızı bildiririk.

GİRİŞ
QURANİ-KƏRİM

I. ÜMUMİ MƏLUMATLAR

A. QURANİ-KƏRİMİN TƏRİFLƏRİ

Quran ləfzi lüğət mənası etibarilə, Qiraət kəlməsi ilə eyni mənaya gəlir və Səmai (qayda xarici) bir məsdərdir. "Oxumaq və cəm etmək" vəya bir başqa ifadə ilə də, "toplayıb bir araya gətirmək" mənalarına gəlir. Cəbrail vasitasilə, Muhəmmədə (s.ə.s) endirilən Kitabi-Cəlilə xüsusi isim olmuşdur. Çox-çox oxunan kitab deməkdir. Bu ad Qurani-Kərimə Allah tərəfindan verilmişdir.[1]

Quranın elmi təriflərindən İbn Cəzərinin tərifi də belədir:

فَكُلُّ مَا وَافَقَ وَجْهَ نَحْوٍ - وَكَانَ لِلرَّسْمِ احْتِمَالاً يَحْوِى

وَصَحَّ إِسْنَادًا هُوَ الْقُرْآن - فَهذِهِ ثَلاَثَةُ الْأَرْكَانُ

İstər əsəh (müttəfəqün əleyh: həmfikirlik), istər fəsih yəni müxtələfün fih (ixtilaflılıq) olsun;

Ərəb nəhvi qaydalarından birinə uyğun;

Rəsm (yazı) etibarilə də Həzrət Osman Müshəflərindən birinin yazı şəklinə uyğun olan;[2]

---

1 Bax: Yusif 12/2, Zümər 39/27-28, Qiyamə 75/17-18, Müzzəmmil 73/4.
2 Bu eyni zamanda bütün qiraət vəchlərini əhatə edən bir yazıdır.

İsnad baxımından da, ədalət və zəbt sahibi ravilərdən ibarət səhih və müttəsil bir sənədlə, Peyğəmbərə (s.ə.s) qədər çatan bütün Qiraət vəcihlərinə Quran deyilir.

Onun sayılmayacaq qədər xüsusiyyətləri yanında beş dənəsi vardır ki, Quran özünü hər yerdə digər bütün sözlərdən bu beş vəsflə ayırır:

Müciz (möcüzəvi) olması: Yəni heç bir güc tərəfindən, ən qısa bir ayəsinə belə bənzər bir ayə yazıla bilməmiş və yazıla bilməyəcəkdir.

Quraniyyətinin təvatürlə sabit olması.

İstər dəstəmazlı, istər dəstəmazsız, istər əzbərdən, istərsə də üzündən olsun, oxunmasının ibadət sayılması.

Ərəbcə olan ləfzindan başqa, heç bir dil ilə yazılıb oxunmasının, Quran qəbul edilməməsi.

İstər yazmaq, istər söyləmək surətilə olsun nəql edərkən orijinal dediyimiz əsl mətnilə birlikdə nəql edilməsinin vacib olmasıdır.

B. VƏHYİN BAŞLANĞICI və QURANIN TƏRTİBİ

Əsas qaynaqların bildirdiyinə görə, ilk ayələr nazil olmağa başladığında, Peyğəmbər (s.ə.s) 40 yaşında idi. Ələq surəsinin ilk beş ayəsilə başlayan Quranın nüzulu hadisəsi 23 il davam etmişdir.

Quranın nüzulundaki tədriciliyi Quranın özü belə açıqlayır:

"İnkar edənlər: 'Quran Ona bütöv bir şəkildə endirilməli deyilmiydi?' dedilər. Biz onu sənin qəlbinə yaxşı bir şəkildə yerləşdirmək üçün belə (parça-parça endirdik) və onu dənə-dənə (ayıraraq) oxuduq."[3]

3 Furqan 25/32.

Qurani-Kərimin yeddi hərf üzrə nazil olduğunu xəbər verən ravilərin sayı olduqca çoxdur. Bu səbəblə də alimlər bu xəbərin təvatürlüyünə hökm vermişdirlər. İmam Cəzərinin bu xüsusda ətraflı tədqiqat nəticəsində söylədikləri xülasə olaraq belədir. "Peyğəmbərin (s.ə.s) hədisilə işarə olunan yeddi hərf ixtilafı, tənəvvü və təğəyyür ixtilafıdır. Ziddiyət və tənaqüz ixtilafı deyil. (Yəni müxtəliflilik və fərqlilik ixtilafıdır; tərslik və ziddiyyət ixtilafı deyildir). Çünki Allah kəlamında ziddiyyət və tənaqüz ixtilafı düşünülə bilməz. Bu hal: *"Quranı düşünmürlərmi? Əgər o Allahdan başqası tərəfindən olsaydı, içində bir-birini tutmayan çox şey taparlardı"* şəklində məna verilən Nisa surəsinin 82-ci ayəsi ilə bəyan edilmişdir.

Qurani-Kərim bütün qiraət şəkillərilə, Həzrət Osman tərəfindən daha Müshəflər yazdırılmadan və Həzrət Əbu Bəkir dövründə kitab halına gətirilmədən öncə Həzrət Peyğəmbərin bir çox əshabı tərəfindən də əzbərlənmişdir. Bundan əlavə Həzrət Peyğəmbər səhabədən oxuma-yazması yaxşı olanlardan bəzilərini özünə vəhy yoluyla gələn ayələri yazdırmaqla da vəzifələndirmiş ki, bunlara "*vəhy katibləri*" deyilir. Cəzəri bunlardan qırxının isimlərini kitablarında qeyd etmişdir. Müxtəlif qaynaqlarda, Cəzərinin qeyd etdiklərindən başqa bir çox səhabənin də vəhy katibi olduğunu qaynaqlarda görürük. Bu da onu göstərir ki, Quran ayələri daha peyğəmbərin hayatında çox kimsələr tərəfindən yazılmışdır. Bu katiblər, Quranın tamamını həm yazmışlar, həm də əzbərləmişlər. Bundan əlavə hər yazdıqları nüsxədən bir surət də özləri üçün yazıb saxlamışlar.

C. HƏZRƏT ƏBU BƏKİR TƏRƏFİNDƏN QURANİ-KƏRİMİN CƏM EDİLMƏSİ

Həzrət Peyğəmbərin vəfatından sonra xilafət vəzifəsinə gətirilən Həzrət Əbu Bəkir Quran ayələrinin bir müshəfdə toplanması məqsədilə bir komissiya qurdu. Bu komissiyanın rəhbərliyini Həzrət Peyğəmbərin vəhy katiblərindən olan Həzrət Zeyd b. Sabitə həvalə etdi.

Zeyd b. Sabitin Quranı toplama meodu:

• Hafizəsində (əzbərində) və ya əlində Qurandan parçalar gördüyü kimsələri tanımadan,

• Tapılan səhifələrin, Peyğəmbərin (s.ə.s) hüzurunda yazıldığına aid qəti bir qənaətdə olmadan,

• Tapılan səhifələrin, Peyğəmbərin hüzurunda yazıldığına aid ən az iki və ya daha çox şahid görmədən,

• İstər hafizələrdə, istər yazılı mətinlərdə olsun, bunların öz əzbərindəkilərlə eyni olduğunu isbat etmədən heç kimdən Quran parçası olaraq bir şey qəbul etməzdi.

Zeyd b. Sabitin tək nüsxə olaraq toplamış olduğu ilk Quran nüsxəsini, Həzrət Əbu Bəkir aldı və həyatının sonuna qədər də onu mühafizə etdi. O vəfat etdikdən sonra həmin nüsxəni ikinci xəlifə Həzrət Ömər təhvil aldı. O da ölümünə qədər bu böyük əmanəti mühafizə edə bildi. Onun vəfatından sonra isə bu müshəf, Həzrət Ömərin qızı və Peyğəmbərimizin xanımı olan Həzrət Hafsaya verildi.

D. HƏZRƏT OSMAN TƏRƏFİNDƏN QURANİ-KƏRİMİN ÇOXALDILMASI

Həzrət Osmanın xəlifəliyi əsnasında etdiyi xidmətlərin ən böyüyü müsəlmanları bir müshəf və bir qiraət üzərində birləşdirmiş olmasıdır. O da bu iş üçün Zeyd b. Sabiti vəzifələndirmişdi.

Əshabi-Kiram arasında, hər kəsin tanıyıb etimad etdiyi, ədalət və zəbt sahibi olan Zeyd b. Sabit və üç dostu tərəfindən meydana gətirilən "Quranı Tədqiq və İstinsax Komissiyası" Həzrət Hafsadan götürülən ilk nüsxə müshəfdən köçürdükləri Quran nüsxələri üzərində tərtib və tədbir baxımından əsas olaraq bu altı xüsusa diqqət çəkmişdirlər:

• İlk sıranı Fatihə, son sıranı Nas surəsinə məxsus etmişlər.

• Tövbə surəsindən başqa hər surənin başındakı "bismillah" ifadəsini öz yerlərində qorumuşlar.

• Çoxaldılan nüsxələrin Həzrət Əbu Bəkirin əmrilə toplanan ana müshəfə uyğun olması üçün də, həmin nüsxələri, surələrin isim və nisbələrindən; ədəd, cüz və fasilə kimi incəliklərdən təmizləmişlər.

• Allah Rəsulunun tövsiyələrilə, sübut və nəql olunan səhih rəvayətlərin hamısını əldə etmələri və Quranın nəqlindəki əsl prinsipin yalnız rəsmi xəttə deyil, hifzə dayandığının bilinməsi məqsədilə də, çoxaldılan bu müshəfləri nöqtə və hərəkə kimi ünsürlərdən uzaq tutmuşlar.

• Çoxaldıldıqdan sonra tədqiq komissyası tərəfindən özlərinə oxunaraq ərz edilən hər bir müshəfin yazı şəklinə əshabdan heç kəs etiraz etməmişlər.

• Çoxaldılan bu müshəflərdən hər hansı birinə uyğun olmayan, içərisində artıqlıq və ya nöqsanlıq olan, istər asanlıq, istər təfsir məqsədilə olsun kəlmələri başqa eyni mənalı ləfizlərlə

dəyişdirilmək surətilə xüsusi şəxslər tərəfindən qeyri-rəsmi yollarla yazılan müshəflərin, kimdə olarsa olsun, Qurani keyfiyyətlərini itirmiş olduqlarından tərk və yox edilmələrinə hamılıqla qərar vermişlər.

1. Həzrət Osman Müshəflərinin yazı tərzi

Həzrət Osmanın çoxaltdığı müshəflər Küfi yazı ilə yazılmışdır. Cəzm, Təşdid (şəddə) və sair işarələrdən heç biri əsl rəsm (yazı və imla) da yoxdur. Bunlar sonradan icad edilmişdir:

- Hürufi-möcəməyə (nöqtəli hərflərə) nöqtə,
- Hürufi-sakinəyə (hərəkəsiz hərflərə) cəzm,
- Hürufi-mütəhərrikəyə (hərəkəli hərflərə) hərəkə,
- Hürufi-tənviniyyəyə (tənvinli hərflərə) iki cəm hərəkə,
- Hürufi-müsəqqələyə (iki eyni hərflərə) təşdid (şəddə)
- Hürufi-məhmuzəyə (həmzəli hərflərə) də əyri həmzə.

Əslində bütün bunlar bidətdir (sonradan əlavə edilmişdir). Ancaq bu fəaliyyət əcnəbilərin (ərəbcə bilməyənlərin) Qurani-Kərimi öyrənmələrinə asanlıq olması üçün müstəhsən (gözəl) hesab edilmişdir.

2. Həzrət Osman Müshəflərinin ortaq xüsusiyyətləri

Bu Quran nüsxələrinin hər birinə, rəvayətləri əhəd olan qiraət vəchlərinin xaricində, sadəcə təvatürlə sabit olan vəchlər alınmışdır.

Ərzətül-əxirədə (Həzrət Peyğəmbərlə Cəbrailin bir-birlərinə Quranı qarşılıqlı oxuduqları son müqabələdə) sabit olmayan və tilavəti mənsüx olan qiraətlər bu nüsxələrə alınmamışdır.

Ayələr, Həzrət Əbu Bəkirin cəm etdirmiş olduğu müshəfdəki tərtibə müvafiq qorunmuşdur. Surələr isə gün əlimizdə olan müshəflərin tərtibinə görə sıralanmışdır.

Rəsmi xətləri, müxtəlif qiraət vəchlərinə və Quranın özü ilə nazil olduğu yeddi hərfi əhatə edən bir üslub ilə qələmə alınmışdır.

Səhabələrdən bəzilərinin, özləri üçün xüsusi olaraq yazdıqları müshəflərdə olan və hər hansı bir mənanın təfsiri, yaxud da nəsx və mənsüxü bəyan edən və ya başqa şərh ifadələri də bu Quran nüsxələrindən heç birinə alınmamışdır.

II. QURANİ-KƏRİMİN FƏZİLƏTLƏRİ

A. QURAN TİLAVƏTİNİN FƏZİLƏTİ

Uca Allahın ilahi kəlamı olan Qurani-Kərimi oxumaq əcir və savabı ən yüksək olan ibadətlərdən biridir. Necəki bir ayeyi-kərimədə Allah Təala belə buyurur:

"Allahın Kitabını oxuyan, namaz qılan, özlərinə verdiyimiz ruzilərdən** (Allah yolunda) **gizli və aşkar xərcləyənlər kasad olmayacaq bir ticarət** (savab) **umarlar ki,** (Allah) **onlara** (əməllərinin) **mükafatlarını versin və Öz lütfündən** (kərəmindən) **onlara artırsın! Həqiqətən,** (Allah) **bağışlayandır, qədirbiləndir!"[4]

Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s) də Əbu Zərə (r.a) xitabən belə buyurmuşdur:

"Ey Əbu Zər, Allahın kitabından bir ayə öyrənmək üçün səhər evindən çıxman, sənin üçün yüz rəkət namaz qılmandan daha xeyirlidir."[5]

4 Fatir, 35 / 29-30
5 İbn Macə, Sünən, I, 79

Bu mövzu ilə əlaqəli ayə və hədisləri çoxaldmaq mümkündür. Bu mövzu haqqındakı dəlillər, Quran oxumanın çox fəzilətli bir ibadət olduğunu ortaya qoyaraq bütün müsəlmanları Quran oxumağa təşviq edir.

B. QURAN OXUYANIN FƏZİLƏTİ

Qurani-Kərimi şanına və ülviyyətinə uyğun olaraq oxuyan, Onun əmr etdiyi şəkildə əməl edən kimsələri, Rəsulullah (s.ə.s) öymüş və təqdir etmişdir. Bu xüsusla əlaqəli hədislərin bəziləri belədir:

"Quran oxuyan mömin, qoxusu və dadı gözəl olan portağal kimidir. Quran oxumayan mömin, dadı gözəl fəqət qoxusu olmayan xurma kimidir. Quran oxuyan münafiq[6] qoxusu gözəl, amma dadı acı olan reyhan (nanə) kimidir. Quran oxumayan münafiq isə qoxusu olmayan acı Əbu cəhil qarpızı (dadı və qoxusu olmayan acı bir meyvə) kimidir.[7]

"Hafiz olub Quran oxuyan kimsə, mələklərlə bərabərdir. özünə çətin gəldiyi halda Quran oxuyana isə iki qat savab vardır."[8]

Həzrət Əlidən (r.a) rəvayət edildiyinə görə Rəsulullah (s.ə.s) belə buyurmuşdur:

"Kim Quranı oxuyar və Onu əzbərlərsə Allah ona cənnət nəsib edər və ailəsindən cəhənnəmə girəcək on nəfərə şəfaət etmə haqqı verər."[9]

---

6 Buxaridə münafiq kəlməsinin yerinə "əl-facir" keçir.
7 Buxari, VI, 107
8 Buxari, VI, 80
9 Sünən-i İbn Macə, I, 78

Həzrət Peyğəmbərimizin bu hədisləri Quranı layiqilə oxuyanlar və oxumağa çalışanlar üçün eyni zamanda böyük bir müjdə mahiyyətindədir.

Hədislərdə də qeyd edildiyi üzrə Quran oxuyan kimsə sadəcə özünə deyil, digər insanlara da bir çox xeyrin qapısını açmaqdadır. Bu xeyrin qarşılığı həm dünyada, həm də axirətdə görüləcəkdir. Allahın kitabı olan Quranı oxumaq müsəlmanlar üçün tərkedilməz bir ibadətdir. Bu başlıq altında qeyd edilən birinci hədisdə də göründüyü kimi Quran oxuyan mömininin halı həm dadı, həm də qoxusu çox gözəl olan portağala bənzədilərək, hadisənin həm maddi, həm də mənəvi cəhəti vurğulanmışdır. Çünki gözəl qoxu, insanlara müsbət yöndə təsir etmədə mühim bir vasitədir. Quranı üsuluna uyğun oxuyan mömin də, bu əməli sayəsində çox kimsəyə təsir etmək gücünə sahibdir.

Verdiyimiz bu bilgilərdən sonra Quranı əzbərləmənin və öyrətmənin dinimizdəki yerini də qısaca açıqlayaq.

Quranı əzbərləmək (hifz etmək) və Onu başqalarına öyrətmək fərzi-kifayədir. Belə ki, təvatür ədədinə çatan bir qrup tərəfindən bu vəzifə yerinə yetirilərsə, digər bütün müsəlmanlardan bu vəzifə qalxmış olar. Əks təqdirdə ümmətin hamısı günahkar olar.

Quranın hamısının əzbərlənməsi də həmçinin fərzi-kifayədir. Fəqət namazda oxunması lazım olacaq qədər Quran əzbərlənməsi fərzi- ayndır. Yəni hər bir müsəlmana fərzdir.

C. QURANI MƏQAM İLƏ OXUMAQ

Qurani-Kərimi oxuyarkən tərtilə riayət etməklə yanaşı nu gözəl səslə bəzəmək dinimizin bir əmridir. Bu xüsusda Peyğəmbərimizdən (s.ə.s) bir çox hədis rəvayət nəql edilmişdir. Quranı təğənni ilə oxu-

maq nu dinləməyə sövq edən amillərdən biridir ki, bu şəkildə oxumaq insanın nəfsinə və qəlbinə nüfuz edərək açıq bir şəkildə ona təsir edər. Çünki gözəl səs Quranın gözəlliyini artırır. Fəqət burada bir şeyi dərhal qeyd etməyimiz lazımdır ki, Quran oxunarkən ediləcək məqam və təğənni, Onun ləfizlərinin təcvidini və təlimini pozmamalıdır. Çünki səsi güzəlləştirməkdən məqsəd Quran oxuyarkən mənaya görə səsə hərəkət, hüzün və xüşu verməkdir. Bu mənada İmam Nəvəvi Quran oxuyarkən səsi gözəlləşdirmənin müstəhab olduğunda alimlərin həmfikir olduqlarını qeyd edir.

Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s) belə buyurmuşdur:

"Quranı səsinizlə bəzəyin."[10]

"Səslərinizlə Quranı bəzəyin. əlbəttə ki, gözəl səs Qurana gözəllik qatar."[11]

Yenə Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s) Məkkənin fəthi günündə şəxsən özü əl-Fəth surəsini oxuyarkən "tərci'" etmişdir. əl-Ayni "tərci'" kəlməsini, səsi dəyişdirmək və dilədiyi səs ilə təğənni etmək olaraq açıqlamışdır.[12]

Rəvayət edilən hədislərdən də başa düşüldüyü kimi, Həzrət Peyğəmbərimiz (s.ə.s) gözəl bir səslə Quran oxumağa Allah tərəfindən izin verildiyini xəbər verir. Həzrət Ömər, İbn Abbas, İbn Məsud kimi səhabələr də Quranın məqamla və gözəl səslə oxunabiləcəyi görüşündədirlər. İmam Əbu Hənifə və İmam Şafii də Quranın məqamla oxunmasının caiz olduğu qənaətindədirlər. Bundan əlavə əgər məqamla oxumaqdan məqsəd, qiraət əsnasında səsi, hərflərin məxrəclərinə, sifətlərinə uyğun və təcvidin bütün incəliklərinə raiyət etmək surətilə bəzəmək isə, bunun haram olduğunu heç bir İslam alimi iddia etməmişdir.

10 Əbu Davud, I, 338; Nəsai, II, 139
11 Darimi, II, 474
12 el-'Aynî, Umdetu'l-Kârî, IX, 329, 344.

BİRİNCİ BÖLMƏ
TƏCVİD ELMİ

I. TƏCVİD ELMİNİN TƏRİFİ

Təfil vəznində جَوَّدَ felindən bir məsdər olan təcvid kəlməsi, lüğətdə "bir şeyi gözəl etmək, bəzəmək" mənalarına gəlir. Temrin olaraq isə uləma arasında bir-birindən bir o qədər də fərqli olmayan təriflər verilmişdir.

Bunlardan birincisi qiraət alimi olan İbn Cəzərinin (ö. 833/1429) tərifidir. Ona görə təcvid elmi;

"اِعطاءُ الحروفِ حقُقوقها وترتيبُ مراتِبِها وردّ الحرفِ الى مخرجِه واصلِ"

"Təcvid; hərflərin haqqını vermək, mərtəbələrini tərtib etmək, hərfi məxrəcinə və əslinə əsaslandırmaqdır."

Zəkəriyyə əl-Ənsəri (ö. 926/1520) isə təcvidi; *"hər bir hərfin məxrəc və sifətini yerinə yetirmək surətilə Quranı tilavət etmək"* olaraq tərif etmişdir.

Katib Çələbiyə (ö. 1081/1670) görə təcvid; "*Quranın tilavətini, hərflərin məxrəcləri ilə sifətləri yönündən gözəlləşdirmədən və hər hərfə aid vəsl, vəqf, mədd, qəsr… kimi xüsusların haqqını vermək surətilə nəzmi-mübinin (Quranın) tərtilindən bəhs edən bir elmdir"*.

Bu tərifləri tam əhatə edəcək şəkildə təcvid elmini bu şəkildə xülasə edə bilərik: Təcvid, hərflərin məxrəc və sifətlərinə uymaq surətilə, Qurani-Kərimi xatasız oxumağı öyrədən bir elmdir.

Bu ifadələrdən də görüldüyü kimi təcvid elmi, Qurani-Kərimi oxuyan kimsədə bir xasiyyət, qüvvət və bir vərdiş meydana gətirir. Bu vərdişlər sayəsində də müəyyən qaydalara tabe olunmaq surətilə Qurani-Kərim, Həzrət Peyğəmbərimizə (s.ə.s) vəhy olunduğu şəkli ilə oxunur.

Təcvid elmi, qiraət elmilə çox zaman qarışdırılır. Hətta bəzi alimlər təcvid elmini qiraət elminin bir parçası saymışlarsa da, mövzusu və əhəmiyyətinə görə qiraət elmi ayrı bir elm olaraq mütaliə edilmişdir. Qiraət elmi və alimlərilə əlaqəli geniş məlumat daha sonra veriləcəkdir.

Qiraət elmi, Quranın kəlmələrinin ədalarındakı keyfiyyət və ixtilafları, bunları nəql edənlərə isnad edərək bilməkdir. Mövzusu isə Quranın kəlmələridir. Təcvid elmi isə hərflərin sifətlərinin mahiyyətini bilməkdir. Bu fərqlilik iki elmi bir-birindən ayırır.

A. TƏCVİD ELMİNİN MÖVZUSU və MƏQSƏDİ

Təcvid elminin mövzusu Quran və Quranın kəlmələridir. Burada Quranın kəlmələrindən məqsəd, bu kəlmələrin hərfləridir. Təcvid elmi, kəlmələri meydana gətirən hərfləri öncə tək-tək ələ alaraq onların məxrəclərini və sifətlərini tədqiq edir. Daha sonra da bu hərflərin bir-birilə meydana gətirdiyi kəlmələrdəki mədləri, qəsrləri (uzatma və qısaltmaları) göstərərək vəqf və vəsl (durmaq və keçmək) kimi xüsusları da ehtiva edir. Bu məsələlər daha sonra ətraflı şəkildə açıqlanacaqdır.

Gərək ayələrdə, gərəksə də Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s) Əfəndimizin hədislərində Quranı təcvid ilə oxumağımız mövzusunda bəzi əmrlər mövcuddur. Quranı təcvid ilə oxumaq Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s) Əfəndimizə endirildiyi şəklilə oxumaq deməkdir.

Quranı oxuyarkən dilin xatadan qorunması, oxuyanların da dünya və axirət məsuliyyətindən qurtulması bu elmin əsl məqsədidir.

Təcvid, Qurani-Kərimin oxunmasına aid lazım gələn üsul və qaydaları öyrədir. Bu üsullara görə hər hərfi doğru bir şəkildə tələffüz etmək, səsli hərfləri lazımi qədər uzatmaq (məd), lazım gələn yerdə durmaq (vəqf), səsləri bir-birinə daxil etmək (idğam) və ya kəsmək (səktə), titrətmək (qalqalə) və ayırmaq (izhar) kimi mövzuları əhatə edən qaydalardan bəhs edən təcvid elminin əsl məqsədi, Allahın kəlamı olan Quranı xatasız və düzgün oxumağı təmin etməkdir.

B. TƏCVİDİN HÖKMÜ

Qurani-Kərim, müəyyən qanun və qaydalara tabe olunmadan oxunacaq bir kitab deyildir. Quran oxuma iddiasında olan hər müsəlman, təcvid qaydalarına uymaq məcburiyyətindədir. Ayə və hədislərdə təcvidə riayət edilməsi əmr edilmiş, İslam alimləri də bu mövzuda bir çox hökm qoymuşdur. Belə ki, əl-Müzzəmmil surəsinin dördüncü ayəsində; *"Quranı açıq- açıq (aram-aram) tərtil ilə oxu"* buyurularaq təcvidə işarə edilmişdir. Bu ayeyi-kərimə Həzrət Əliyə soruşulduğu zaman O, *"tərtil, hərfləri təcvidlə yəni lazım və ariz sifətlərilə oxumaq və vəqfləri bilməkdir"* demişdir.

Böyük qiraət alimi İbn Cəzəri də təcvidi öyrənmənin qəti bir fərz olduğunu bildirərək Quranı təcvidsiz oxuyanın günahkar olacağını söyləmişdir. Bu halda təcvid elmini bilmək fərzi-kifayə, ancaq onunla əməl etmək hər müsəlmana fərzi-ayndır. Digər bir ifadə ilə; böyük və açıq xatalardan qorunacaq qədər təcvid bilgisinə sahib olmaq hər müsəlman üçün fərzdir. Ancaq bu elmin incəliklərini geniş şəkildə öyrənmək isə fərzi- kifayədir.

C. TƏCVİD ELMİNİ ƏLDƏ ETMƏNİN YOLLARI

Təcvid elmi həm nəzəri, həm də tətbiqi bir elmdir. Hər elmin bir öyrədiciyə ehtiyacı vardır. Təcvid elminin isə öyrədiciyə olan ehtiyacı digər bütün elmlərə nəzərən daha çoxdur. Hər nə qədər insan, bu elmin nəzəri yönünü tək başına öyrənə bilsə də, tətbiqi yönünü tək başına əsla öyrənə bilməz. Bu elmdə əsas olan, təcvidin tətbiq edilməsini kamil bir ustadın ağzından almaqdır. Necəki təcvid kitablarında keçən "خُذوه من افواه المَشايخ" *"Bunu ustadların ağzından öyrənin"* ifadəsi də bunun əhəmiyyətini bir daha göstərir. Bu elmdə əsas olan, bu elmin həm qanun və qaydalarını öyrənmək, həm də bu qaydaları haqqıyla tətbiq edə bilən bir ustaddan tətbiqatını əldə etməkdir.

II. HƏRFLƏR

A. HƏRFLƏRİN MƏXRƏCLƏRİ

Bu bölümə başlamadan əvvəl bir şeyə diqqət etmək lazımdır. Hər nə qədər Ərəb olmayan digər millətlərdə hərflərin sifətlərini öyrənmə zamanı Qurani-Kərimə keçdikdən və bir neçə cüz oxuduqdan sonra olsa da, İbn Cəzəri öz əsərində hərflərin sifət və məxrəclərinin ilk olaraq öyrənilməsini şərt qoşmuşdur.

Lüğətdə "çıxış yeri, qaynaq" mənasına gəlir. Yuxarıda da ifadə etdiyimiz kimi təcvid elmində "hərfin çıxdığı və başqa hərflərdən ayrıldığı yerə" deyilir. Hərfləri bir-birindən ayıran ya məxrəclərdir ya da sifətlər. Məxrəc və sifətlərin tamamı yönündən eyni olan iki hərf düşünülə bilməz. Hərflərin qüvvətli olanı zəifindən, səsli olanı səssizindən, məxrəcləri eyni olan hərflərin bir-birlərindən ayrılmaları, sifətləri yolu ilə bilinir.

Qurani-Kərim hərflərinin məxrəcləri (ağız və boğazda çıxdıqları yerlər) 17 dir.

1. Ağızda havanın öz-özündən girib-çıxdığı yerdir. Buradan hərfi-mədd olan ى , و ilə ا çıxar.

ا Hərəkə aldığında həmzə olur. Hərəkəsiz gələrsə əslində hərf deyil, hərfi-məddir. ى , و isə hərəkə aldıqlarında normal hərfə çevrilirlər.

2. Boğazın sinəyə bitişik yerindən (أ ه) çıxar.

3. Boğazın ortasından (ع ح) çıxar.

4. Boğazın dilə bitişik yerindən (غ خ) çıxar.

5. Dilin boğaza bitişik yerindən və (dilin) üstü ilə bərabər (ق) çıxar.

6. (ق) məxrəcinin bir barmaq aşağısından (ك) çıxar.[13]

7. (ك) məxrəcinin aşağısından və dilin ortasından (ج ش ى) çıxar.

8. Dilin iki yanından birinin (sol və ya sağ) azı diş (dəhik) ilə daha gerisindəkilərə xəfifcə dəyməsilə (ض) çıxar.[14]

9. Dilin (ön) tərəfinin üst damaqdakı dəhik (azı), nəb (köpək dişləri), rəbaiyyə (öndəki dörd diş) və səniyyə (ön) dişlərinə dəyməsilə (ل) çıxar.

10. Dil ucunun üst ön dişlərinin ətlərinə dəyməsilə (ن) çıxar.

11. (ن) məxrəcinin bir az arxasından (ر) çıxar.

12. Dil ucu ilə üst ön dişlərinin yarısından yuxarısından (nisfi-əlasından) (ط د ت) çıxar.

13. Dil ucu ilə alt ön dişlərinin yarısı yuxarısından (ص س ز) çıxar.

---

13 Məxarici-hürüfun sayılmasına boğazın nəhayətindən başlandığı üçün "aşağısı" ifadəsi boğazdan dodaqlara doğru olan istiqaməti göstərir. Bundan fiziki duruşumuzdaki aşağı-yuxarı ox anlaşılmamalıdır.

14. Dil ucunun üst üzü ilə üst ön dişlərinin başlarından (ظ ذ ث) çıxar.

15. Üst ön dişlərinin başları ilə alt dodağın üzündən (ف) çıxar.

16. Dodaq məxrəcidir. Dodaqların sıx qapanmasıyla (ب) , xəfif qapanmasıyla (م), qapanmadan bir-birinə yaxınlaşdırılmasıyla (zəmm edilməsilə) (و) çıxar.

17. Xeyşum; yəni gəniz (burun) boşluğudur. Buradan idğam və ixfa olan (ن) çıxar.

Bu cədvəl diqqətlə oxunduqdan sonra görüləcəkdir ki, Qurani-Kərim hərfləri, üç bölgədən (boğaz, ağız, dodaq) çıxır. Dördüncü bölgə sayılan gəniz boşluğundan isə həqiqi (əsl) bir hərf deyil, (ن) hərfinin ğunnə sifəti çıxır. Birinci məxrəcdən məd hərflərinin, on yeddinci məxrəcdən isə idğam və ixfa halındakı (ن) un çıxması nəticəsində 28 əsl hərfin 15 məxrəcdən çıxdığı görünür.[15] Ağız bölgəsindən çıxan hərflərin bəziləri dişlərlə yaxından əlaqəli olduğundan, dişlərin də tanınması lazımdır.

1. Səniyyə (ön) (cəmi: sənayə) .... 4 ədəd

2. Rəbaiyyə (cəmi: rəbaiyyat) .... 4 ədəd

3. Nəb (cəmi: ənyab) .... 4 ədəd

4. Dəhik (azı) (cəmi: dəvahik) .... 4 ədəd

5. Tahin (cəmi: təvahin) .... 12 ədəd

6. Dirs (cəmi: ədras) .... 4 ədəd

15 Məxrəc cədvəlindəki birinci məxrəcdən hərfi-mədlər (و ى ا) çıxar. Yeddinci məxrəcdən çıxan (ى) ilə on altıncı məxrəcdən çıxan (و) 28 hərf silsiləsindəndir. (ن) hərfinin də iki dəfə zikredilməsinə çaşmamaq lazımdır. 28 hərf silsiləsinə daxil olan (ن) 10-cu məxrəcdən çıxar. 17-ci məxrəc isə (ن) un özünün deyil, ğünnə sifətinin məxrəcidir.

Bu cədvəl ağzın ¼ idir. Yəni bir damağın yarısıdır. Burada tək isimlə keçən dişdən ağızda dört dənə var deməkdir (səniyyə, rəbaiyyə, nəb, dəhik,). Tahinlərdən isə ağzın tamamında 12 dənə vardır. Bundan əlavə dişlərin kəsici hissələrinə "dirs" deyilir. Cəmi "ədras"dir.

B. HƏRFLƏRİN SİFƏTLƏRİ

Təcvid elmində sifət, məxrəcdə meydana gəlişi əsnasında hərfin səsinə ərz edilən keyfiyyətə deyilir. Məxrəcləri bir olan hərflərin bir-birindən ayırd edilə bilmələri sifətləri ilə mümkün olur. Sifətləri bilmənin iki mühim faydası vardır.

1. Məxrəcləri eyni olan hərflərin bir-birindən ayırd edilmələrini təmin edir. Məsələn: məxrəcləri bir olan ط ilə د hərfləri bir-birindən ancaq sifətlərinin fərqli oluşu səbəbilə ayırd edilir.

2. Hərflərin qüvvətlisinin zəifindən ayırd edilməsinə kömək göstərir. Beləcə (daha sonra izah ediləcək) hansı hərfin hansına idğam ediləcəyi ancaq bu xüsus ilə ortaya çıxır.

Sifətlər ümumi mənada əsli (lazımi) və arizi olaraq iki qismə ayrılırlar.

1. Sifəti-Lazimə:

Bunlara sifəti-zatiyyə də deyilir. Bu sifətlər hərflərin zatına məxsus olub onlardan əsla ayrılmazlar. Əgər sifəti-lazimələr dəyişdirilər ya da tərk edilərsə, meydana gələn xata "ləhni-cəli" yəni böyük xata olmuş olar.

a. Hərflərin bir-birinə zid olan Sifəti-Lazimələri

Qurani-Kərim hərflərinin hər birinin özünə məxsus sifətləri mövcuddur. Hər hərfin ən az beş sifəti vardır ki, bunlara bir-birinə

zid olan Sifəti-Lazimələr deyilir. Bunları cədvəl şəklində belə göstərmək məqsədə uyğundur.

I	هَمْس	فَحَثَّهُ شَخْصٌ سَكَتْ	Gizli (səs içəri nəfəs çölə)
	جَهْر	18	Aşkar
II	شِدَّة	أَجِدْ قَطٍ بَكَتْ	Şiddətli
	رِخْوَة	15	Yumuşaq
	بَيْنِيَّة	لِنْ عُمَرْ	İkisinin ortası
III	استعلاء	خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ	Dilin yüksəlməsi
	استفالة	21	Dilin alçalması
IV	الاطباق	ص ض ط ظ	Səsin ağız qübbəsinə dəyməsi
	الانفتاح	24	Səsin düz olması
V	الاذلاق	فِرَّ مِنْ لُبّ	Dilin asan işləməsi
	الاصمات	22	Dilin tutulması

b. Hərflərin bir-birinə zidd olmayan Sifəti-Lazimələri

Bəzi hərflərin yuxarıdakı cədvəldəki sifətlər xaricində əlavə sifətləri mövcuddur.

Uzun olmaq	ض	إِسْتِطَالَة
Fışıltı	ش	تَفَشِّي
Təkrar	ر	تَكْرِير
Dilin önə meyl etməsi	ل ر	إِنْحِرَاف
Yumuşaq (əvvəli üstünlü)	وْ يْ	لِين
Hərfin səsinin məxrəcdə tərpənməsi	قُطْبُ جَدٍ	قَلْقَلَة
Fısıltı	ز ص س	صَفِير

2. Sifəti-Arizə:

Hərfdən ayrılması mümkün olan və ayrıldıqları zaman da hərfin zatını dəyişdirməyən sifətlərdir. Hərfin zatında bir dəyişiklik meydana gəlmədiyi üçün bu sifətlərin tərkində, təğyirində (dəyiş-

dirilməsində) və ya təbdilində ləhni-xəfi dediyimiz kiçik xəta meydana gəlir.

Bu sifətlari yuxarıda olduğu kimi bu şəkildə sıralaya bilərik:

Təfxim	التفخيم
Tərqiq	الترقيق
İdğam	الاطغام
İxfa	الاخفاء
İzhar	الاظهار
Qəlb	القلب
Məd	المد
Vəqf	الوقف
Səktə	السكت
Hərəkə	الحركة
Sükun	السكون

Yuxarıda saydığımız bəzi terminlər haqda məlumat veriləcək ancaq indi lazımi sifətləri qısaca açıqlayaraq hərflərin hansı qrupa girdiyini göstərək.

3. Sifət terminlərinin mənaları

Həms (هَمْس): Gizli deməkdir. Hərf tələffüz edilərkən məxrəcinə zəif toxunduğundan nəfəs çölə axar. Həms sifətinin hərfləri 10 dur. فَحَثَّهُ شَخْصٌ سَكَتْ şəklində göstərilir.

Cəhr (جَهْر): Aşkar deməkdir. Həmsin tam ziddidir. Beləcə 28 hərfin 10u gizli, 18-i isə aşkar olduğu ortaya çıxmış oldu. Bu hərfləri bir daha yazsaq belə göstərmək olar; ا ب ج د ذ ر ز ض ط ظ ع غ ق ل م ن و ي .

Şiddət (شِدة): Şiddətli deməktir. Hərf tələffüz edilərkən səsin məxrəcə həbs olması və məxrəcdə qüvvətli dayanmasındandır. Başqa bir ifadə ilə, qüvvətli səs və çətin söyləmə halıdır. Cəmi 8 hərfdir أجِدْ قطٍ بَكَتْ

Rixvət (رِخْوة): Yumuşaq deməkdir. Səsin hərflə birgə axmasıdır. Bunun da səbəbi rixvə hərfinin oxunarkən məxrəcdə zəif dayanmasıdır. Rixvət sifəti asanlıqdır. Rahat tələffüz edilir. Rixvət hərfləri 15 dənədir: ث ح خ ذ ز س ش ل ص ض ظ غ ف هـ ى

Beyniyyə (بَيْنَة): Şiddətlə yumuşaqlıq arası deməkdir. Hərf tələffüz edilərkən səs şiddətlə həbs olmadığı kimi nəfəsin yumuşaqlıq meydana gətirəcək şəkildə cərəyan etməsidir. Hərfləri[16] beş ədəd olub bunlardır: لِنْ عُمَر

İstila (استعلاء): Yüksəlmək deməkdir. Hərf oxunarkən dilin üst çənə tərəfinə qalxmasıdır. Eyni zamanda bu hərflərə hürufu müstəliyə də deyilir. Hərfləri 7dir: خُصِّ ضَغْطٍ قِظْ

İstifalə (استفالة): Lisanın alçalması deməkdir. Hərf oxunarkən dil ağzın düzlüyü səviyyəsinə alçalır. Hərfləri 21dir. (Müstəliyə hərflərinin xaricində qalan hərflərdir.)[17]

İtbaq (الاطباق): Səsin ağız qübbəsinə vurulması. Hərf oxunarkən dilin üst damaq tərəfinə qalxması, dolayısıyla səsin ağzın qübbəsinə vurmasıdır. (Yəni dilin kökündən geri çəkilib qüvvətlə basılması və dil bükülərək qatlanmasıdır.) Hərfləri dörddür: (ص ض ط ظ)

16 Bir-birinə zid olan şiddət ilə rixvənin yanında beyniyyə sifəti vardır. Hər hansı bir hərfin bu qrupda sifəti axtarıldığı zaman şiddətdə olmayan beyniyyədə axtarılır, orda da yoxsa rixvədədir.

17 İstifalə, dilin öz halını buraxılmasıdır. İstila isə dilin üst damağa yüksəlməsidir. Bu iki halda dil bükülmədiyi üçün, istila və istifalə hərfləri itbaqin ziddi olaraq infitah sifətində birləşirlər.

İnfitah (الانفتاح **)**: Səsin düz olması. Hərfləri (itbaq hərflərinin xaricində qalan 24 hərfdir. Bu hərflər oxunarkən, dil və üst çənənin bir-birindən ayrılması, dolayısıyla hərfin səsinin düz olmasıdır. (itbaqdəki qübbəyə vurmanın ziddidir).

İzlaq (الاذلاق): Lisanın asan sürüşməsi mənasına gəlir. Bununla yanaşı bunlara müzləqa hərfləri də deyilir. Müzləqa hərfləri olan (فرَّ مِنْ لُبِّ) dən (ر ل ن) da dilin uc tərəfinə, (ف م ب) də isə dodaqların uclarına etimad edilir. Müzləqa hərfləri xəfif olduqları üçün lisan bu hərflərdən asan sürüşdüyünə görə özlərinə bu ad verilmişdir.[18]

İsmat (الاصمات): Lisanın tutulması. Müzləqa hərflərinin xaricində qalan 22 hərfə bu ismin verilməsi lisanın, bu hərfləri tutula-tutula oxumasındandır. Ümumi olaraq ifadə edərsək; ismat hərfləri ağır, izlaq hərfləri isə xəfifdir. Məsələn: (حَصْحَصَ) Bu hərflərə hürufi-Masmətə də deyilir.

Buraya qədər edilən izahlar hərflərin bir-birinə zid olan sifəti-lazimələrinə aid idi. İndi isə hərflərin ziddi olmayan sifəti-lazimələrinə başlayaq.

Safir (صَفِير): Fit səsi deməkdir. Quş uçarkən çıxan səs safir hərflərindən çıxan səsə bənzər. Hərfləri yuxarıda qeyd etdiyimiz 13-cü məxrəcin hərfləri olan (ز ص س) dir.

Qalqalə (قَلْقَلة) : Hərf oxunarkən məxrəcin tərpənməsi deməkdir. Hərfləri 5 dənədir. (قُطْبُ جَدٍ) Hər nə qədər "məxrəcin tərpənməsi" deyilmiş olsa da, təlim-tərbiyə baxımından "məxrəcdə hərfin səsinin tərpənməsi" demək daha uyğundur. qalqalə hərflərində cəhr və şiddət eyni anda meydana gəlir. Buna görə də bu hərflərin sükun ilə oxunuşlarında səs və nəfəs tamamilə qapanır. Fəqət bu

18 Ərəbcədə rübai, xümasi, südasi kəlmələrdə izləq hərflərindən birinin olması kəlmənin tələffüzünü asanlaşdırır.

vəziyyət, qalqalə hərflərinin əsas səsinin ortaya çıxmasına mane olduğundan, duruş anında ağızda həbs olan səsin qüvvətlə ortaya çıxması lazımdır. Budur ki, əda əhlinə görə sonradan ortaya çıxan zaid səsə qalqalə deyilir. Bu mövzu daha sonra ətraflı bir şəkildə izah ediləcəkdir.

Lin (لِين): Yumuşaq deməkdir. Üstündən sonra gələn sakin Vav ilə Yə hərflərini mülayim yəni yumuşaq oxumaqdır. Hərfləri əvvəli məftuh (fəthəli) olan sakin Vav ilə Yə dir. (ـَوْ ـَيْ)

İnhiraf (اِنْحِرَاف) : Lisanın önə meyl etməsidir. İnhirafın hərfləri ikidir. (ر - ل) Bu hərflər oxunarkən dilin ucuna meyl edərlər. Bu hərflər dilin yarıdan yuxarısı tərəfindən çıxarlar.

Təkrir (تَكْرِير): Təkrar deməkdir. Hərfi (ر) dır. Bu hərfdə təkrarlılıq vardır. Ancaq bu təkrarlılıq hərfin ani olaraq oxunmasındadır. Çünki (ر) ani tələffüz edilən hərflərdəndir. Bu sifət (ر) hərfinin bu ölçüdəki həddini müəyyən etməsilə birlikdə, açıq təkrarlarla daha uzun bir zamanda oxuna bilinməyəcəyini də nəzarət altına alır. Yəni, tələffüz edilmə müddəti nə çox nə də az olmalı; təqribən bir hərf zamanı qədər müddətdə oxunmalıdır.

Təfəşşi (تَفَشِّي): Fışıltı və yayılmaq mənasına gəlir. Hərfi ش dir. Bu hərf oxunarkən ağızdan çıxan rüzgarın yayılmasıdır. Yəni bu hərfin uzanmasıdır.

İstidalə (اِسْتِطَالَة): Uzun olmaqdır. Bu sifət (ض) hərfinin tələffüzu əsnasında dilin məxrəcə yerləşməsi üçün zəruri olaraq keçməsi lazım olan müddəti ifadə edir. Məlumdur ki, (ض) hərfi ədras dişləri (kəskin dişlər) və dilin iki yanından biri (sol və ya sağ)[19] ilə çıxarkən yarım əlif miqdarı bir uzadma meydana gəlir. Yəni, dil (ض) hərfinin

19 İbn Cəzəri Əbul Xeyr Muh. b. Muh, *Müqəddimə*, İstanbul 1310, səh. 4.

məxrəcinə müəyyən bir zamanda yaxınlaşar. Bu vəziyyətə istidalə deyilir.

Təfxim (التفخيم): Bir şeyi qalınlaşdırmaq deməkdir. Təcviddə isə, təfxim hərflərini oxuyarkən dilin kökünün üst damağa qalxması səbəbilə hərfə bir qalınlıq gəlməsi və ağzın içinin səs ilə dolmasıdır. Təfxim hərflərinə hüruful-mufəxxəmə deyilir. İstila hərflərinin hamısı eyni zamanda təfxim sifətli hərflərdir. Bundan əlavə qalın oxunan hərflərdən sonra gələn əlif də bu vəziyyətdə mufəxxəmə sifətli hərflərdən sayılır. Məsələn: صار - طال kəlmələrində keçən əlif hərfi, qalın hərflərdən sonra gəldiyi üçün o da qalın oxunmaq məcburiyyətindədir. Çünki əlif, özündən öncəki hərfə tabedir.

Xəfa (الخفاء): Luğətdə gizləmək deməkdir. Termin olaraq isə, özündən öncəki hərfə qatıldığı zaman hərfin səsinin gizli olmasına deyilir. Hərfi dörddür. Bunlar məd hərfləri olan و ي ا və ه dir və ziddi zühurdur (aşkar etmək).

Ğunnə (الغنة): Gənizdən gələn səs deməkdir. Sakin və ya hərəkəli olaraq gələn م və ن hərflərinə məxsus qüvvətli bir sifətdır. Təcvid alimləri, ğunnənin sifəti lazimədən olduğunu bəyan etmişdirlər. Bu hərflər istər sakin, istərsə də hərəkəli olsunlar bu sifətlər özlərindən ayrılmazlar. Bu mövzu haqqında irəlidə daha geniş məlumat veriləcəkdir.

Tərqiq (الترقيق)**:** Lüğətdə incəltmək, zəiflətmək mənalarına gələn tərqiq, təcvid elmində isə tərqiq hərflərini incə oxumağa deyilir. Tərqiq hərflərini oxuyarkən dilin kökünü üst çənəyə qaldırmadan aşağıda tutub hərfin zatına bir incəlik gəlməsi, hərfin səsilə ağız içinin dolmaması və nəticədə hərfin incəlməsidir. Hərfləri, təfxim sifətinin hərflərinin xaricində qalan hərflərdir.

Yuxarıda sadalanan bu sifətlər mövzusu Quran və təcvid öyrənmədə bilinməsi lazım olan bir mövzudur. Lakin ilk ola-

raq öyrənilməsi bir az çətin olduğundan quran tələbəsi, Quran oxumağa başlayıb bir neçə cüz oxuduqdan sonra bu mövzunu mütləq öyrənməlidir. Unutmamaq lazımdır ki, təcvid elmində mükəmməliyə çatmaq üçün hərflərin sifətlərinin bilinməsi vacibdir.

C. HƏRFLƏRİN QALINLIQ və İNCƏLİK FƏRQLƏRİ

Qurani-Kərim hərflərini qalın və incə olmaları baxımından (sifətləri etibarilə) belə xülasə edə bilərik.

Hər nə qədər qalın və incə olaraq hərflərin iki qisim olduqları bilinirdisə də, İbn Cəzərinin bu beytinə görə hərflərin üç qismə ayrıldığı anlaşılır.

وَحَرْفَ اسْتِعْلَاءٍ فَخِّمْ وَاخْصُصَا لِإِطْبَاقِ اَقْوَى

“İstila hərfini qalın oxu. Xüsusən də itbaq hərfini daha qüvvətli oxu”.[20] Belə olduğu təqdirdə hərflər üç qismə ayrılmış olur:

- İtbaq (ən qalın),
- İstila (qalın),
- İstifalə (incə).[21]

Nəticə etibarilə itbaq olmayan 3 istila hərfi “istilayi-lazimə” dir.

Ancaq (ر) ilə الله ləfzinin ل ının qalın halları arizidir. Bunların xaricində qalan 21 hərf isə (ر ل)-nın incə olduqları vəziyyət daxil istifalə, yəni incədir. (ر ل)-nın qalınlıq halları arizidir. Qalın oxun-

20 Yuxarıdakı beyitdə keçən وَحَرْفَ اسْتِعْلَاءٍ فَخِّمْ dən məqsəd istilanın qalınlığı, وَاخْصُصَا لِإِطْبَاقِ اَقْوَى dan itbaqin daha qalınlığı, bu ifadələrin ziddindən də istifalənin incəliyini anlamış olduq.

21 İtbaq hərflərini tələffüz edərkən dilin ağız qübbəsinə qapanmasından meydana gələn itbaq səsi, dilin sadəcə yüksəlməsi ilə meydana gələn istila səsindən həm daha qüvvətli, həm də daha qalındır. Hərflərin üçə ayrılmasının səbəbi də budur.

maları lazım olan yerdə qalın, incə oxunmaları lazım olan yerdə isə incə oxunmaları vacibdir.

D. HƏRƏKƏLƏR

Ərəbcədə hərflər hərəkə, ya da sükunlu olur. Hərəkəli hərfə mütəhərrik, hərəkəsiz hərfə də sakin hərf deyilir.

Hərəkə, fəthə (üstün) ـَ, kəsrə (əsrə) ـِ və zəmmə (ötrə) ـُ olmaq üzrə üçdür. Üstünlü hərfə məftuh, əsrəli hərfə məksur və ötrəli hərfə də məzmum deyilir. Fəthənin əlif (ا) ilə, əsrənin ya (ى) ilə və ötrənin vav (و) ilə münasibəti vardır. Bu münasibət mədlər bölməsində daha ətraflı izah ediləcək.

Bir hərəkə miqdarını qiraət alimləri, "bir barmağı açacaq və ya yumacaq qədər keçən zaman" olaraq ifadə etmişdirlər. Barmağı açıb yummaq oxunuşun sürətilə əlaqəli olaraq dəyişir. Oxunuş əsnasında hərəkənin düzgün oxunub oxunmaması tilavətə təsir göstərir. Əgər hərəkə əksik oxunarsa, o hərf tam və səhhətli bir şəkildə oxunmamış olar. Beləcə ləhni-cəli dediyimiz böyük xatanı ortaya çıxarar.

Hərəkənin sağlam oxunuşunda, ağzın vəziyyətinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki ağzın halı və şəkli hərəkənin qəlibi deməkdir. Əgər ağzın halı oxunacaq hərəkəyə uyğun hala gətirilməzsə, hərfin istənilən şəkildə oxunması da mümkün olmaz.

Hərəkənin növünə görə ağzın şəklini belə tərif edə bilərik:

Fəthə hərəkəsini oxuyarkən ağız normal bir şəkildə açıq olmalıdır. Əks təqdirdə yəni dodaqların təbii bir formada açılmaması halındə səs, "O" səsinə, və ya üst çənənin kifayət qədər qalxmamasıyla "İ" səsinə meyl edər.

Kəsrə hərəkəsini oxuyarkən ağzı alçaldmaq yəni üst çənəni alt çənəyə tamamilə hakim qılmaq lazımdır. Əks təqdirdə kəsrə, fəthəyə meyl edər.

Zəmmənin tələffüzündə isə dodaqların irəliyə uzadılaraq tam mənasıyla toplanmasına diqqət edilməsi lazımdır. Necəki bu toplanma işi tam olmazsa bu hərfin səsi "O" səsinə bənzəyər ki, bu da istənilən bir oxunuş olmaz.

Hərəkə, hərfin incə ya da qalın oxunmasında təsiredici bir amil deyildir. Hərfin incə ya da qalın oxunması o hərfin sifətilə əlaqəlidir. Hərəkəsi nə olursa olsun incə hərfləri incə oxumaq, qalın hərfləri də qalın oxumaq lazımdır.

III. BƏZİ HƏRFLƏRİN OXUNUŞ ŞƏKİLLƏRİ

A. QALQALƏ

qalqalə sifəti cəhr və şiddət sifətlərinin birləşməsindən meydana gələn bir sifəti-lazimədir. Hərfləri beşdir: (قُطْبُ جَدٍ)

İbn Cəzəriyə görə qalqalə iki qisimdir. Gizli və aşkar qalqalə.[22] Gizli qalqalə, qalqalə hərflərinin hərəkəli hallarında var olduğu qəbul edilən və açıq şəkildə ifadə edilə bilməyən qalqalədir. Çünki bu hərflər hərəkə ilə oxunduğu zaman cəhr və şiddət sifətinin əsəri olaraq xəfif bir tərpənmə his edilir.

Aşkar qalqalə sakin olan qalqalə hərflərindədir və ikiyə ayrılır:

1. Vəsl halında olduğunda qalqalə açıqdır. Buna «bəyan» deyilir. Məsələn:

يَجْعَلُ , يَدْخُلُونَ

22 Qalqalənin gizli və aşkar olması, aşkar qalqalənin vəsl və vəqfdəki dərəcələri təcvid kitablarında göstərilməmişdir.

2. Vəqf halında olduğundaqalqalə daha da açıqdır. Buna «əbyan» deyilir.[23] Məsələn:

وَلَمْ يُولَدْ

Qalqalənin termin mənası belədir: "Özündən qüvvətli bir səs gəlincəyə qədər məxrəci tərpətməkdir".[24]

Qalqalə edərkən dörd şeyə diqqət etmək lazımdır:

1. Qalqalə edərkən vəqfdən sonra artıq bir həmzə tələffüz etməmək. Məsələn: أَحَدْ kəlməsini أَحَدا kimi söyləmək kimi.

2. Qalqalə edərkən sakin oxunması lazım olan hərfə hər hansı bir hərəkə verməmək. Məsələn: أَحَدٍ kimi.

3. Şəddələməmək أَحَدّ kimi.

4. Mübaliğədən (səsi bu hərflərin sakinləri üzərində lazımından daha çox tərpətməmək.)

Bir şeyə də diqqət etmək lazımdır. Sakinlər əvvəllərindəki hərəkəyə tabedir. Buna görə də qalqalə edilərkən əvvəlindəki hərəkənin rəngi bir az his edilməlidir.

B. LƏFZƏTULLAH (الله) LAMININ (ل) OXUNMASI

"Lam" (ل) hərfi ümumiyyətlə istifalə hərflərinin hökmünə tabe olmaqla birlikdə, başqa xüsusiyyətlər daşıması baxımından ayrı bir başlıq altında qeyd etmək lazımdır.

Ləfzətullah, الله kəlməsinin ləfzi deməkdir. الله kəlməsi başındakı vəsl həmzəsi ilə oxunarsa, ل qalın olar. الله nümunəsində olduğu

23 Bu səbəbdən ixlas surəsi oxunarkən diqqət edilməlidir. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ayəsində birinci qalqalə ikinci qalqaləylə eyni olmamalıdır. Yəni ikinci qalqalə daha da qüvvətli olmalıdır.

24 Burada üç görüş vardır: 1. Məxrəcin tərpənməsi 2. Səsin tərpənməsi 3. Məxrəclə birgə səsin tərpənməsi. Mizanül-huruf, qalqalə babı, səh. 41.

kimi. Ləfzətullahın başındakı "əlif" vəsl həmzəsidir. Yəni başqa bir kəlmədən bu kəlməyə keçildiyində bu əlif oxunmaz. Bu səbəblə vəsl həmzəsidir. Ləfzətullah bir başa oxunduğunda "lam" hərfi qalın oxunur.

Vəsl həmzəsi ilə deyil, ondan öncəki hərflə oxunarsa, yəni vəsl həmzəsindən öncə bir hərf varsa və bu hərfdən sonra "lam" hərfinə keçilirsə aşağıdakı hökümlər meydana gəlir.

1. Bu hərfin hərəkəsi kəsrə isə ل incə oxunur. Məsələn:

بِاللّٰهِ / لِلّٰهِ

2. Zəmmə və ya fəthə isə (ل) qalın oxunur:

وَاللّٰهِ / تَاللّٰهِ / نَصْرُ اللّٰهِ

Bu misallarda "lam" hərfləri qalın oxunur.

Onu da deyək ki, اللّٰهُمَّ Ləfzində də yuxarıda qeyd etdiyimiz qaydalar əsas alınır. Məsələn:

قُلِ اللّٰهُمَّ / قَالُوا اللّٰهُمَّ

Bu misallardan sağdakı kəlmədə "lam" qalın, soldakı kəlmədə isə incə oxunur.

C. "HƏ" (ه) ZƏMİRİ və OXUNUŞU

Bu babın mövzusunu meydana gətirən və Qurani-Kərimin yazı tərzindəki yuvarlaq ه dir. Bu eyni zamanda "ـه" yarım yuvarlaq şəklində və ya quyruqlu şəklində də "هـ" yazıla bilər. Buna həi-kinayə deyilir. Həi-kinayə müfrəd, müzəkkər, ğaib zəmirinə verilən isimdir. İsim, fel və hərflərə bitişir.

Zəmirin hökmünü iki maddədə cəmləşdirmək olar:

1. Zəmirin əvvəli hərəkəli olarsa zəmir uzadılır. Məsələn:

بِهِ - لَهُ - إِنَّهُ

Ancaq bu kəlmələrin sonlarındakı ه zəmir olmayıb kəlmənin əsl hərflərindən biridir. Ona görədə uzadılmaz.

مَا نَفْقَهُ - فَوَاكِهَ - لَمْ يَنْتَهِ

Uzadılan zəmirin önünə həmzə gələrsə məddi-münfəsil olur. Məsələn:

عِلْمِهِ إِلاَّ - عِنْدَهُ إِلاَّ

Çünki uzadılan zəmirin əsrəlisinin önündə müqəddər (görünməyən, gizli) (ى), ötrəlisinin önündə müqəddər (و), vardır ki, bu müqəddər (ى) və (و) dan sonra həmzə gəldiyi üçün məddi-münfəsil olur.

2. Zəmirin əvvəli (istər cəzimli, istər cəzimsiz) sakin olarsa zəmir uzadılmaz. Bu sakin iki cür olur:

a) Hərfi-məd olaraq görünür. Məsələn:

فِيهِ - إِيَّاهُ

b) Cəzimli hərf olaraq görünür. Məsələn:

إِلَيْهِ - مِنْهُ - عَنْهُ

Furqan surəsinin 69-cu ayəsindəki (فِيهِ مُهَانًا) dəki zəmir məd olunur.[25]

25 Bu zəmirin məd ilə oxunması, bu rəvayətin təvatür yoluyla sübutuna görədir. Hər nə qədər burada "boğaz hərfi olan əsrəli (هِ) -dən dodaq hərfi olan ötrəli (مُ)- ə keçmək çətin olacağından bu məd edilmişdir" şəklində bir açıqlama edilsə də bu sonradan edilən bir izahdır.

Qiraət imamlarının ikincisi olan İbn Kəsir bütün uzadılmayan zəmirləri sıla ilə oxuyur (yəni uzadır). Məsələn:

مِنْهُ - عَنْهُ - إِلَيْهِ

Zümər surəsinin 7-ci ayəsində olan (يَرْضَهُ) dakı (هـ) zəmirdir. Əsli (يَرْضَاهُ) olduğuna görə, əslinə uyularaq uzadılmaz.[26]

D. RA (ر) HƏRFİNİN OXUNMA ŞƏKİLLƏRİ

Ra hərfinin oxunuşunda əsas olan qayda qalın oxunmasıdır. Lakin ra hərfinin digər hərflərdən fərqli bir xüsusiyyəti mövcuddur. Digər hərflərin qalınlığı ya da incəliyi şəxsən özlərindəndir. Yəni hərflər ya qalındır ya da incə. Ancaq "ra" hərfi olduğu məhəllərə görə incəlik və ya qalınlıq qazanır.

"Ra" (ر) hərfi, sifəti-hüruf (hərflərin sifətləri) babında sözü keçdiyi üzrə ariz istila hərflərindəndir. Dolayısıyla qalın və incə oxunmağa əlverişlidir. Hərəkəsi üstün və ötrə ikən qalın, əsrə ikən incə oxunur. Əgər sakin olursa, əvvəlində olan lazım və ariz kəsrələr, istila hərfləri və lin hərfləri; sonrasında isə istila hərfləri və bu hərflərin hərəkələri (ر) nın qalın və incə oxunmasına təsir edirlər.

İmam Asim qiraətinin İmam Hafs rəvayətinə görə (ر) nın 12 halı vardır. Bu 12 halın 5i qalın, 4ü incə, 3ü isə həm incə, həm də qalın oxunur. Ra (ر) hərfinin hallarını üç yerə ayırmaq olar:

- Qalın oxunduğu yerlər,
- İncə oxunduğu yerlər,
- Qalın və ya incə oxunması caiz olan yerlər.

26 Bu ayədəki vəchə hərəkənin azını (üçdə birini) həzf edib, çoxunu ibqa etmək mənasında ixtiləs də deyilir.

1. Qalın oxunduğu yerlər

a. “Ra” hərfi üstün və ya ötrə ilə hərəkəli olursa, qalın oxunur. Məsələn:

رَسُولٍ - فِرَاشًا - كَافِرُون

b. “Ra” sakin əvvəli üstün və ya ötrə olursa yenə qalın oxunur. Məsələn:

بَرْق - اُرْكُضْ

c. “Ra” sakin, əvvəli də sakin olursa daha əvvəlinə etibar olunur. Daha əvvəli üstün və ötrə isə yenə (ر) qalın oxunur. Məsələn:

بِالصَّبْرْ - عُسر

ç. “Ra” sakin əvvəlində ariz əsrə olarsa qalın oxunur. Məsələn:

إِنِ ارْتَبْتُمْ - لِمَنِ ارْتَضَى

d. İncə oxunması lazım olan (ر) nın önündə (sonrasında) məftuh (fəthəli) istila hərfi olarsa qalın oxunur. Məsələn:

إِرْصَادًا - قِرْطَاسٍ - فِرْقَةٍ

Ancaq bu hökүm, (ر) ilə istila hərfi eyni kəlmədə olduğu zaman meydana gəlir. Ayrı kəlmələrdə olarsa qalın oxunmaz. Məsələn:

وَلاَ تُصَعِّرْ خَدَّكَ

Bu misaldakı (تُصَعِّرْ) kəlməsindəki (ر) sakin, məqəbli (əvvəli) məksur, (خ) da istila hərfi olduğu halda ayrı kəlmələrdə olduqlarına görə (خ), ra hərfinə təsir etməz.

2. İncə oxunduğu yerlər

a. Əsrəi-lazimə (əslindən əsrəli) ilə hərəkəli olarsa incə oxunur. Məsələn:

يُرِيدُونَ - رِجَالٍ

Ariz əsrə ilə hərəkəli isə vəziyyət yenə eynidir. Məsələn:

وَأَنْذِرِ النَّاسَ - وَذَرِ الَّذِينَ

Bu misaldakı (ذرِ - أنْذِرِ) kəlmələri əmr feil olduqları üçün onların əslləri (ذرْ - أنْذِرْ) dir. Vəsl üçün əsrəi-arizə (müvəqqəti əsrə) ilə hərəkələnirlər.

b. (ر) sakin, əvvəli əsrə olarsa incə oxunur. Məsələn:

فَاصْبِرْ - وَاسْتَغْفِرْهُمْ

c. (ر) sakin, əvvəli də sakin, daha əvvəli əsrə olarsa yenə incə oxunur. Məsələn:

قَدِير - حِجْر - اَلذِّكْر

ç. Sakin (ر) nın əvvəlində lin hərfi (يَ) olarsa incə oxunur. Məsələn:

سَيْر - خَير

3. Qalın və incə oxunması caiz olan yerlər:

a. Əsrədən sonra gələn sakin (ر) nın önündə (sonrasında) istila hərfi məksur olaraq gəlib, ikisi də eyni kəlmədə olarsa, qalın və incə oxunması caizdir. Məsələn:

كُلِّ فِرْقٍ

b. Sakin (ر) nın əvvəlində sakin istila olub və əvvəli də məksur olarsa, qalın və incə oxunması caizdir. Məsələn:

عَيْنَ الْقِطْر - مِنْ مِصْر

Bu kəlmələrdə hökүm hər nə qədər belə isə də (yəni incə və qalın oxumaq caiz isə də) (ر) ların vəsl hallarına baxaraq vəqf etmək daha yaxşıdır. Yəni: (قِطْرِ) də (ر) nı incə oxumaq, (مِصْرَ) da qalın oxuyaraq vəqf etmək daha yaxşıdır.

c. Vəqf halında qaydalara görə qalın oxunması lazım gələrkən kəlmənin əslinə işarə etmək üçün incə oxunur:

أَسْرِ - إِذَا يَسْرِ

Bu kəlmələrin əslləri (أَسْرِي - إِذَا يَسْرِي) dir.

Ra (ر) şəddəli olarsa hökүm müdğamun fihə (üzərinə idğam edilən) ikinci (ر) hərfinə aiddir. Ona görə də: (يُحَرِّفُونَ) misalında (ر) incə, (مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيم - يَفِرُّونَ) misallarında isə qalın oxunur.

IV. MƏD BƏHSİ

A. MƏDLƏR

Məd; مَدَ يَمُدُ kökündən gələn bir məsdərdir. Lüğət mənası uzadmaq və artırmaqdır. Təcvid elmində isə, açıq və ya gizli məddi tələb edən hərflərdən biri ilə özlərindən öncə gələn hərfin səsini uzadaraq oxumaq deməkdir. Qurani-Kərimdə məddin varlığında şübhə yoxdur. Ancaq səsin uzadılmasında qiraət alimləri arasında bəzi ixtilaflar görünür. Bu ixtilaflar mütəvatirdir və yeri gəldikcə izah ediləcəkdir.

Məddlə yanaşı, bir də "qəsr" (قصر) vardır. Qəsr məddin ziddidir və qısaldmaq mənasındadır. Uzatmadan oxumaq da deyə bilərik. Əsl olan qəsrdir. Məd isə təbi ki, bir səbəbə dayanmalıdır.

Məddi qisimlərə ayırmadan öncə hərfi-məd və səbəbi-məd terminlərini izah edək.

1. Hərfi-Məd (حُرُوفُ الْمَدِ) **Məd (uzatma) hərfləri:**

Bir kəlmədə, özündən öncəki hərfi bir əlif miqdarı uzatmağa səbəb olan hərflərə məd hərfləri deyilir. Hərfi-məd, hərəkəli hərfi tələffüz etmə əsnasında, onu bir əlif ölçüsündə uzatan hərəkəsiz (sakin) hərfin adıdır. Bu hərflər üç ədəddir: Əlif (ا)), vav (و) , ya (ي).

Bu üç hərfin, hərfi-məd olması üçün iki şərt vardır:

- Sakin olmaları. Yəni cəzimli və ya hərəkəsiz olmaları.
- Məd hərfinin öncəsində öz cinsindən hərəkə olması.

Əlif (ا) dən öncə fəthə (ـَ),

Yə (ى) dən öncə kəsrə (ـِ),

Vav (و) dan öncə zəmmə (ـُ).

Bu iki şərt hasil olsa bir öncəki hərfin hərəkəsinə əsaslanaraq, təyin edilmiş şərtlər[27] daxilində uzadılaraq oxunur. Hərfi-mədlərin məxrəcləri (çıxış yerləri) ağız, boğaz boşluğudur. Sakin hərf, hərəkəsi olmayan hərf deməkdir. Bunun əlaməti isə cəzmdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi məd hərflərinin birincisi özündən öncəki hərfin hərəkəsi fəthə (üstün), özü isə sakin olan "əlif" hərfidir. قال kəlməsində göründüyü kimi sakin yəni hərəkəsiz

27 Müəyyən şərtdən məqsəd, hərfi-mədlərdən sonra sükunlu bir hərfin olmamasıdır. Əgər sakin hərf olarsa, məd hərfi yazılsa belə, oxunmaz. Məsələn: قالُواالآن nümunəsində olduğu kimi.

olan "əlif" hərfi, əvvəlindəki hərəkəsi üstün olan "gaf" (ق) hərfini yuxarı doğru uzadaraq oxudur.

Məd hərflərinin ikincisi isə özündən öncəki hərf məksur (əsrə) və özü sakin olan "ya" hərfidir. Bu vəziyyətdə olarsa, özündən bir əvvəlki kəsrəli hərfi aşağıya doğru "ı" ya da "i" səsi verərək uzadır. قِيل və فِيهِ misallarında olduğu kimi.

Məd hərfi olan "ya" ى daima sakindir. Məd hərfi olmayan "ya" isə يُسْرٌ misalındakı kimi bəzən hərəkəli, سَيرٌ misalındakı kimi də bəzən sakin gələ bilər.

Məd hərflərinin üçüncüsü də yuxarıda yazdığımız kimi "vav" (و) hərfidir. "Vav" hərfi sakin, özündən öncəki hərf ötrə ilə hərəkəlisə, bu vəziyyətdə "vav" hərfi zəmmə ilə hərəkəli olan hərfi irəli doğru "u" şəklində uzadır. ويقُولُونَ kəlməsində iki dəfə göründüyü üzrə, "vav" hərfi hərfi-məd olaraq gəlmişdir. Bu mövzu ilə əlaqəli misallar məddi-təbii bəhsində geniş şəkildə veriləcəkdir.

2. Səbəbi-Məd (Təbii məddən çox uzatma səbəbi):

Buna, çox uzatmağa səbəb olan məd də deyilir. Məd hərfindən sonra, uzadılması lazım olan hərfi, daha çox uzadaraq oxudana səbəbi-məd deyilir. Hərfi-məddən dərhal sonra gəlir, həmzə və sükun olmaq üzrə ikiyə ayrılır. Daha sonra gələcək olan mövzular bu iki məfhumla yaxından əlaqəli olduğu üçün, bu kəlmələrin təriflərini ətraflı bir şəkildə açıqlamaq vacibdir.

a. Həmzə (ء)

Hərəkəli olan əlifə həmzə (ء) deyilir. Uzun və qısa əlif şəklilə yazıla bilir. Həmzə əslində, "əlif" hərfindən başqa bir hərfdir. Kəlmənin əvvəlində أخذ misalında olduğu kimi gələ bilər. Fəqət qrammatik qaydalara görə kəlmənin başında gələrsə (ا) hərfinin

üzərində (أ) şəklində yazılır. Bəzən də sadəcə (ء) şəklində yazılır. Bunlar tamamilə ərəb dilinin qrammatika qaydalarına görə yazılır. Biz bu çalışmamızda həmzənin yazılışı üzərində durmayacağıq. Mövzunun, qiraət və təcvid elmi ilə əlaqəli qismi olan vəsl və qəti həmzələrini izah edəcəyik.

Kəlmənin əvvəlindəki həmzələr vəsl və qəti olaraq iki qismə ayrılır:

1) Vəsl həmzəsi:

Özü ilə başlanıldığında oxunan, ancaq özündən əvvəlki kəlməyə bitişdiyi zaman oxunmayan həmzələrdir.

Əslinda ərəb dili qrammatikasında vəsl həmzəsilə qəti həmzəsi bir-birindən tamamilə ayrılmışdır. Biz bəzi mühim maddələri sayaraq mövzuya izah gətirək.

Quran oxuyan insanın ən çox qarşılaşacağı vəsl həmzəsi, bir çox kəlmənin başında olan və başında olduğu kəlməni mərifə (müəyyən) edən ال birləşməsinin başındakı əlif hərfidir. Bu, vəsl həmzəsidir. Ləfzətullah qismində də açıqladığımız kimi الله kəlməsinin başındakı əlif hərfi də vəsl həmzəsidir.

Bu saydıqlarımızın xaricində ərəb dilində bəzi kəlmələrin başındakı həmzə də vəsl həmzəsi sayılır:

امرأة، امرؤ، ابنة، ابن، اسم، اثنين، اثنتين

Bununla birlikdə əmr siğələrinin başındakı həmzələr də vəsl həmzəsidir.

2) Qəti Həmzəsi:

həm başlanğıcda, həm də keçiş əsnasında xətt və ləfiz etibarilə sabit olan həmzələrdir. Bu həmzələri belə sıralaya bilərik.

İstifhəm yəni sual həmzələri qətidir أأنْذَرْتَهُمْ kimi. Mütəkəllim vəhdə (birinci şəxsin təki) felinin həmzəsi də qətidir. وأعلمُ، وأعتزِلكُم fellərinin başlarındakı həmzələr qətidir. İfal babının həmzəsi, təəccüb felinin həmzəsi, ismi-təfdil həmzələri kimi həmzələr qəti həmzələridir.

Bu məsələ ərəb dilinin qrammatikasıyla əlaqəli olduğu üçün burada çox təfərrüata ehtiyac yoxdur. Fəqət bunu söyləmək lazımdır ki, əgər həmzə vəsl həmzəsiysə, əlif hərfinin üzərində (أ) şəklində həmzə olur. Əgər həmzə qəti isə əlif hərfinin üzərində həmzə olmaz. Quran oxuyucusu bu qaydaya diqqət etdiyi təqdirdə həmzəni xatasız bir şəkildə oxuya bilər.

b. Sükun (ه)

Səbəbi məddin ikincisi sükundur. Sükun isə hərəkəsizlik deməkdir. Əlaməti isə cəzm (ه) dir. Sükun, lazım və ariz olmaq üzrə iki qismə ayrılır.

a) Sükuni-Lazım (السكونُ اللازمُ):

Həm vəqf (duruldüqda), həm də vəsldə (keçildikdə) varlığını davam etdirən sükundur. Məsələn:

اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ باللّٰهِ

Bu ayədə göründüyü kimi cəzimli hərflərin sükunu lazımidir.

Bundan əlavə şəddəli gördüyümüz və əslində eyni olan iki hərfdən birincisinin sükunu da lazımi sükundur.

b) Sükuni-Ariz (السكون العارض):

Quran tilavəti əsnasında vəqf edildiyi yəni durulduğu zaman ortaya çıxan, vəsl də isə yəni oxumağa davam edildiyində özözündən itən sükuna arizi-sükun deyilir. Məsələn: fatihə surəsini

oxuyarkən hər ayənin sonunda dursaq, ayə sonlarındakı hərəkəli hərfləri cəzmli oxumaq məcburiyyətində qalırıq. Bu vəziyyətdə yəni vəqf nəticəsində ortaya çıxan sükunlar arizi-sükunlardır.

B. MƏDDİN NÖVLƏRİ

Mədlər əsli və fəri olmaq surətilə iki qismə ayrılır. Əsli məddin digər adı təbii məddir. Fəri məddlər isə "məddi-müttəsil, məddi-münfəsil, məddi-lazım, məddi-ariz və məddi-lin olmaq üzrə beş qisimdir. Qurani-Kərimi tilavət edənlərin ən çox qarşılaşacağı təcvid qaydaları arasında mədlər ilk sırada yer alır. Ona görə də bu mövzunun yaxşı başa düşülməsi vacibdir.

1. Əsli Məd (Məddi-Təbii)

Hər hansı bir kəlmədə məd hərflərindən biri olarsa fəqət çox uzadmağa səbəb olan həmzə və sükun olmazsa məddi-təbii yəni əsli-məd olur. Başqa bir səbəbə ehtiyacı olmayan və bir əlif miqdarı uzadılan məd şəklində də tərif edilmişdir. (نُوحِيهَا) misalında bu vəziyyət gözə çarpır.

İlk misalı təhlil etdiyimizdə; (نُوحِيهَا) kəlməsindəki ilk hərf olan (ن) hərfini "u" şəklində bir əlif miqdarı uzadan (و) hərfi, (ح) hərfini "i" səsilə bir əlif miqdarı uzadan "yə" hərfi, üçüncü olaraq da (ه) hərfini "ə" səsilə bir əlif miqdarı uzadan (ا) hərfi gələrək təbii məd olmuşdur.

Məd hərfləri başlığında, "əlif, vav, ya" hərflərinin hansı hallarda məd hərfi olacağını izah etmişdik.[28] Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məddi-təbii dediyimiz əsli mədlər hər zaman bir əlif miqdarı uzadılır. Məddi-təbinin bir əlif miqdarı uzadılması vacibdir. Mütləq uzadılması lazımdır. Bütün qiraət imamları bir əlif miqdarı

28 Bax. "Hərfi-məd"

uzadılması haqda həmfikirdirlər. Bir əlif miqdarı isə təxminən bir saniyəyə bərabərdir. Qədim təcvid kitablarında bir əlif miqdarı, oxuyanın açıq olan barmağını yumması ya da qapalı olan barmağını açması əsnasında keçən zaman qədər olduğu ifadə edilmişdir.

Məd hərfləri və ya hərfi-məd hər zaman yazıda açıq bir şəkildə görünməyə bilər. Belə oldugu halda məddi-təbii təqdiridir (gizlidir). (اِنه هُوَ) ifadəsində birinci "hə" ni uzadan təqdiri bir "vav" hərfi vardır.

Quran oxuyucusu, bəzi kəlmələrdəki mədləri ilk baxışda görməkdə çətinlik çəkə bilər. Bu səbəblə bəzi kəlmələrin izahını burada verməyi münasib bildik.

Quranda keçən bəzi kəlmələrin son hərflərində məddi-təbii olduğu halda xətt yəni yazı etibarilə bəzən yoxmuş kimi görünə bilər. Fəqət orada əslinda məddi-təbii vardır. Bunu göstərmək üçün də məd olan hərfin altına kiçik xətlə مد (məd) yazılır. Kəlmənin altında bu kiçik məd yazısını görən oxucu, bu şəkildə orada məddi-təbii olduğunu asanlıqla anlayır.

لِتَستَوُا، قال اخسَوُا، لِيَسُوؤُا، وإن تلوُا، اِقرَؤُا، نَبِّؤُ،

جَاؤُ،باؤُ، شَاؤُ، تَبَرَّؤُا، فَادرَؤُا، بَدَؤُا، يُدفِؤُا، لِيُطَافِؤُا،

Yuxarıdakı kəlmələrin son hərfləri mədli (uzadılaraq) oxunur.

ولاتَلوُنَ، يَلوُنَ، لايَستَوُنَ، هَل يَستَوُنَ، يَستَهزِؤُنَ، ولا يؤُدُّ، رُؤُسٌ، ُيراؤُنَ، يطَؤُنَ، يُضاهؤُنَ،

يَستَنبِؤُنَ، لِيؤُسٌ، تَشاؤُنَ، داوُدَ، رَؤُفٌ، ويدرَؤُنَ، يَقرَؤُنَ، بَرِيؤُنَ، مُبَرَّؤُنَ، غاوُنَ، يَتّكِؤُنَ، خاطِؤُنَ

Bu misallardakı kəlmələrin sondan bir öncəki hərfləri də mədli (uzadılaraq) oxunur.

Yenə Quranda ilk baxışda məd hərfi kimi görünən, əslində məd hərfi olmayıb sadəcə yazıyla əlaqəli olaraq bəzi kəlmələrdə

yer alan vav (و) hərflərindən öncə gələn həmzələr ya da (و) hərfinin üzərindəki həmzələr uzadılmadan mədsiz oxunur. Məsələn:

أُولئكَ، يااولِى، مايَعبَؤُا، جَزاَؤُا، تَفتَؤُا، شُرَكاؤُكُم، نساؤُكُم

Bəzi musfahlarda məd kimi görünüb əslində məd olmayan bu kimi hallarda məd olmayan hərfin altında qəsr (قصر) işarəsi mövcuddur. Məd hərflərinin altında قصْر yazarsa o məddi-təbii uzadılmaz. Bu işarələrə diqqət edildiyi təqdirdə Quran oxuyucusunun xata etmə ehtimali çox azdır.

2. Fəri Mədlər

Yuxarıda bu mədlərin hansılar olduğunu zikr etmişdik. Bunlar sırasıyla; məddi-müttəsil, məddi-münfəsil, məddi-lazım, məddi-ariz və məddi-lin olmaq üzrə beşdir.

a. Məddi-Müttəsil

Bitişik məd deməkdir. Qaynaqlarda vacib məd şəklində də keçir. Hərfi məddən sonra səbəbi-məd həmzə olub ikisi də eyni kəlmədə olarsa məddi-müttəsil olur. Digər bir ifadə ilə:

- Hərfi məd olmalı.
- Səbəbi məddən həmzə olmalı.
- İkisi də bir (eyni) kəlmədə olmalı.

Bu üç şərt mövcud olanda məddi-müttəsil olur. Məsələn:

أُلَئِكَ - سِيءَ- سُوءَ

Verdiyimiz misallarda məd hərflərindən sonra səbəbi-məddən həmzə eyni kəlmədə arxa-arxaya gəlmişlər.

Birinci misalda (ل)hərfini məd hərflərindən, yuxarı doğru uzadan təqdiri bir əlif, onun ardından da səbəbi-məddən həmzə

gəlmişdir. İkinci misalda (س) hərfini aşağıya doğru uzadan məd hərflərindən (ي) gəlmiş, daha sonra da səbəbi-məddən həmzə gəlmişdir.

Üçüncü misalda da yenə (س) hərfini uzadan (و)gəlmiş, arxasından da səbəbi-məddən sükun gəlmişdir və eyni kəlmə içərisindədir. Bu saydığımız səbəblərdən dolayı məddi-müttəsil meydana gəlmişdir.

Məddi-müttəsilin məddinin yəni uzadılmasının hökmü vacibdir. Çünki bütün qiraət imamları məddi-müttəsilin uzadılması üzərində həmfikirdirlər. Məddi-müttəsilin ən az uzadılma miqdarı iki əlif miqdarıdır. Ən çox uzadılma miqdarı isə beş əlifdir.

Bizim qiraət imamımız Asim və onun tələbəsi Hafs, məddi-müttəsili dörd əlif miqdarı uzadaraq oxumuşlar. Biz də bu qiraəti mənimsədiyimiz üçün məddi-müttəsili dört əlif miqdarı uzadaraq oxuyuruq. Çünki, qiraət elmi qaydalarına görə hər hansı bir imamın qiraəti üzərinə oxunursa, o imamdan rəvayət edilən bütün oxunuş vəcihlərində o imama riayət etmək vacibdir.[29]

b. Məddi-Münfəsil

Hərfi-məddən sonra səbəbi-məddən həmzə olub ayrı-ayrı kəlmələrdə (hər
həmzə ikinci kəlmənin başında) olarsa, onda məddi-münfəsil olur. Məsələn:

كَانُوٓا أَشَدَّ – قَالُوٓا أَوَلَمْ – تُوبُوٓا إِلَى اللهِ – إِنِّي أَخَافُ - يَآ أَيُّهَا

Digər bir ifadə ilə:

• Hərfi-məd olmalı.

29 əs-Süyuti, əl- İtqan, I, 272.

- Səbəbi-məddən həmzə olmalı.
- İkisi ayrı-ayrı kəlmələrdə olmalı.

Yuxarıda vermiş olduğumuz misallardan birincisini təhlil edək. Birinci kəlmədə (ن) hərfini uzadan məd hərfi (ي) mövcuddur. Məd hərfindən sonra isə səbəbi-məddən həmzə gəlmiş və ikisi də ayrı-ayrı kəlmələrdə yer almışdır.

Yuxarıda verdiyimiz misallardakı məd hərfləri zahiridir. Yəni kəlmənin sonunda açıq olaraq görünür. Fəqət bəzi hallarda məd hərfləri təqdiridir. Məsələn:

هَذِهِ إِيمَانًا - عِلْمِهِ اِلَّا مِنْ

Bu misallarda "hə" zəmirindən sonra təqdiri bir "ya" vardır.

Məddi-münfəsilin asan tanına bilinməsinin işarəsi həmzənin uzun əlif şəklində yazılmasıdır. Məsələn:

يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ / تُوبُوآ اِلَي اللهِ / اِنِّي أَخَافُ اللهَ /

مِنْ عِلْمِهِ اِلاَّ بِمَا شَاءَ / عِنْدَهُ اِلاَّ بِاِذْنِهِ

Məddi-müttəsilin asan tanına bilinməsinin işarəsi isə həmzənin qısa əlif şəklində yazılmasıdır. Amma həm məddi-müttəsil, həm də məddi-münfəsil üçün istisnalar vardır.

Məddi-müttəsil olub məddi-münfəsil kimi yazılana misal[30]:

اَنْ تَبُوَاَ بِاِثْمِي

Məddi-münfəsil olub məddi-müttəsil kimi yazılana misal:

هَؤُلاَءِ

Bu kəlmədəki هَؤ qismidir.

30 Maidə, 29

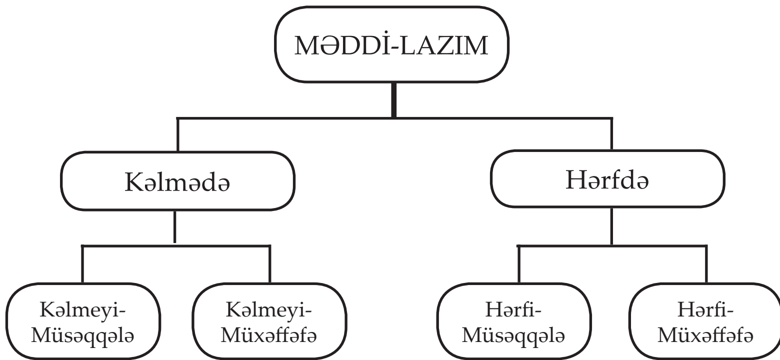
Qiraət imamları məddi-münfəsilin məd və ya qəsr oluşu, əgər məd isə məddin hansı ölçüsü ilə oxunacağı mövzularında ixtilaf etdiklərindən, məddi-münfəsilın hökmü caiz olmasıdır. Yalnız bu cəvaz hökmünü doğru anlamaq lazımdır. Bir çoxlarının yanlış anladığı kimi, bundan məqsəd hər istəyən, münfəsil məddi istədiyi şəkildə, bir qaydaya bağlı olmadan oxuya bilər demək deyildir. Bunda diqqət ediləcək xüsus, hansı imamın qiraəti üzərinə oxunursa, o imama uymanın məcburiliyidir. Bizim oxuduğumuz Asim qiraətində məddi-münfəsillər ən az bir, ən çox dörd əlif miqdarı uzadılmalıdırlar.

c. Məddi-Lazım

Fəri mədlərin üçüncüsü məddi-lazımdır. Hərfi məddən sonra səbəbi-məddən sükun u-lazım gəlib, ikisi də bir kəlmədə olarsa məddi-lazım olur. Məddi-lazımın bu isimlə adlandırılmasının səbəbi, bütün qiraət imamları məddi-lazımın məd ilə oxunması haqda həmfikirdir. Bu mövzuda hər hansı bir ixtilaf olmamışdır. Bəzi qaynaqlara görə isə; səbəbi-məd olan sükunun kəlmənin həm vəsl, həm də vəqf halında sabit qalması və düşməməsi səbəbilə bu isim verilmişdir.

Sükunu-Lazım: Vəqfən (durulduğunda) və vəslən (keçildiyində) sabit olan sukuna deyilir. Məsələn: ثْ - جْ - دْ - لْ - مْ Bütün hərflərin cəzimli halları sükunu-lazımdır.

Məddi-lazım kəlmə və hərf olmaq üzrə ikiyə ayrılır. Bunlar da öz içərisində iki bölməyə ayrılırlar. Cədvəldə gördüyümüz kimi:

Hərflər haqqında; burada bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, bu bölüm hurufu müqəttəələrlə əlaqəlidir. Hüruful-müqəttəə bəzi surə başlarında yer alıb mənaları Allah (c.c.) və Rəsulu (s.ə.s) tərəfindən tam olaraq bilinən, insanları heyrətə salmaq üçün də Quranda yer alan mütəşabeh ayə olduqları ifadə edilən hərflərdir. Yəni hərf ayələrdir. Ancaq bu qayda bütün müqəttəə hərflərinə aid deyil. Yalnız adlarını səsləndirdiyimiz zaman üç hərfdən ibarət olan hərflər buna aiddir. Məsələn: Ləm, mim və s. kimi. Ayn hərfi istisnadır. Çünki o, Lin hərfidir.

Məddi-lazım hərfi müsəqqələ:

Əgər burada hərflər şəddələnirsə Məddi-lazım hərfi-müsəqqələ qaydası meydana gəlir. məsələn:

الف لام ميم - الم

Burada (لام) da, lam hərfini uzadan əlif var. Sonrakı mim hərfinin üzərində sükunu lazım gəlmişdir. Və bu sükun özündən sonrakı mim hərfi ilə şəddələnərək oxunur. Ona görə də bu adı alır.

Məddi-lazım hərfi müxəffəfə:

Məddi-lazım hərfi-müxəffəfə qaydası belə olur. Məsələn:

الف لام را - الر

Burada لام misalda, lam hərfini uzadan əlif var. Və daha sonra mim hərfinin üzərində sükunu lazım gəlmişdir. Ancaq bu sükun özündən sonrakı ra hərfi ilə şəddələnərək oxunmur. Ona görə də bu adı alır.

Məddi-lazım Kəlmeyi-müsəqqələ:

Ağır kəlmə deməkdir. Burada hərfi məddən sonra gələn səbəbi məddən sükunu lazım şəddəli hərf üzərindədir. Məsələn:

خَاصَّةً - مُدْهَامَّتَانِ - وَلاَ لضَّالِّينَ

Bu ləfizlərdə deyilən vəziyyət mövcud olduğuna görə məddi-lazım kəlmeyi-müsəqqələ var. Bunu daha açıq bir misalla göstərək:

وَلاَ الضاَ لْ لينْ - وَلاَ الضَّالِّين

Məddi-lazım Kəlmeyi-müxəffəfə:

Xəfif kəlmə deməkdir. Burada hərfi məddən sonra gələn səbəbi məddən sükunu lazım şəddəsiz hərf üzərindədir. Bunun tək misalı Yunus surəsini 51 və 91-ci ayələrində keçən kəlməsidir:

آلْئَنَ

Bu kəlmənin açıq formasını belə (اَالْ اَانَ) göstərmək olar.

Məddi-lazımda hərfi-məddən sonra səbəbi-məddən sükunu lazım gəldiyi halda, tərifindəki eyni kəlmədə gəlmə şərtı hasil olmayıb ayrı-ayrı kəlmələrdə gələrsə məddi-lazım olmaz. Məsələn:

قَالُوا اْلآنَ

Mədd-i lazımın hökmü vacibdir. Müttəfəqün əleyh (üzərində ittifaq) olduğu üçün 4 əlif miqdarı uzadılır. Ancaq bütün qiraət imamları məddi lazımım ən az 2,5 əlif miqdarı oxuna biləcəyi üzərində həmfikirdir.

Müsəqqələ ilə müxəffəfəni bir-birindən ayıran xüsusiyyət, müsəqqələlərin şəddəli, müxəffəfələrin şəddəsiz olmasıdır. Hərfin oxunuşunda şəddə meydana gəlirsə müsəqqələ, yalnız cəzm meydana gələrsə müxəffəfə olur. Bu üsul kəlmələrdə də hərflərdə də əsas alınır.

d. Məddi-Ariz

Hərfi-məddən sonra səbəbi-məddən sükunu-ariz gələrsə məddi-ariz olur. Sükunu arizin nə olduğunu bir daha söyləsək; duruldüğunda ortaya çıxan, keçildiyində yəni vəsl edildiyində isə ortadan qalxan sükuna, arizi sükun ya da sükunu-ariz deyilir.

Ümumiyyətlə ayə sonlarında və ya vəqflərdə, səcavəndlərdə, hərəkəli olan kəlmələrdə duruldüğunda meydana gəlir. Məddi-ariz olması üçün hərfi-məddən sonra sükunu-ariz gəlməsi lazımdır.

Bir xüsusa diqqət edilməlidir ki, hər məddi-arizdə bir sükunu-ariz vardır. Lakin hər sükunu- arizdə məddi-ariz yoxdur.

Misallarla izah etsək: رَبِّ الْعَالَمِينْ kəlməsinin son hərəkəsi əslində fəthədir. Fəqət bu kəlmənin sonunda duruldüğunda ən sonda olan hərfin hərəkəsini sükunlu oxumalı oluruq. Bu vəziyyət hərfi məddən sonra gəldiyi üçün, yəni mim hərfini uzadan "ya" dan sonra gəldiyi üçün mədd-i ariz olmuşdur.

Məddi-arizin oxunuşu; oxunan hərfin hərəkəsinə görə dəyişir. Bu oxunuş şəkillərinə vücuh və ya vücuhat deyilir. Bunlar sırasıyla; tul, təvəssüt və qəsrdir. Tul uzun oxuma deməkdir və bu oxumada məddi-ariz dört və ya beş əlif miqdarı uzadılır. Təvəssüt, orta oxunuş deməkdir və məddi-ariz bu oxunuşda iki ya da üç əlif miqdarı uzadılır. Qəsr isə qısa oxumaq mənasına gəlməklə birlikdə bir əlif miqdarı uzadılır. İndi isə son hərfin hərəkəsinin halına görə bu vəcihlərdən hansılarının caiz olacağını incələyək.

1) Hərfi-məddən sonra gələn və üzərində vəqf edilən kəlmənin, yəni məddi-ariz olan kəlmənin son hərfinin hərəkəsi üstün isə; يُكَذِّبُونْ misalında olduğu kimi, tul (4-5 əlif), təvəssüt (3 əlif) və qəsr (1 əlif) olmaq üzrə 3 vəcih caizdir.

2) Durulduğunda məddi-ariz olan kəlmənin son hərfinin hərəkəsi əsrə olursa, 4 vəcih caizdir. Bunlar tul, təvəssüt, qəsr və qəsr ilə rəvmdir. يَوْمِ الدِّينِ misalında son hərf olan "nun" hərfinin hərəkəsi kəsrədir. Bu şəkildə, bu hərfdən sonra dayanıldığında yenə məddi-ariz olur. Fəqət belə olduqda digər üç vəcihə əlavə olaraq rəvm ilə oxumaq da caizdir.

Rəvm: Son hərfin hərəkəsinin gizli səslə, yəni tam səsinin üçtə biri ilə ifadə edilməsidir. Yəni duracağımız zaman, son hərfin hərəkəsini çox xəfif bir səslə müəyyən etməkdir. Təcvid elmində belə tərif olunur:

اَلرَّوْمُ: طَلَبُ الْحَرَكَةِ بِصَوْتٍ خَفِيٍّ

"Rəvm, hərəkənin xəfif bir səslə oxunmasını tələb etməkdir".

Rəvm vəsl hökmündə olduğu üçün yalnızca qəsr ilə edilir. Çünki gizli səslə də belə olsa hərəkə ifadə edildiyi zaman səbəbi-məd olan sükun ortadan qalxar. Səbəbi-məd olmadığı zaman da yalnız məddi-təbilik qalır. يَوْمِ الدِينِ إِيَاكَ ayəsini oxuduğumuzu düşünək. Buradakı vəsl, yəni الدِّين kəlməsindən إِيَّاك yə keçərkən د hərfini bir əlif miqdarından çox uzalda bilməməyimizin səbəbi, (ن) nunun hərəkəsinin ifadə edilməsi səbəbilə səbəbi-məd olmaqdan çıxmasıdır. Rəvmdə (ن) nunu -gizli səslə olsa belə- hərəkəsilə birlikdə oxuduğumuz üçün səbəbi-məd olmaz. Onun üçün rəvm qəsr ilə edilir, mədlə deyil. Bunlar ancaq, bu işin əhli olan bir mütəxəssisin ağzından (fəmi-mühsin) eşidilərək öyrənilə bilər.

Qurani-Kərimdə Hafs rəvayətinə görə rəvm yoxdur. Ancaq görmə özürləri olanlara, üzərində vəqf edilən hərfin hərəkəsini bildirmək üçün edilir. Namazda və vird oxuyarkən rəvmin edilməsi məkruhdur. Demək ki, rəvm təlim-tərbiyə üçün edilir. Rəvm məddi-ariz və məddi-lin olan vəqflərdə edildiyi kimi məd olmayan vəqflərdə də edilir.

3) Kəlmənin son hərfinin hərəkəsi ötrə isə نَسْتَعِينُ kimi 7 vəcih caizdir: Tul, təvəssüt, qəsr, qəsr ilə rəvm, tul ilə işmam, təvəssüt ilə işmam, qəsr ilə işmam.

İşmam, sükundan sonra dodağı yummaqdır:

اَلإِشْمَامُ اِنْضِمَامُ الشَّفَتَيْنِ بَعْدَ السُّكُونِ

Yəni, sakin hərfin səsi bitdikdən sonra dodaqlar yumulur. Sakinin səsi bitmədən yumularsa tərifə uyulmamış olunur ki, bu da caiz deyildir. Başqa bir ifadə ilə işmam; sükundan sonra dodaqları irəliyə doğru çəkərək yummaqdır. İşmam sadəcə zəmmə yəni ötrəyə məxsusdur. İşmamda səs yox, şəkil əsasdır. Rəvmdə isə səs var şəkil, görünüş yoxdur.

İmam Hafsa görə işmam da rəvm kimi təlim-tərbiyə üçün vəqflərdə, eşitmə özürləri olanlara kəlmənin son hərfinin hərəkəsinin ötrə olduğunu bildirmək üçün edilir. Ancaq Yusuf surəsinin 11-ci ayəsində yer alan (لا تَأْمَنَّا) kəlməsindəki işmamı Əbu Cəfər xaric doqquz qiraət imamı işmam vəchi ilə də oxuduğuna görə, bu kəlmənin işmam vəchini namazda və virddə oxumaq caizdir. Bu kəlmənin əsli (لا تَأْمَنُنَا) dir.[31]

31 Yusuf surəsindəki لَا تَأْمَنَّا kəlməsini, Ebu cəfər xaric digər bütün qiraət imamları iki vəcihlə oxumuşlar. Sadəcə Ebu Cəfər idğam ilə oxumuş, burada rəvm və işmam etməmişdir.

Mövzunu qısa bir şəkildə xülasə edə bilərik. Kəlmənin axırı (sonu) məftuh olarsa yalnız məd vəcihləri vardır; işmam ya da rəvm yoxdur. Kəlmənin sonu məksur (əsrə) olarsa, məd ilə rəvm vardır. Kəlmənin sonu məzmum (ötrə) olarsa mədlə bərabər həm işmam, həm də rəvm vardır.

İşmam ilə rəvm arasında bəzi fərqliliklər mövcuddur.

Kor olanlar rəvmi eşidərlər fəqət işmamı görə bilməzlər

Rəvm kəlmənin sonunda olduğu halda, işmam kəlmənin başında, ortasında və sonunda ola bilir.

İşmam həm sakin, həm də hərəkəli hərflərdə ola biləcəyi halda, rəvm isə sadəcə sakin hərflərdə olur.

Qeyd: Bəzi hallarda məddi arizlə əlaqəli uzadma hökmlərini qarışdırırlar. Burada yeddi çür məd olduğunu söyləyirlər. Ancaq unutmamaq lazımdır ki, burada sadəcə olaraq üç məd vəchi vardır (tul, təvəssüt və qəsr). Yeddi deyilərkən üç məd vəchi, üç işmam vəchi və bir rəvm vəchi qəsd edilir.

Rəvm və işmamın faydalarını belə açıqlamaq olar: üzərində vəqf edilən hərfin əsl hərəkəsini dinləyənə və ya bu hərəkəyə baxana, hərəkənin cinsini yəni nə olduğunu açıqlamaqdır. Bundan da başa düşüldüyü kimi, rəvm və ya işmam ilə vəqf etmək, qiraəti dinləyən kimsənin hüzurunda olur və belə olduqda gözəl görülür. Əgər oxuyan kimsə öz başına oxuyursa və başqa dinləyən kimsə yoxdursa bunlara da ehtiyac yoxdur.

Məddi-arizin hökmü caizdir. Caiz olmasının səbəbi səbəbi-məddin sükunu-ariz olmasıdır. (Bir məddin hökmü caiz isə o məddə qəsr vəchinin də var olduğu anlaşılır.)

Diqqət: (يَشَآءُ - السُّفَهَآءُ) kimi kəlmələrdə vəqf edildiyi zaman sükunu-ariz meydana gəlir. Bunlar məddi-ariz olurmu? – Bu, sondakı

həmzələr hərfi-məddən sonra gəldikləri üçün səbəbi-məddir. Burada iki səbəb (həmzə və sükun) cəm olmuş, bu iki səbəbdən biri olan həmzə səbəbi-qəvi (gülcü səbəb) olduğundan, bu kəlmələrdəki mədlər məddi-ariz deyil, məddi-müttəsildir. Yəni bu kəlmələrin vəqfləri də vəslləri kimi məd edilir, qəsr ilə oxunmaz.

e. Məddi-Lin

Lin (اللين) lüğətdə yumuşaq olmaq deməkdir. Lin hərflərilə əlaqəli məlumat 26-cı səhifədə verilmişdir. Hərfi lindən sonra sükun gələrsə məddi-lin olur. Daha geniş bir şəkildə izah edəcək olsaq; “vav” və “ya” (و- ى) hərfləri sakin olub, özlərindən öncəki hərfin hərəkəsi məftuh (fəthəli), özlərindən sonraki hərf isə sükunlu olarsa belə olduqda məddi-lin olur. Vəqf halında oxunan kəlmələri nümunə olaraq göstərə bilərik. Məsələn:

قُرَيْشٍ وَالصَّيْفِ الْبَيْتِ خَوْفٍ غَيْرِ

Bu kəlmələrdə açıq olaraq görüldüyü üzrə “vav ilə ya” hərflərinin özləri sakin əvvəlləri üstünlü, özlərindən sonraki hərflər də sakindir. Gördüyümüz kimi belə olduğu halda mədd-i lin olur.

Məddi-linin mərtəbələri mövcuddur. Bu mərtəbələr lin hərfindən sonra gələn sükunun lazımi ya da arizi olmasına görə dəyişə bilir. İndi sırasıyla bunları izah edək.

a. Lazımi sükun olarsa: əgər lin hərfindən sonra gələn sükun, lazımi sükun isə bu durumda iki vəcih caizdir[32]. Bunlar tul (üç əlif) və təvəssütdür (iki əlif). Fəqət qaydaların hamısını nəzərə aldıqda bu kimi hallarda tul ilə oxumaq daha fəzilətlidir.

---

32 Bu iki vəch Aşəra oxunuşundadır. Ancaq Təkrib (Aşəradakı ravilərin ravilərinin oxunuşları) oxunuşunda bunu üç vəch (tul, təvəssüt və qəsr) oxuyanlar da var. Bunu İbn Cəzəri Tayyibə adlı əsərində belə ifadə edir: “ Sükunu lazımlı məddi doyur! Aynda olduğu kimi. Onun üç vəchi vardır”

Səbəbi-məddi sükunu lazım olan məddi-lin Qurani-Kərimdə iki yerdədir. Məryəm surəsinin başındakı hürufül-müqəttəədən olan كهيعص kəlməsini açaraq incələdiyimiz zaman كافْ ها يا عينْ صادْ şəklində qarşımıza çıxır. Bu açılmış formada altı cızılı olan ifadənin sükunu lazımidir. "ya" hərfi sakin özündən öncəki hərf məftuh olduğu üçün də bu hərf lin hərfi sayılır. Bu lin hərfindən sonra gələn hərfin üzərindəki sükun, lazımi olduğu üçün burada iki vəcih caizdir.

Belə olan ikinci misal da Şura surəsinin başında yer alan عسق kəlməsidir. Yuxarıda olduğu kimi bunu da açacaq olsaq; عينْ سِينْ قافْ şəklində ortaya çıxar. Yenə buradakı altı cızılı olan ifadə yuxarıda anlatdığımız vəziyyətlə eynidir. Qurani-Kərimdə bu misalların hər ikisində də Ayn hərfinin üzərində uzadma işarəsi mövcuddur. Bunun səbəbi buradakı sukunun lazımi sükun olmasıdır. Yəni oxunuşun Tul və Təvəssüt üzrə olmasıdır.

b. Arizi sükun olarsa: məd səbəbi olan sükun, əgər arizi olarsa, bu halda məddi-linin mərtəbəsi, məddi-arizdə olduğu kimi arizi sükunun yer aldığı hərfin əsl hərəkəsinə görə dəyişir.

1) Kəlmənin sonu üstün olarsa üç vəcih caiz olur. Məsələn: (غَيْرَ) Bunda yalnız (üç vəcih) məd halı vardır: Tul (3 əlif), təvəssüt (2 əlif), qəsr (1 əlif).

2) Kəlmənin sonu əsrə olarsa dört vəcih caiz olur. Məsələn: (والصَّيْفِ) Bunda məd və rəvm halı vardır. Bilindiyi kimi rəvm yalnızca qəsr ilə edildiyinə görə cəmi dörd vəcih olmuş olur: Tul, təvəssüt, qəsr, qəsr ilə rəvm.

3) Kəlmənin sonu ötrə isə yeddi vəcih caizdir. Məsələn: (الْخَيْرُ) Bunda məd, rəvm və işmam olmaq üzrə üç hal vardır: Tul, təvəssüt, qəsr, qəsr ilə rəvm, tul ilə işmam, təvəssüt ilə işmam, qəsr ilə işmam. Burada isə gördüyümüz kimi yeddi vəcih mövcuddur.

Məddi-lində digər mədlərdən fərqli olaraq uzadma lin hərfi üzərində olur. Yəni digər mədlər, məd hərflərindən öncəki hərfin hərəkəsindən asılı olduğu üçün, hərfi məddlərdən öncəki hərfdə meydana gəlirlər. Məddi-lində isə məd bir başa lin hərfinin özündə, məxrəcində icra edilir. Məsələn: الْبَيْتِ kəlməsi "əl-beyyyt" şəklində oxunur.

Məddi-lində məd ölçüləri, digər mədlərə nəzərən bir az daha əksik qəbul edilmişdir. Hətta bəzi müəlliflərə görə məddi-linə bu ismin verilməsi, digər məd hərflərinə nisbətlə, lin hərflərinin mədlərinin az oluşu və özlərindən öncəki hərfin hərəkəsinin də öz cinsindən olmaması səbəbinə dayanır. Bunda tul üç əlif, təvəssüt iki əlif, qəsr isə bir əlifdir.

Məddi-linin hökmü caizdir. Çünki bu məd qiraət alimləri arasında müxtələfün fihdir (üzərində ixtilaf edilən). Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, məd səbəbi olmadan sadəcə lin hərfinin üzərində məd emək xatadır. Və caiz deyildir. الَيْهِمْ- خَوْفِهِمٍ misallarında olduğu kimi.

C. TİLAVƏT ŞƏKİLLƏRİ

Hər oxuyucunun bilməsi lazımdır ki, Qurani-Kərim üç təriq (mərtəbə, seyr, tərz) üzrə oxunur.

1. Təhqiq (yavaş oxunuş):

Bu oxuyuşda mədlər 4 və ya 5 əlif uzadılmaq surətilə və hərflərin məxrəc və sifətlərinə ciddi şəkildə diqqət yetirilərək oxunur. Əşər oxunarkən olduğu kimi.

2. Tədvir (orta oxunuş):

Mədlər üç əlif uzadılaraq oxunur. İki yarım, üç yarım əlif də üçə daxildir. Yenə hərflərin məxrəc və sifət haqlarını tam verərək fəqət təhqiqdən bir az daha sürətli oxunur.

3. Hədr (sürətli oxunuş):

Hərflərin haqları diqqətə alınaraq və mədlər "münfəsil bir, müttəsil iki, lazım üç əlif" uzadılaraq oxunur.

D. MƏD MÖVZUSUNDA DİQQƏT EDİLMƏSİ LAZIM OLAN MƏQAMLAR

Qurandakı mədləri oxuyarkən bəzi xüsuslara diqqət etməliyik. Bu xüsuslar oxuyucunun qiraətinin düzgün olması və mənanın doğru olması üçün son dərəcə mühimdir. Bunları bir neçə maddə halında izah etmək mümkündür.

1. Qurani-Kərimi oxuyarkən mədlər, oxunuş sürətinə uyğun olmalıdır.

Məddin dəyərləndirilməsində əsas alınan ölçü hərəkə olduğuna gorə, məddə verilən zaman miqdarı hərəkəyə görə olmalıdır. Əgər buna diqqət etməsək, məsələn hədr oxuyarkən mədləri təhqiqə görə oxusaq, düzgün bir oxunuş etməmiş olarıq. Bu vəziyyət, xüsusilə ramazan aylarında təraveh namazı qıldırılarkən ya da xətim oxunarkən və yaxud da müəzzinlik edilərkən gözə çarpır.

2. Mədlər ancaq mütəvatir qiraətlərin özlərinə isnad edildiyi qiraət imamlarından nəql edilən mərtəbələrə görə oxuna bilər.

Mütəvatir qiraətlərin vəcihlərindən olan məd miqdarları, içtihadi bir məsələ olmadığı üçün uzadma miqdarını düzgün tətbiq etmək zəruridir. Bu həqiqəti belə izah etmək mümkündür: Quran oxuyan kimsə, hansı imamın qiraətini oxuyursa, o imamın bütün

oxunuş şəkillərinə (vücuhatına) tabe olmaq məcburiyyətindədir. Məsələn: Asim qiraətini oxuyan bir kimsənin, məddi-müttəsil ya da məddi-münfəsili dörd əlifdən daha çox və ya daha az oxumaması lazımdır. Əgər əksi olarsa, qiraətlər bir-birinə qarışmış olar. Bu şəkildə oxuyan biri nə öz qiraət imamının qiraətini nə də başqa bir qiraət imamının qiraətini oxumuş olar. Belə halda vəcihlər bir-birinə qarışmış olar.

Fəqət qiraət elmində rühsət sahibi olanlar, bütün vəcihlərini yerinə yetirmək surətilə istədikləri imamın və ya imamların qiraətlərini oxuya bilərlər.

3. Quran oxuyan kimsə, mədlərdə imamının oxuduğu bütün mərtəbələri oxuya bilər.

Hətta caiz gördüyü mərtəbələrdən hər hansı birini də seçə bilər. Məsələn: Asim qiraətinin Hafs rəvayətini oxuyan bir kimsə müttəsil, münfəsil və lazım mədləri dörd əlif miqdarı oxumaq məcburiyyətindədir. Fəqət məddi-arizi yerinə görə dörd əlifdən bir əlifə kimi oxuya bildiyi halda, caiz görülən digər oxunuş şəkillərinindən hansını istərsə onu da seçə bilər.

4. Mədləri oxuyarkən təğənni yəni məqam etmək və ya oxunuşdakı ahəngi pozmaq qorxusu, mədlərin mərtəbələrinə uyğun bir tərzdə oxunmasına mane olmamalıdır.

Məsələn: hər hansı bir məqamı edə bilmək, mədlərdə bir dəyişikliyə səbəb olacaqsa əvvəlcə təcvid qaydasi düşünülməli, səs və məqam bu qaydaya uyğun edilməlidir.

5. Bəzi zərurətlərə görə oxunması caiz görülən qərib qiraətləri oxuyarkən son dərəcə diqqətli hərəkət edilməlidir.

Məsələn: məddi-ariz və məddi-linlərdəki rəvm və işmamlı oxumaq kimi. Quran oxuyan kimsə, Quran dinləyicilərinin elmi

dərəcələrini (bilgisizliklərini) də düşünməli və fitnəyə səbəb olmaqdan uzaq durmalıdır.

V. TƏNVİN VƏ SAKİN NUNUN HÖKÜMLƏRİ

Təcvid kitablarında tənvin, ـٍـٌـً dir şəklində bəsit bir tərif vardır. Bu tərif, yazıdakı görüntünün tərifidir deyə bilərik. Əslinda tənvin, isim olan kəlmənin sonunda yer alan (ن) hərfini hərəkəyə çevirməkdir. Məsələn:

قَوْمٌ = قَوْمُنْ

Bu tərif bilinmədiyi təqdirdə (قَوْمًا ِاللهُ) kimi kəlmələri izah etmək mümkün olmaz. Sakin nun isə ədat olan kəlmənin sonunda yer alan və hətta yazıda olduğu kimi görünən nundur. Məsələn:

عَنْ - مَنْ

Yuxarıdakı (قَوْمٌ) kəlməsindəki nun ilə (عَنْ - مَنْ) də keçən nun arasındakı fərq budur: (قَوْمٌ) dakı nun hərəkəyə çevrildiyi zaman kəlmə pozulur. (عَنْ - مَنْ) dəki nun isə hərəkəyə çevrilərsə bu ədatlar pozulurlar. Buna görə də (yazıda) görüldüyü şəkil nəzərə alınaraq hər iki hal ifadə olunmaq üzrə "tənvin və sakin nun" deyilir.

Tənvin və ya nuni-sakinin 5 halı vardır:

1. İxfa

2. İzhar

3. İdğami-məal ğunnə (ğunnəli idğam)

4. İdğami-bila ğunnə (ğunnəsiz idğam)

5. İqlab

Bəzi təcvid alimləri iqlabı, ixfa içərisində tələqqi etmişlər. Bu səbəblə tənvin və sakin nunun hallarını beş deyil, dörd başlıq al-

tında izah etmişlər. Təcvid alimlərinin çoxu isə iqlabı xüsusi bir mövzu olaraq izah etmişdirlər. Biz də burada iqlab üçün xüsusi bir başlıq ayırmışıq.

Babların xüsusiyyətlərinə keçmədən əvvəl bu mövzunu oxuyan kimsənin bu barədə üfqünün daha da genişləməsi məqsədilə belə bir cədvəl çəkilməsini uyğun gördük.

TƏNVİN VƏ SAKİN NUNA GÖRƏ
28 HƏRFİN QAYDALARA BÖLÜNMƏSİ

• İXFA -15 hərf-	ت ث ج د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك
• İZHAR -6 hərf-	أ ه ع ح غ خ
• İDĞAMİ-MƏAL GÜNNƏ -4 hərf-	ى م ن و
• İDĞAMİ- BİLƏ GÜNNƏ -2 hərf-	ل ر
• İQLAB -1 hərf-	ب

A. İXFA (الإخفاء)

Lüğətdə örtmək və ya gizləmək mənalarına gəlir. Təcvid termini olaraq isə belə tərif edilir:

اَلْاِخْفاءُ : حاَلَةٌ بَيْنَ اْلاِظْهاَرِ وَاْلاِدْغاَمِ عارِيَةٌ عَنِ التَّشْدِيدِ مَعَ بَقاَءِ الْغُنَّةِ

İxfa, ixfa hərflərindən öncə tənvin və ya sakin nunu izhar ilə idğam arasında, şəddə etmədən, ğunnənin qalması şərtilə oxumağa deyilir. Bu və buna bənzər qaydalar, ən gözəl şəkildə, "fəmi-Mühsin" dediyimiz, gözəl oxuyanların ağzından öyrənilməlidir. İxfa dil ucu və çənə sərbəst buraxılaraq, nun məxrəcinə dəymədən, nunu gizləyərək və gənizdən gələn səs ilə yəni ğunnə ilə oxumaqdır.

Tənvin və ya sakin nundan sonra aşağıdakı beytin kəlmələrinin ilk hərflərindən biri gələrsə ixfa olur:

صِفْ ذاَ ثَناَ جُودَ شَخْصٍ قَدْ سَماَ كَرماَ ضَعْ ظاَلِماً زِدْ تُقاَ دُمْ طاَلِباً فَتَرَى.
ص- ذ- ث- ج- ش- ق- س- ك- ض- ظ- ز- ت- د- ط- ف

İxfa, dil ucu ağzın heç bir yerinə dəydirilmədən (boşluqda ikən) səsin xəfif şəkildə buruna göndərilməsi ilə edilir. İxfa edilərkən dilin ucu və ortası boşda qalmalı, üst damağa dəydirilməməlidir. Bundan əlavə "nun" hərfinin məxrəci tamamən ortadan qalxır. Alt çənə təbi halıyla qalmalıdır. İndi bu misalları qaydalara uyğun olaraq tətbiq edək:

اَنْتَ - اِنْ كُنْتُمْ - عَنْ صَلاَتِهِمْ - فَتْحٌ قَرِيبٌ - خاَلِداً فِيهاَ

İxfanın hökmü vacibdir. Yəni ixfa edilməsi lazım olan yerlərdə qəti olaraq bu qayda tətbiq edilməlidir. İxfa iki əlif miqdarından az, bir əlif miqdarından çox tutulmalıdır. İxfa edilərkən bir neçə xüsusa diqqət edilməlidir.

1) "Nunun" ixfasında "nundan" öncə bir məd hərfi olmamalıdır.

Məsələn:: عَنْكُمْ kəlməsini oxuyarkən عَانْكُمْ şəklində uzadılmamalıdır.

2) Ğunnə tərk edilməməlidir. Fəqət ğunnə həddindən artıq uzadılmamalıdır.

3) Bütün ixfalar incədir. Xüsusilə ixfa edilən hərf qalın hərfsə oxuyan kimsə, ixfanı qalınlaşdırmaq kimi bir səhvə yol verə bilər. Bu qalın hərflər, ixfadan öncə və sonra da ola bilər. Hər iki vəziyyətdə də ixfa incə oxunmalıdır. Məsələn:

مَطَراً فَساَءَ - مِنْ قَبْل

Bu ifadələrdəki birinci misalda tənvindən öncəki "ra" hərfi qalın olub arxasından ixfa hərflərindən "fə" gəldiyi üçün ixfa edilməlidir.

Fəqət “ra” hərfi hər nə qədər qalın olsa belə ixfalar incə olacağına görə, burada da incə olmalıdır. İkinci misalda “sakin nundan” sonra qalın məxrəcli “qaf” hərfi mövcuddur. Bu hərfin qalınlığına aldanmadan, ixfa incə edilməlidir.

4) İxfa edilərkən, ixfanın müddəti tam olmadan sakin nun və tənvini təqib edən hərfə keçilməməlidir. Xüsusilə də tənvin və ya sakin nundan sonra ف gəlincə, ixfanın müddəti az edilərsə و hərfinin ortaya çıxması ehtimalı olduğuna görə diqqət edilməlidir. Məsələn: انْفُسِكُمْ kəlməsində ixfa edilərkən, yuxarıda bəhs etdiyimiz şəkildə bir xəta ortaya çıxa bilər.

Sakin م hərfindən sonra ب hərfi gəldiyi zaman dodaq ixfası (ixfayi-şəfəvi) olur. م hərfinin zatını tamamilə yox etmədən dodaqları bir-birinə çox sıxmayaraq م hərfinin özünü gizləmək surətilə oxumaqdır. Məsələn:

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ - اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ

B. İZHAR (الاظهار)

Kəlmə etibarilə açıqlama, açıq oxuma, açıq olaraq bildirmə mənalarına gəlir. Tənvin və ya nun sakini açıqca oxumaqdır. İki hərfin arasını yəni tənvin və nun sakini izhar hərfinə qatmadan ayrı-ayrı və açıq olaraq oxumaqdır.

Termin olaraq isə belə tərif edilir:

اَلإِظْهَارُ هُوَ الإِنْفِصَالُ تَبَاعُدًا بَيْنَ الْحَرْفَيْنِ

İki hərfin arasını bir-birindən uzaqlaşdıraraq ayırmaqdır. Tənvin və sakin nundan sonra boğaz hərfləri dediyimiz altı hərfdən biri gələrsə tənvin və sakin nun izhar ilə oxunur. Bu altı hərf aşağıdakı kəlmələrin ilk hərfləridir.

اَللهُ - حَيٌّ - خَالِقٌ - عَدْلٌ - غَنِيٌّ - هَادِياً
ا ، ح ، خ ، ع ، غ ، هـ.

İndi misalları diqqətlicə oxuyaq:

اِنْ هِىَ - لِمَنْ خَشِىَ - مَثَلاً عَبْداً - غَفُورٌ حَلِيم

Bu misallara baxdığımızda tənvin və sakin nun hərfindən sonra yuxarıda saydığımız altı hərftən biri gəldiyi üçün bu hərflər heç tutulmadan, bir-birinə idğam edilmədən və araları ayırılaraq oxunur.

Qiraət alimləri arasında, izhar hərflərinin ilk dördü haqqında ittifaq vardır. Bu hərflər ء - ح - ع - ه dir. Bu hərflərdən öncə gələn tənvin və sakin nunun izharlı oxunması vacibdir. Geriyə qalan غ və خ hərflərində izhar etmək caizdir. Qiraət imamlarından Əbu Cafərdən başqa bütün imamlar bu hərflərdə də izhar etmişdirlər. Fəqət burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu iki hərfdəki izharın vacib deyil, caiz olması tamamilə qiraət imamları arasındakı ixtilafdan meydana gəlir. Bu səbəblə biz Asim qiraətinin Hafs rəvayətini oxuduğumuza görə izhar etməyimiz şərtdir.

İzhar edilərkən səktə olmaması üçün diqqət edilməlidir. İzharda ğunnə yoxdur. Üzərində dayanılmaz. Yəni nun sakin və ya tənvin tam açıq olaraq oxunub izhar hərfinə keçilir.

C. TƏNVİN VƏ SAKİN NUNUN İDĞAMI

Burada izah edəcəyimiz mövzu sadəcə tənvin və sakin nunun idğamlarıdır. Daha sonrakı bölmədə isə idğam mövzusuna xüsusi yer veriləcək. Tənvin və sakin "nun" dan sonra يرملون kəlməsindəki hərflərdən biri gəldiyi zaman idğamlı, ل və ر hərfləri gəldiyində isə ğunnəsiz olaraq oxunurlar.

1. İdğami-məal-ğunnə (Ğunnəli idğam)

İdğami-məal-ğunnə ğunnəli idğam deməkdir. Yəni edilən idğamda həqiqətən ğunnə olur. Əvvəlki bölmədə də izah etdiyimiz kimi ğunnənin məxrəci burundur. Ona görə də ğunnənin olub-olmadığını burnumuza nəzarət edərək anlayırıq. Əgər edilən idğamda burundan səs gəlirsə o ğunnəli idğam (məal ğunnə), əgər səs gəlmirsə ğunnəsiz idğam (bilə ğunnə) olur.

Tənvin və ya sakin "nundan" sonra يمنو hərflərindən biri gələrsə, belə olduğu zaman ortaya çıxan idğama, idğami-məal ğunnə deyilir. Bu hərflər tək-tək yazıldığında bunlardır و - ن - م - ي

Fəqət idğami-məal ğunnə də öz arasında tam və naqis olmaq üzrə iki qismə ayrılır.

a. Tam idğami-məal ğunnə

Tənvin və ya sakin "nun" hərfindən sonra م və ya ن hərflərindən biri gələrsə tam ğunnəli idğam olur. Məsələn:

فَضْلاً مِنَ اللهِ - من ماءٍ - مِنْ نارٍ

İzah ettiyimiz tam idğami-məal ğunnədə, müdğam olan birinci hərfdən heç bir əsər qalmadığı üçün, müdğamün fih olan ikinci hərf şəddəli olaraq oxunur. Yuxarıda verdiyimiz misalları bu izaha uyğun olaraq belə hərəkələyib oxuya bilərik:

مِنَّارٍ - منَّاعٍ - فَضْلامِّنَ اللهِ

Bu növ idğamda "nun" hərfinin "nuna" idğamı olduğuna görə müdğam ilə müdğamün fih ayrı kəlmələrdə ya da eyni kəlmədə ola bilər. مِنْ نارٍ kəlməsində ayrı kəlmələrdə, مناعٍ kəlməsində isə eyni kəlmədədir.

b. Naqis idğami-məal ğunnə

Tənvin və ya sakin “nundan” sonra و və ي hərflərindən biri gələrsə, ğunnəli naqis ğunnəli idğam olur. Lakin burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu idğamın ola bilməsi üçün tənvin ya da sakin “nunun”, و və ي hərflərindən ayrı kəlmələrdə olmaları lazımdır. Məsələn:

وَمَنْ يَعْمَلْ - مِنْ وَالٍ - مَنْ يَشَاءُ - أَحْيَاءٌ وَلا

Sakin “nun” “vav” və “ya” ilə eyni kəlmədə olarsa idğam məal ğunnə olmaz , izhar olar. Ərəbcə bilməyənlər buna diqqət etməlidir: nun ilə vav və ya nun ilə yə bir-birinə əlavə olunaraq yan-yana gəlmişsə açıq (izhar) oxunur.

صِنْوانٌ - قِنْوانٌ - بُنْيانٌ - دُنْيا

kəlmələrində bu hərflər eyni kəlmə içərisində olduğuna gorə idğami-məal ğunnə deyil, izhar vardır.

Tənvin və ya sakin “nundan” sonra - م və ن hərfləri gəldiyində bütün qiraət imamları burada idğami-məal ğunnə olduğunda həmfikirdirlər. Fəqət tənvin və ya sakin “nundan” sonra ي və و - hərfləri gələrsə qiraət imamlarından Xələf xariç digərləri yenə idğami-məal ğunnə oxumuşlar.

İdğami-məal ğunnənin zamanı, iki əlifdən az, bir alifdən çoxdur.

Burada ifadə etməyimiz lazım olan başqa bir mühim mövzu da vardır. Bəzi surələrin başında yer alan hürufül-müqəttəələrdən sonra gələn و hərflərinin necə oxunması məsələsi. Bunları tək-tək belə izah etmək olar.

1- يس و القران

Bu ayədə "sin" hərfinin sonunda tənvin vardır və onun ardında bir "vav" hərfi mövcuddur. Burada izharmı yoxsa idğammı edilməlidir sualı xüsusda qiraət alimlərinin fərqli görüşləri vardır. Bunları sıralayaraq bizim qiraət imamımızın oxuyuşunu izah edək.

Qiraət imamlarından Hişam, əl-Kisai, Yaqub və Xələf idğam ilə oxumuşdur.

Əbu Amr, Qünbül, Həmzə, əbu Cəfər izhar ilə oxumuşdur.

Nafi, əl-Bəzzi, İbn Zəkvan və Asim xülf[33] ilə oxumuşdurlar.

2- ن و القلم

a. Hişam, əl-Kisai, Yaqub, Xələf idğam ilə oxumuşdurlar.

b. Nafi, Asim və əl-Bəzzi də xülf ilə oxumuşdurlar.

Bu izahlardan sonra deyə bilərik ki, bizim qiraət imamımız Asim, bu keçişlərdə həm idğam, həm də izharlı oxumağa cəvaz (icazə) vermişdirlər.

2. İdğami-bila ğunnə

Ğunnəsiz idğam deməkdir. Tənvin və ya sakin "nun" hərfindən sonra ل - ر hərflərindən biri gələrsə idğami-bila ğunnə olur. Yəni tənvin ya da sakin "nundan" sonra bu hərflər gələrsə, tənvin və sakin "nun" hərflərə qatılır və bu hərflərin içində itir. Dolayısıyla da bu hərflər (ل ر) şəddəli olaraq oxunurlar. Məsələn:

هُدىً لِلْمُتَّقِينَ - غَفُورٌ رَحِيمٌ - مِنْ رَبِّهِمْ - مِنْ لَدُنْكَ

İdğami- bilə ğunnə ilə səktə üst-üstə düşərsə (eyni yerdə olarsa) səktə oxunur. İdğami-bila ğunnə tərk edilir. Məsələn:

وَقِيلَ مَنْ سكته رَاقٍ

33 Yəni həm idğamlı həm də izharlı olaraq oxumuşdurlar.

Tənvin və sakin "nunun" bu hərflərə idğam olunmasının səbəbi, bir-birlərinə olan məxrəclərinin eyni olmasıdır. Bütün qiraət alimləri idğami-bila ğunnəni tətbiq etmişdirlər. İmam Asimin Hafs rəvayətinə görə bu, ğunnəsiz idğam olaraq oxunduğu üçün biz də bunu belə oxumalıyıq.

D. İQLAB (الاقلاب)

Kəlmə olaraq çevirmək deməkdir. Tənvin və ya sakin nunu sakin mimə çevirmək və ب dən öncə ğunnəni hiss etdirərək oxumaqdır. Tam tərifi isə belədir:

اَلإِقْلاَبُ هُوَ قَلْبُ النُّونِ السَّاكِنَةِ أَوِالتَّنْوِينِ مِيمًا خَالِصًا وَإِخْفَاؤُهَا عِنْدَ الْبَاءِ بِغُنَّة

"İqlab, sakin nunu və ya tənvini xalis mimə çevirmək və həmin mimi ixfa etməkdir".

Bu tərifdən anlaşılacağı üzrə iqlabda iki şey edilir. Birincisi, tənvin və ya sakin nunun xalis mimə çevrilməsi. İkinci isə, çevrilmiş olan bu "mim" hərfinin "bə" hərfindən öncə ixfa edilməsidir.

Bu təriflərin işiğında bəzi misallara baxaq:

مِنْ بَعْدِ - سَمِيعٌ بَصِيرٌ - لَيُنْبَذَنَّ

Bu kəlmələrdə də görüldüyü kimi tənvin və sakin nun hərfindən sonra "bə" hərfi gəlmişdir. "bə" hərfi eynı kəlmədə ola biləcəyi kimi, fərqli kəlmələrdə də ola bilər.

İqlabın səbəbini isə belə açıqlaya bilərik: ب hərfi ilə م hərfinin məxrəcləri eynidir. Bununla birlikdə bu iki hərf, cəhr, istifalə, infitah və izləq sifətləri baxımından müştərəkdirlər. Sakin "nun" "bə" hərfindən öncə gəldiyi zaman, məxrəclərinin uzaq olması səbəbilə idğamları mümkün deyildir. Belə olunca da sakin "nunun" ,

"bənin" məxrəcindən olan "mim" hərfinə bənzəməsinə ehtiyac hasil olur. Bundan dolayı da sakin "nun" "mim" hərfinə çevrilmişdir.

İqlab edilməsi lazım olan yerdə oxuyan kimsənin iqlabı ifa etməsi vacibdir. Bu xüsusda bütün qiraət imamları həmfikirdillər. İqlabın tutulma miqdarı isə iki əlifdən az, bir əlifdən isə çoxdur. Yəni bir əlif yarım miqdarı.

VI. İDĞAM VƏ İDĞAMLA ƏLAQƏLİ MƏSƏLƏLƏR

A. İDĞAM HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

İdğam "إدغام" kəlməsi lüğətdə bir şeyi bir şeyin ucuna qatmaq, daxil etmək mənasına gəlir. Təcvid elmində isə belə tərif edilir:

الاِدْغام إدْخالُ احدِ الحَرْفِين المُتَماثِلَين او المُتَجانِسَيْنِ او المُتَقارِبَينِ في الآخِر

"iki mütəməsil (bir-birinin eyni) və ya mütəcanis (eyni cinsdən) və yaxud da mütəqərib (yaxınlığı olan) hərfdən birincisini digərinə daxil etməyə idğam deyilir.

Mütəməsil, mütəcanis və ya mütəqərib olan iki hərf yan-yana gəldikləri zaman birinci hərf ikinci hərfə idxal edilir. Yəni birinci hərf ikinci hərfin cinsinə çevirilir və şəddəli hərf kimi oxunur. Məsələn:

إرْكَبْ مَعنَا = إركَمَّعَنَا - يُدْرِكْ كُمْ = يُدْرِكُّمْ - يَلْهَثْ ذَلك = يَلْهَذَّلكَ

Misallarında yuxarıda verdiyimiz məlumatlar görünür. İdğam bu şəkildə edilir: sakin olan birinci hərfin məxrəci üzərinə qüvvətli bir şəkildə dayanmaq və məxrəcdə səsi, bir hərfin səsi kimi duyuluncaya qədər saxlamaqdır.

Bu idğam səbəbilə meydana gələn şəddəli hərfin tələffüz müddəti (tutulma müddəti) sükunlu bir hərfin zamanından daha

uzun, iki sükunlu hərfin zamanından daha qısadır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu ifadə ğunnəsiz idğamlara məxsusdur. Ğunnəli idğamların zamanı daha uzundur. Bu mövzu daha sonra ətraflı bir şəkildə izah ediləcək.

İdğamda iki mühim ünsür mövcuddur. Müdğam və müdğamün fih. Özündən sonra gələn kəlməyə idğam edilən birinci sakin hərfə müdğam deyilir. İdğamın öz üzərində icra edildiyi ikinci və hərəkəli olan hərfə də müdğamün fih deyilir.

İdğam ola bilməsi üçün bəzi şərtlər mövcuddur.

a) Müdğam ilə müdğamün fihin yazıda yan-yana olması və araya har hansı bir hərfin girməməsi lazımdır. Müdğam ilə müdğamün fihin eyni kəlmə içərisində olması ya da ayrı kəlmələrdə olması mümkündür.

b) Müdğam sakin, müdğamün fih isə hərəkəli olmalıdır.

c) Müdğam məd hərflərindən biri olmamalıdır. الذى يُوَسْوِسُ ya da اٰمَنُوا وَعمِلُوا misallarında hər iki ifadədəki ilk kəlmənin son hərfləri hərfi məd olduğu üçün burada idğam yoxdur.

İdğamın üç səbəbi var. Bu səbəblər eyni zamanda idğamın tərifini verərkən də keçmişdir. Bunlar sırasıyla təməsül, təcanüs və taqərübdür. Bir sonrakı başlıqda ətraflı olaraq izah ediləcəkdir.

İdğamın faydasını belə xülasə edə bilərik: idğam tələffüzdə asanlıq meydana gətirir. Çünki Quran oxuyan idğam sayəsində iki hərf tələffüz etmək yerinə tək hərf oxumuş olur.

Tətbiqi baxımından idğamlar tam idğam və naqis idğam olmaq üzrə iki qismə ayrılır:

1. Tam idğam:

Əgər idğamda müdğam olan birinci hərf, zatı və sifətləri etibarilə müdğamün fih olan ikinci hərfdə tamamilə itib özündən heç bir iz qalmazsa bu tam idğam olur. وَدَّتْ طَائِفَةٌ və إِذْ ظَلَمُوا misallarında tam idğam açıq olaraq görünür. Birinci misalda ت hərfi özündən sonra gələn ط hərfində, ikinci misalda isə ذ hərfi, özündən sonra gələn ظ hərfində tamamilə itmiş və bu şəkildə tam idğam olmuşdur.

2. Naqis idğam:

Əgər idğamlı oxunuşda müdğam olan birinci hərf, müdğamün fih olan ikinci hərfdə zatı etibarilə itib, fəqət idğama mane olmayan bir sifətinin qalmasıyla özünü hiss etdirirsə bu idğama naqis idğam deyilir. بَسَطْتُ – اَحَطْتُ - مَنْ يَعْمَل Burada sükunlu olan müdğam yəni birinci hərflər, müdğamün fih olan ikinci hərfin içərisində qismən itdiyinə görə idğam naqisdir.

Bir idğamın tam ya da naqis edilməsi mövzusunda əsas alınan qayda budur: İdğamda qüvvətli olan hərfə etibar edilir. Zəif olan hərf qüvvətli olan hərfə idğam edilir. Müdğam olan birinci hərflə müdğamün fih olan ikinci hərfin hər ikisi də incə ya da hər ikisi də qalın sifətlidirsə idğamın tam olması xüsusunda hər hansı bir müşkül yoxdur. Lakin müdğam və ya müdğamün fihdən biri incə digəri qalın sifətli isə, idğam qüvvətliyə görə edilir. إِذْ ظَلَمُوا misalında müdğam olan ذ hərfi incə (zəif), müdğamün fih olan ظ hərfi isə qalın (qüvvətli) bir hərfdir. Zəif hərf qüvvətli hərfə idğam edildiyi üçün birinci hərf ikinci hərfə tabe olmaq məcburiyyətindədir.

Hərflərin sifətlərini bir daha xatırlayaraq tam və naqis idğamı daha yaxşı anlamağa çalışaq.

1	İtbaq	ص ض ط ظ
2	İstila	a) istilai-lazimə: ق غ خ ص ض ط ظ b) istilai-arizə: ل ر
3	İstifalə	ا ب ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ع ف ك ل م ن و هـ ى

Bu sifətlərə görə idğamlara tam və naqis olmaları etibarilə bir daha nəzər salaq:

a) İtbaq hərfinin itbaqa idğamı tam idğamdır.

b) İstila hərfinin istila hərfinə idğamı tam idğamdır.

c) İstifalə hərfinin istifalə hərfinə idğamı tam idğamdır.

ç) İstifalə hərfinin itbaq hərfinə idğamı tam idğamdır.

d) İtbaq hərfinin istifalə hərfinə idğamı naqisdir. Həm də naqislik hökmü vacibdir. Məsələn: (فَرَّطْتُ). Burada itbaq sifəti çox qalın olduğundan istifalə hərfi olan (ت) nin bunu gizlətməsi mümkün deyildir.

e) İstila hərfinin istifalə hərfinə idğamının tam və ya naqis olması caizdir. Məsələn: أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ Əgər bu kəlmədə qalqalə ağla gəlirsə, bilinməlidir ki, idğam qalqalədən əvvəldir. İdğamın tam olması (ق) ilə (ك) arasındakı məxrəc yaxınlığına görədir. İdğamın naqis olması, (ق) ın istila hərfi (qalın), (ك) in istifalə hərfi (incə) olmasına görədir. (ق) hərfinin (ك) də zatı və sifəti ilə gizlənməsinə tam idğam, (ق) ın istila sifətinin aşkar edilərək zatının (ك) də gizlənməsinə naqis idğam deyilir. Beləcə bu kəlmənin idğamının həm tam, həm də naqis olması caiz olur.

B. İDĞAMIN NÖVLƏRİ

Hərflərin bir-birlərinə idğam edilib edilməyəcəyi, məxrəcləri və sifətlərinin bir-birlərinə yaxınlığı ilə əlaqəlidir. Başqa bir ifadə ilə; məxrəc və sifətləri yönündən bir-birinə yaxın olan hərflər idğam edilir. Məxrəc yönündən bir-birinə uzaq olan hərflər və sifətləri yönündən bir əlaqəsi olmayan hərflər isə ızharlı oxunurlar. Bu mövzunu gələcək bölmələrdə izah edəcəyik.

Bu əsaslardan yola çıxaraq idğamları "idğami-misleyn, idğami-mütəcaniseyn və idğami- mütəqaribeyn" olmaq üzrə üç qisimdə izah edəcəyik.

1. İdğami-Misleyn (إدغام المثلَين)

Mövzuya keçmədən öncə misleyn hərfini tərif edək.

Hərfi-misleyn (misleyn hərf):

ماااتَّحدا مخرَجاً و صفةً

"*Məxrəcləri və sifətləri eyni olan iki hərfə*" deyilir.

İdğami-misleyn isə, məxrəcləri və sifətləri eyni olan iki hərf birincisi sakin, ikincisi isə hərəkəli olaraq yan-yana gələrsə, sakin olan birinci hərfin hərəkəli olan ikinci hərfə idğamına deyilir.

İdğami-misleyndə, müdğam ilə müdğamün fih eyni kəlmələrdə ola biləcəyi kimi ayrı-ayrı kəlmələrdə də ola bilər. Eyni kəlmədə olsalar tək hərf ilə şəddəli şəkildə yazılır. Məsələn:

الحُرُّ بالحُرِّ - اَشَدُّ حُباً - كُرسيُّهُ

Bir-birinə bitişik ayrı kəlmələrdə olsalar, ayrı-ayrı yazılırlar. Məsələn:

عَنْ نَفْسٍ - وقُلْ لَهُمْ - و قَدْ دَخلوُا

Müdğamün fih əgər zəmir isə yenə eyni kəlmə içərisində yazılır. Məsələn:

وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ - يُدْرِكْكُمْ

İdğami- misleyn iki qismə ayrılır:

a. Ğunnəli idğami-misleyn:

Sakin "nun" hərfindən sonra hərəkəli "nun", sakin "mim" hərfindən sonra hərəkəli "mim" hərfi gəldiyində ğunnəli idğami-misleyn olur.[34] Məsələn:

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ - مِنْ نَارٍ - مَنْ نَشَاءُ

فَأَمَّا - وَهُمْ مِنْ - عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَة

"Mim və nun" hərflərinin idğamında ğunnə sifəti olduğundan bunların idğamında ğunnənin ortaya çıxması üçün, digər hərflərin idğamına nəzərən bir az daha çox tutulmalıdır.

b. Ğunnəsiz idğami-misleyn:

"Nun və mim" hərflərindən başqa digər hərlərin eyni şərtlər altındakı idğamına deyilir. Misələn:

بَلْ لَجُّوا- قَدْ دَخَلُوا

Bu növ idğamda ğunnə olmadığı üçün gənizdən səsin gəlməməsinə diqqət etmək lazımdır. Bunun ən gözəl ölçüsü də bu növ hərfləri idğam ilə oxuyarkən burnu tutmaqdır. Əgər burundan

34 Nuni-sakin Nuna rastlayarsa həm idğam misleyn, həm də idğam məal-günnə olur. Səbəbi isə idğam misleyn babının qaydasının idğam məal-ğünnə babının qaydası ilə nunda üst-üstə düşməsidir. Bunun üçün sakin nun hərəkəli nuna rastladığı zaman iki babın hökmünə birdən girir. Bundan dolayı nunun misleyninə həm idğam misleyn, həm də idğam məal-ğünnə deyirik.

səs gəlirsə ğunnəli idğam olur. Halbuki bu növ hərfləri idğamlı oxuyarkən səs sadəcə ağızdan gəlməlidir.

2. İdğami-Mütəcaniseyn (إدغام المتجانثين **)**

Mütəcaniseyn hərf:

ما اتحدا مَخْرَجاً و اخْتَلفا صِفَةً

Tərifdə də qeyd edildiyi kimi məxrəcləri bir, fəqət sifətləri fərqli olan iki hərf deməkdir.

İdğami-mütəcaniseyn isə, mütəcanis (yəni məxrəcləri bir sifətləri fərqli olan) iki hərfdən birincisi sakin, ikincisi isə hərəkəli olduğu halda yan-yana gəlməsilə meydana gələn idğama deyilir.

Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, məxrəcləri bir olan hərflərin bir-birlərinə idğam edilib edilməməsi, qiraət imamları arasında ixtilaflı bir mövzudur. Biz burada sadəcə Asim qiraətinin Hafs rəvayətindən bəhs edəcəyik. Asim qiraətinin Hafs rivayətinə görə mütəcaniseyn hərflər üç qrupa ayrılır.

a. ت - د - ط

Bu üç hərf öz aralarında idğam olunurlar. Məsələn:

مَا عَبَدْتُمْ / أَثْقَلَتْ دَعَوَ اللهُ / وَدَّتْ طائِفَةٌ

Bu misallarda həmin hərflər bir-birlərinə idğam edilmişdir. Burada eyni zamanda tam idğam vardır. Müdğamın qalın hərf olduğu احَطْتُ – بسَطْت kimi kəlmələrdə də görüldüyü üzrə ط hərfinin itbaq və istila sifətlərini göstərmək üçün, idğama mane olan qalqalə sifətini tərk etmək haqda qiraət alimləri həmfikirdir. Yəni bu kəlmələrdəki ط hərfi üzərində əsla qalqalə edilməz. Burada naqis idğam olur.

b. ظ - ذ - ث

Bu üç hərf də öz aralarında idğam olunur. ذ hərfinin ظ hərfinə idğamı اِذْ ظلمُوا (Nisa 64) və إذْظلمْتُمْ (Züxruf 39) misallarında keçir. Bu iki hərfin, bir-birinə tam idğamla idğam edilməsində alimlər həmfikirdir. ذ hərfinin ث hərfinə idğamına aid Quranda hər hansı bir nümunə yoxdur. ث hərfinin ذ hərfinə idğam edilməsinin Qurandakı tək misalı əl-Əraf Surəsinin 176-cı ayəsində keçən يَلهثْ ذلك ifadəsidir.[35]

c. ب - م

Bu hərflərin idğam ola bilməsi üçün ب hərfinin öncə, م hərfinin isə daha sonra gəlməsi lazımdır. Belə olduqda idğami-mütəcaniseyn olur. Bu iki hərflə olan mütacaniseyn idğam sadəcə Hüd surəsinin 42-ci ayəsində keçən اِرْكَبْ معَنا. kəlməsindədir. Bu kəlmədə ب hərfi م hərfinə idğam edilmişdir. Bundan dolayı da bu kəlmə yuxarıdakı şəkildə yazıldığı halda oxunuşu اِرْكَمْ معَنا şəklindədir.

Yəni müdğam olan sakin hərf, müdğamün fih olan hərəkəli hərfin cinsinə çevrilir və müdğamün fih şəddəli kimi oxunur.

Əgər bunun ziddi olarsa, yəni م hərfi ب hərfindən daha öncə gələrsə idğami-mütəcaniseyn deyil, ixfai-şəfəvi (dodaq ixfası) olur. Bunu ixfa mövzusunda izah etmişdik.

3. İdğami-Mütəqaribeyn (اِدْغام المُتَقارِبَين)

Tərifi belədir:

ما تَقارباَ مَخْرَجاً او صِفَةً او مخرجاً و صِفَةً

35 يَلهثْ ذلك kəlməsi Asim rəvayətində həm idğamlı, həm də izharlı olaraq rəvayət edilmişdir. Fəqət idğamla rəvayəti və oxunması daha çox məşhurdur.

Məxrəcləri və ya sifətləri ya da həm məxrəcləri, həm də sifətləri bir-birinə yaxın olan iki hərfin yan-yana gəldikləri zaman, sakin olan birinci hərfin hərəkəli olan ikinci hərfə idğam edilməsinə deyilir.

Tərifdən də başa düşüldüyü kimi müdğam ilə müdğamün fih arasında məxrəc və ya sifət ya da hər iki cəhətdən bir yaxınlığın olması şərtdir. İmam Asimə görə mütəqaribeyn olan hərfləri iki qrupda toplaya bilərik.

a. ل - ر

Bu iki hərf arasında həm məxrəc, həm də sifət baxımından yaxınlıq var. Hər ikisinin də məxrəcləri bir-birinə yaxın olmaqla yanaşı, sifət yönündən də cəhr, beyyinə, infitah, istifalə və tərqiq sifətlərində müştərəklik vardır. Lakin bu iki hərfin mütəqaribeyn idğam ola bilməsi üçün öncə ل hərfinin, sonra da ر hərfinin gəlməsi lazımdır. Məsələn:

قُلْ رَبِّ - بَلْ رَفَعَهُ اللهُ

Bu kəlmələr idğamlı olaraq belə oxunur: قُرَّبِ - بَرَّفَعَهُ الله Əks təqdirdə yəni ر öncə , ل sonra gələrsə Quranda nümunəsi olsa da idğam edilməz. Çünki burada şərt yoxdur. Məsələn: رَبَّنَا اغْفِرْلِي - فَاغْفِرْلَنَا

QEYD: İdğami-mütəqaribeyndə Mütəffifin surəsində olduğu kimi öncə ل sakin sonra ر gəldiyində, eyni kəlmədə səktə olarsa idğam düşər. Səktə tətbiq edilər. Yəni səktə gəldiyində idğam edilməz. كَلاَّ بَلْ سكته رَانَ misalında olduğu kimi.

b. ق - ك

Bu hərflərlə edilən idğamın nümunəsi sadəcə əl-Mürsəlat surəsinin 20-ci ayəsində keçən bu kəlmədir:

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ

Buradakı ق hərfinin ك hərfinə idğamı xüsusunda qiraət alimləri həmfikirdirlər. Fəqət bu idğamın tammı, naqismi olduğu xüsusunda ixtilaf edilmişdir. Naqis idğam edilməsi caiz görülməklə yanaşı tam idğam edilməsi daha fəzilətli sayılmışdır.

C. LAMİ-TƏRİFİN (ال) OXUNMASI

Lami-tərif (müəəyyənlik lamı) ilə əlaqəli iki mövzu vardır:

- **İdğami-şəmsiyyə,**
- **İzhari-qəməriyyə.**

Bu iki qayda, ərəbcədə mərifəlik ədatı olaraq bilinən və çox istifadə olunan "əl" (ال) birləşməsinin digər hərflərlə münasibəti ilə əlaqəlidir. ال birləşməsi özündən sonra gələn hərflərə ya idğam edilir ya da izhar ilə oxunur. İndi bu halları tək-tək incələyək.

1. İdğami-şəmsiyyə

Ləmi-tərif dediyimiz ال birləşməsindən sonra şəmsi hərflərdən biri gələrsə lami- tərifin laminin bu hərflərə idğam edilməsinə, idğami-şəmsiyyə[36] deyilir. İdğami-şəmsiyyədəki idğam tam idğamdır və ل hərfi şəmsi hərflərdə tamamilə itir.

Şəmsi hərflər (hürufi-şəmsiyyə) on dörd ədəddir. Bu hərflər yadda daha rahat qalması və daha asan əzbərlənməsi üçün təcvid kitablarında bu beyt yazılır:

تُبْ ـ ثُمَّ ـ دَعْ ـ ذَنْباً ـ رَمَى ـ زِدْ ـ سُمْعَةً ـ شِمْ ـ صَدْرَ ـ ضَيْفٍ ـ طَابَ ـ ظَنَّ ـ لَهُ ـ نَعَمْ
ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن

36 İdğami-şəmsiyyə, kəlmə etibarilə günəş idğamı deməkdir. Ləmi-tərif (ال)dəki lamın idğami-şəmsiyyə hərflərinin yanında aşkara çıxıb oxunmaması günəşin ətrafında ulduzların görünməməsinə bənzədilərək bu hərflərə şəmsi hərflər deyilmişdir.

Şəmsi hərflərin bu şəkildə əzbərlənməsi, tələbələrə də bu şəkildə əzbərlədilməsi, bu hərflərin hafizədə daha uzun müddət qalmasına köməklik göstərir. İndi bu misallarda keçən ال birləşmələrini özlərindən sonra gələn hərflərə idğam edərək oxuyaq:

اَلشَّمْسُ- وَالتِّينِ - الرَّحمن - الرَّحِيمُ - الثَّوبُ - الدِّينُ .

İdğami-şəmsiyyə də öz arasında iki qismə ayrılır.

a. İdğami-şəmsiyyə məal ğunnə:

Bu idğam sadəcə ن hərfinə məxsusdur. ال dan sonra şəmsi hərflərdən “nun” gəldiyi zaman idğami-şəmsiyyə məal ğunnə (ğunnəli idğami-şəmsiyyə) olur. Məsələn:

وَالنَّجْمِ - مِنَ النِّسَاءِ

b. İdğami-şəmsiyyə bila ğunnə:

Əl (ال) dən sonra “nun” xaric digər şəmsi hərflər gələrsə, idğami-şəmsiyyə bila ğunnə (ğunnəsiz idğami-şəmsiyyə) olur. Məsələn:

وَالرَّسُولُ - وَالطَّيْرَ

2. İzhari-qəməriyyə

Ləmi-tərif dediyimiz ال birləşməsindən sonra qəməri hərflər gələrsə, ihzari- qəməriyyə olur. Belə olduqda ال ın “lə” si özündən sonra gələn qəməri hərflərə idğam olunmadan açıq oxunur.

Qəməri hərflər, şəmsi hərflərin xaricində qalan 14 ədəd olub bu kəlmələrdəki hərflərdir:

أَبْغِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَه
ا - ب- غ - ح - ج - كَ - و - خ - ف - ع - ق - ي - م - هـ .

Lakin bu hərflər burada yazdığımız şəklilə, kəlmələr halında əzbərlənərsə yaddaşda daha asan və uzun müddət qalar.

Bu təcvid qaydasına bunları misal çəkə bilərik:

وَالْفَجْرِ - وَالْقَمَرِ - وَالْعَصْر

Bu kəlmələrdə izhari-qəməriyyə mövcuddur. Burada xatırlatmağımız lazım olan bir xüsus da budur. ال birləşməsinin başındakı "əlif" vəsl həmzəsi olduğundan, izharda və idğamda diqqətə alınmamışdır.

VII. SƏKTƏ

Səktə, leksik məna etibarilə "susmaq", "iki kəlmə arasını nəfəs almadan ayırmaq" deməkdir. Təcvid elmində isə "Nəfəs almadan səsi kəsmək" mənasına gəlir.[37] İbn Cəzəri bu qaydanı belə tərif edir:

"Səktə, nəfəs almadan, vəqf işarələrindəki fasilədən daha qısa olaraq nəfəsi bir müddət kəsməkdir." Tərifdən də anlaşılır ki, səktə, "səktə سكته" işarəsi olan yerdə səsimizi nəfəs almamaq şərti ilə, bir vəqf zamanından daha qısa müddət kəsib, ardınca oxumağa davam etməkdir.

Səktənin müddəti: Səktənin zamanı, vəqfin zamanından daha qısadır. Bu isə, oxunuşdakı sürətlə paralel olub, təhqiq, tədvir və hədr üsulu oxunyuşlara görə müxtəliflik ərz edir. Ancaq normalda səktənin müddəti 1 əlif miqdarıdır.

Səktənin hökmü: Bəzi kitablarda səktənin hökmünün, vəqfin hökmü kimi olduğu qeyd edilir. Məsələn, tənvinin əlifə çevrilməsi, tə-i mərbütənin hə (ه) -yə çevrilməsi yaxud da hərəkəli bir hərfin

37 Səktə, nəfəsi deyil, səsi kəsməkdir. Vəqf, nəfəslə birlikdə səsi kəsməkdir.

sükunlu hala çevrilməsi kimi. Qiraət alimlərinin əksəriyyətinə görə, doğru olan görüş budur.

Asim Qiraətinin Hafs Rəvayətinə görə Qurani-Kərimdə 4 yerdə səktə vardır. Bunlardan ikisi vəqfdə, digər ikisi isə vəsldədir.

1. عِوَجاً قَيِماً [38]**:**

Burada səktə, vəsl halında عِوَجاً ilə قَيِماً kəlmələri arasında meydana gəlir.

Oxunuş qaydası: Birinci kəlmənin sonunda təbii-mədd tətbiq edilərək səs kəsilir və bu arada nəfəs almadan qısa müddət gözləyərək digər kəlməyə keçilir.

Buradakı səktənin səbəbi, عِوَجاً kəlməsindən sonra gələn قَيِماً kəlməsinin, ayənin başında keçən "kitab" kəlməsindən "hal" olduğunu göstərmək üçündür. Bu səbəblə, əgər səktə edilməzsə, قَيِماً kəlməsi, عِوَجاً kəlməsinə bitişik və onun sifətiyimiş kimi anlaşılar ki, bu doğru olmaz. Çünki, bu iki ləfz arasında sifət-məvsuf (isim-sifət) əlaqəsi yoxdur. Buna görə ilk kəlmədə səktə etmək, iki ayənin mənasının düzgün anlaşılmasına imkan verir. Bu iki kəlmə arasında səktə edilsə də, ayə sonu olmasıyla yanaşı vəqfin[39], səktədən daha güclü bir ayırıcı xüsusiyyətinə malik olduğu üçün عِوَجاً kəlməsində durmaq, səktə etməkdən daha yaxşıdır. Ayrıca, burada olduğu kimi bütün səktələr vəqf hökmündədir. Yəni birinci kəlmədə vəqf edildikdə, kəlmənin tənvini əlifə çevrilir. Vəsl halındakı səktə də eyni qaydadadır. O halda Asim Qiraətinin Hafs rəvayətinə görə kəlmədəki ج hərfinin tənvini nə vəsl, nə də vəqf halında oxunur.

38 Kəhf 18/1-2. Burada "ivəcən" kəlməsi Kəhf surəsinin birinci ayəsinin bitişi, "qəyyimən" isə ikinci ayəsinin başlanğıcıdır. Ayənin mənası:

39 Səktə ancaq vəsl halında meydana çıxır. Vəqf halı, hərəkəni və ya tənvini düşürdüyü kimi səktəni də düşürür.

2. مَرْقَدِنَا هَذَا **[40]:**

Burada səktə, vəsl halında مَرْقَدِنَا ilə هَذَا kəlmələri arasında meydana gəlir.

Oxunuş qaydaşı: Birinci qaydada olduğu kimi, مَرْقَدِنَا ləfzi üzərində səs kəsilir və bu arada nəfəs almadan qısa müddət gözləyərək digər ləfzə keçilir.

Burada səktə edilməsinin səbəbi, iki kəlmə arasında sifət-məvsuf əlaqəsinin olmadığını göstərmək üçündür. Yəni, səktədən əvvəl keçən ifadələr kafirlərin, səktədən sonra keçən ifdələr isə möminlərin və yaxud mələklərindir. Beləliklə səktə etmək surətiylə, möminlərlə kafirlərin sözləri birbirinə qarışmamış olur.

Burada səktə caiz olsa belə, مَرْقَدِنَا kəlməsindən sonra vəqf etmək daha yaxşıdır.

3. وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ **[41]:**

Bu ayədə səktə, مَنْ ilə رَاقٍ kəlmələri arasında fəqət مَنْ ləfzi üzərində meydana gəlir.

Oxunuş qaydası: مَنْ kəlməsinin sonundakı ن hərfi üzərində səs kəsilir və bu arada nəfəs almadan qısa müddət dayanaraq digər kəlməyə keçilir.

Bu səktənin səbəbi, مَنْ ilə رَاقٍ kəlmələrinin tək kəlmə olmayıb, ayrı-ayrı iki kəlmə olduqlarını bildirmək üçündür. Əgər burada səktə edilməsə, sakin نْ-dan sonra ر hərfi gəldiyi üçün idğami-bilağunnə olması lazım gələrdi və bu halda da ayənin mənasıyla

40 Yasin 36/52.
Mənası: "*Çarə tapan kimdir?*"
41 Qiyamə 75/27.
Mənası: "*(Onu bu bəladan) kim xilas edə bilər? - deyiləcək*".

əlaqəsi olmayan مَرَاقٍ tələffüzü[42] ortaya çıxardı. Halbuki, burada səktə edilmək surətilə idğami-bila ğunnəyə mane olunur, beləliklə məna düzgünlüyü üçün iki kəlmənin ayrı-ayrı müstəqil olaraq oxunması təmin olunur.

Burada vəqf etmək olar, ancaq səktə etmək daha yaxşıdır.

4. كَلَّا بَلْ رَانَ **[43]:**

Səktə, burada بَلْ ilə رَانَ kəlmələri arasında fəqət بَلْ kəlməsi üzərində tətbiq edilir.

Oxunuş qaydası: Birinci kəlmədəki cəzmli لْ hərfi üzərində səs kəsilir və bu arada nəfəs almadan qısa müddət gözlənilərək ikinci kəlməyə keçilir.

Bu səktənin ediliş səbəbi, daha əvvəl də bəhs etdiyimiz kimi بَلْ ilə رَانَ kəlmələrinin ayrı-ayrı iki kəlmə olduğunu bəyan etmək üçündür. Əgər burada səktə edilməsə, təcvid qaydası olaraq idğami-mütəqaribeyn meydana gəlmiş olar ki, nəticədə بَرَّانَ oxunar. Halbuki ərəbcə "bərranə" kəlməsi "dibçəkçi" mənasına gəlir. Belə olduqda isə, iki kəlmənin arasında məna uyğunsuzluğu ortaya çıxır. Ona görə də, burada səktə edilməklə idğama mane olunur və aradakı qarışıqlıq ortadan qalxaraq ayənin mənasının düzgün anlaşılması təmin olunmuş olur.

Burada vəqf caiz olsa belə, səktə edilməsi daha yaxşıdır.

Bundan başqa, Təcvid elmində Səktə "hə"si, yəni هاء السكت adında bir qayda da vardır ki, Qiraət imamları Quranda yeddi kəlmənin

---

42 مَرَّاقٌ Mərraq, şorbaçı deməkdir.

43 Mutəffifin, 83/14.

Mənası: "*Xeyr, belə deyil. Əksinə, onların qəlblərini qazandıqları (günahlar) qaplamışdır.*"

vəqf halında səktəli oxunacağı haqda həmfikirdirlər[44]. Bu kəlmələrin vəsl hallarında isə səktəli oxuyub oxumamaqda ixtilaf etmişdirlər:

- Bəqərə surəsi, 259-cu ayədə: لَمْ يَتَسَنَّهْ
- Ənam surəsi, 90-cı ayədə: اقْتَدِهْ
- Haqqa surəsi, 19 və 25-ci ayələrdə: كِتَابِيَهْ
- Haqqa surəsi, 20 və 26-cı ayələrdə: حِسَابِيَهْ
- Haqqa surəsi, 28-ci ayədə: مَالِيَهْ
- Haqqa surəsi, 29-cu ayədə: سُلْطَانِيَهْ
- Qariə surəsi, 10-cu ayədə: مَاهِيَهْ

Bu kəlmələri vəqf halında bütün imamlar "hə-i səktə" (səktəli hə) ilə oxumuşlar. Asim Qiraətinə görə isə, bu kəlmələr həm vəqf, həm də vəsl halında "hə-i səktə" ilə oxunur.

VIII. VƏQF VƏ İBTİDA İLƏ ƏLAQƏLİ MƏSƏLƏLƏR

Vəqf الوقف lüğətdə, durmaq ya da durdurmaq mənalarına gəlir. Təcvid elmində isə "nəfəslə bərabər səsi kəsməkdir" şəklində ifadə edilir. İbn Cəzəri isə "vəqf" ifadəsini belə tərif etmişdir: "Vəqf, kəlmə üzərində qiraətə təkrar başlamaq niyyəti ilə, adət olduğu şəkildə nəfəs alacaq qədər bir zaman müddətində səsi kəsməkdən ibarətdir." Vəqf sadəcə kəlmənin sonunda edilir. Kəlmənin ortasında vəqf olmaz.

İbtida الإبتداء lüğətdə başlamaq deməkdir. Buradakı ibtidadan məqsəd, ya vəqf etdikdən sonra qiraətə davam etmək üçün təkrar başlamaq və ya qiraətə yeni başlamaqdır.

44 Bundan məqsəd bəzi kəlmələrin son hərəkəsini mühafizə etmək üçün kəlmənin sonuna ziyadə olunan sakin "hə"dir. Asim qiraətində həmin "hə"ni həm vəqfdə, həmdə vəsldə oxuyuruq.

A. VƏQF VƏ İBTİDANIN ƏHƏMİYYƏTİ

Təcvid elmi, Quranın daha rahat oxunub daha doğru anlaşılmasına xidmət edən bir elmdir. Bu xidməti edərkən iki mühim işi yerinə yetirir.

1. Hərflərin məxrəclərinə və sifətlərinə diqqət edərək oxumağı təmin edir. Bu şəkildə kəlmələr daha səhhətli və düzgün oxunur.

2. Vəqf və ibtida məhəllərini təsbit edərək yanlış anlaşılmaların önünü alır.

Vəqf və ibtida bir başa Quranın mənasıyla əlaqəli bir məsələdir. Vəqf və ibtidaya riayət etmək şəxsən Həzrət Peyğəmbərimizin (s.ə.s) feli sünnəsilə sabitdir.

B. HƏRƏKƏLİ VƏ SÜKUNLU KƏLMƏ ÜZƏRİNDƏ VƏQF

Vəqfdə əsasın sükun olduğunu söyləmişdik. Sükun, bir kəlmənin sonunu, əgər hərəkəli isə sakin etməyə deyilir. Ərəbcədə sükun ilə başlanılmadığı kimi, hərəkə üzərinə də vəqf edilməz. Hərəkəli və sükunlu kəlmələr üzərinə vəqfi maddələr halında belə izah etmək olar:

1. Sonu sükunlu (sakin) kəlmədə vəqf:

Vəqf edilən kəlmənin sonu sükunlu isə, olduğu kimi tərk edilir. Məsələn:

رَبِّي، صَلُّوا، عَصَوْا، قُلْ

2. Sonu üstünlü (məftuh) kəlmədə vəqf:

Belə olduqda kəlmə sakin edilir. Məsələn:

إِذَا حَسَدَ-إذا حَسَدْ، الْعَالَمِينَ-الْعَالَمِينْ

3. Sonu əsrəli (məksur) kəlmədə vəqf:

Kəlmənin sonu əsrəli isə, iki növ vəqf caizdir:

a. Sükun üzrə vəqf.

Misallar yuxarıdakı kimidir.

b. Rəvm ilə vəqf:

Məsələn:

مِنَ النَّاسِ ، الرَّحِيمِ

4. Sonu ötrəli (məzmum) kəlmədə vəqf:

Burada üç növ vəqf caizdir:

a. Sükun üzrə vəqf.

b. Rəvm ilə vəqf

c. İşmam ilə vəqf.

Məsələn:

الْحَمْدُ، مِنْ قَبْلُ

5. Vəqf edilən kəlmənin sonu şəddəli isə, təşdidə riayət etmək.

Bununla da o hərfin şəddəli olduğu tələffüzdə bildirilir. Məsələn:

فِي الْيَمِّ، مُسْتَقَرٌّ، تَبَّ

6. Əgər vəqf edilən kəlmənin sonunda hərəkəli vav (و) və ya yə (ي) hərfi olub, özlərindən əvvəlki hərfin hərəkəsi də öz cinslərindən olarsa vəqfdə ki sükunluq səbəbilə məd hərfi olurlar.

Məsələn:

هِي= هِيَ، هُو= هُوَ

7. Kəlmənin sonu tənvinli isə, vəqf səbəbilə tənvin düşər və tənvinli hərf sakin oxunar.

Çünki tənvin kəlmənin son hərfinin hərəkəsinə daxil olan sakin zaid (artıq) bir nundur və hərəkənin düşməsi ilə tənvin də təbiəti etibarilə düşər. Məsələn:

مِنْ نَخِيلْ= مِنْ نَخِيلٍ ، حَمِيمْ = حَمِيمٌ

Əgər tənvin iki üstün isə, o zaman tənvinin əvəzinə əlif üzərinə vəqf edilir. Məsələn:

بَصِيرَا = بَصِيرًا

Tənvin təi-mərbütə (yuvarlaq tə) də olarsa, vəqf halında yenə düşər və hə (ه) hərfi üzərinə vəqf edilər. Məsələn:

رَحْمَهْ = رَحْمَةً

8. Əgər kəlmənin sonunda tə (ت) hərfi varsa o zaman əgər bu tə (ت) tai-tavilə dediyimiz uzun tə isə, tənin sükunu ilə oxunur.

Məsələn:

هَيْهَاتْ = هَيْهَاتَ - فِي السَّموات = فِي السَّمَوَاتِ - يُمِيتْ = يُمِيتُ

Ancaq bu tə (ت), tai-mərbutə dediyimiz yumru tə (ة) isə, hə (ه) üzərinə vəqf edilir. Misallar ə). bəndinin üçüncü paraqrafındakı misallarla eynidir.

9. Müfrəd, müzəkkər, ğaib zəmirləri vəqf halında sakin olurlar.

Məsələn:

رَبّهْ، فِيهْ ، رَأَيْتُمُوهْ،

İsmi-işarə olan هَذِهِ kəlməsi də eyni qaydaya tabedir.

10. Qurani-Kərimin iki yerində təkid nunu tənvin ilə yazılmışdır.

Bunlardan birincisi (وَلَيَكُونًا)[45] ikincisi (لَنَسْفَعًا)[46] kəlmələri olub, bu kəlmələrdə də əlif üzrə vəqf edilir.

Hafs rəvayətində heç bir şeyə bədəl edilmədən yeddi yerdə əlif üzrə vəqf edilir.

Birincisi: Mütəkəllim vəhdə zəmiri olan (أَنَا) kəlməsidir. Bu kəlmədə vəqf edildiyi zaman bütün qiraət alimləri əlif üzrə vəqf etməkdə həmfikirdir.

İkincisi: (لَكِنَّا)[47] kəlməsidir. Bu kəlmənin də əlif üzrə vəqf edilməsində alimlər həmfikirdir.

Üçüncüsü: **(الظُّنُونَا)**[48]

Dördüncüsü: (الرَّسُولَا)[49]

Beşincisi: (السَّبِيلَا)[50]

Altıncısı: (سَلَاسِلَا)[51] Hafs bunu vəsl halında tənvinsiz, vəqf halında isə bir rəvayətində əliflə, digər rəvayətində isə əlifsiz vəqf edir.

Yedincisi: **(قَوَارِيرَا)**[52] Hafs vəsl halında bunu tənvinsiz, vəqf halında əliflə vəqf edir. Keçən yeddi kəlmənin hamısı bütün Müshəflərdə

45 Yusif 12/32
46 əl-Ələq 96/15
47 əl-Kəhf 18/36
48 əl-Əhzab 33/10
49 əl-Əhzab 33/66
50 əl-Əhzab 33/67
51 əl-İnsan 76/4
52 əl-İnsan 76/15

əliflə yazılmışdır. Amma əl- İnsan surəsində keçən ikinci (قوَارِير)[53] kəlməsi, bəzi Müshəflərdə əliflə, bəzilərində əlifsiz yazılmışdır. Hafs bu ikincini vəsl halında tənvinsiz, vəqf halında ra (ر) nın sükunu ilə və əlifsiz oxumuşdur.

C. VƏQF ETMƏKDƏ ƏSAS OLAN AMİLLƏR

Vəqfin edilməsi xüsusunda bu əsaslardan hərəkət edilmişdir:

1. Bir qisim alimlərə görə vəqfdə əsas, kəlamın tam olub-olmamasına baxmadan ayələrin başında dayanmaqdır.

Çünki ayələrin başında vəqf etmək sünnədir. Ayənin mənası özündən sonra gələn ayədə davam etsə də vəziyyət yenə də eynidir. Əbu Amrın seçdiyi bu xüsus sünnəyə tabe olmaq üçün ən fəzilətli vəqfdir.

2. Bəzi alimlər vəqf və ibtidada əsasın məna olduğunu söyləmişlər.

Məna etibarilə vəqf və ibtidaya tabe olmanın daha da gözəl olacağını demişlər. İman Nafi bu yolu tərcih etmişdir.

3. Bir qrup alimə görə isə, vəqfdə əsas, nəfəsin kəsilməsidir.

İbn-Kəsir və Həmzənin görüşü budur. Bunlar nəfəsləri kəsildiyi üçün vəqf edərlər.

4. İmam Asim və Kisainin də daxil olduğu bir qrup alimlərə görə vəqfdə əsas, kəlamın tamam olmasıdır.

Vəqf üçün kəlamın, ləfz və məna cəhətiylə tamam olduğu yerdə vəqf edilir.İmam Asimin gözəl ibtida etdiyini də burada qeyd etmək lazımdır.

53 əl-İnsan 76/16

D. VƏQF İŞARƏLƏRİ və SƏCAVƏNDLƏR

Vəqf işarələri, Quran ayələrinin sonuna və ya ayənin ortasındakı kəlmələrin üstünə qoyulan "dayanacaq işarələri"dir. Bu işarələrin hər birinin ifadə etdiyi məna vardır. Vəqf işarələrinə Təcvid elmində "səcavənd" də deyilir. Hicri VI əsrdə Məhəmməd b. Teyfur əs-Səcavəndi (v. 560/1165) tərəfindən, məna nəzərdə tutularaq Qurana qoyulan bu işarələr aşağıdakılardır.

1. Mim (م) Vəqfi-Lazım:

Yəni lazım vəqfdir və mütləq dayanmaq lazımdır. Dayanmayıb keçilərsə məna pozula bilər[54]. Vəqfi-lazım əlamətləri 84 yerdədir.

2. Ta (ط) Vəqfi-Mütləq:

Yəni mütləq vəqfdir və keçilməsi caiz olsa da, dayanılması daha uyğundur. Çünki bu işarə, məna baxımından bir-birindən ayrı kəlmələrin üzərinə qoyulur.

3. Cim (ج) Vəqfi-caiz:

Yəni caiz vəqfdir. Dayanıla da bilər, dayanılmaya da bilər. Ancaq dayanmaq daha uyğundur.

4. Zə (ز) Vəqfi-Mücəvvəz:

Vəqf etmək caiz olsa da, keçmək daha yaxşıdır.

5. Sad (ص) Vəqfi-Mürəxxəs:

Yəni rüxsət verilən vəqfdir. Ayənin uzun olması və bu səbəblə nəfəsin çatmaması ehtimalına qarşı vəqf etməyə icazə verilmişdir. Vəqf edilincə, geridən alınıb oxunmasına ehtiyac yoxdur.

54 Bəzi kitablarda bunlarda keçmənin haram olduğu yazılır. Halbuki İbn Cəzərinin müqəddiməsində Quranda hər hansi bir vacib və ya haram vəqfin olmadığı bildirilir. (Müqəddimətül Cəzəri- Babı marifətil vüquf)

6. La (لا) Vəqfi-La:

Bu işarə, məna baxımından bir-biri ilə əlaqəli kəlmələr arasına qoyulur. Ona görə də, dayanmaq olmaz. Əgər nəfəs çatışmamazlığı səbəbilə dayanılsa, ayə geridən alınaraq oxunmalıdır. Bu dayanacaq ayə sonlarında gələrsə, bu halda keçilə də bilər, dayanıla da bilər.

7. Qif (قف):

Dayandıqda, ayənin mənası daha yaxşı anlaşılacağı üçün dayanmaq daha uyğundur.

8. Qaf (ق):

Dayanıla da bilər, keçilə də bilər. Ancaq keçmək daha uyğundur.

9. Ayn (ع):

Ayələrin sonlarında olur. Bir mövzunun qurtardığını, digər mövzunun başladığını göstərir. Namazda oxuyarkən, ayn (ع) işarəsinin olduğu yerdə dayanıb, rükuya getmək daha uyğundur.

10. Kəf (ك):

Özündən əvvəlki vəqf işarəsi nə ifadə edirsə, bu da onu ifadə edir.

11. Müaniqə vəqfi (∴):

Ayələrdə bir-birinə yaxın yerlərdə iki ayrı yerə qoyulan "üç nöqtə" (∴) işarəsidir. Birinci üç nöqtədə dayanıldıqda, ikincisində dayanılmaz. İkinci üç nöqtədə dayanıldıqda, birincisində dayanılmaz.

E. QURANDAKI BƏZİ KƏLMƏLƏRİN ALTINDAKI İŞARƏLƏRİN MƏNASI

1. Məd (مد):

Bəzi kəlmələrdəki hərfin altında olan bu işarə, o hərfin bir əlif miqdarı uzandığını göstərir. Dil qaydası olaraq qabağında məd hərfi (و , ا və ya ي) qoyulmayan, ancaq uzadılması lazım gələn yerlərdə qoyulur. Məsələn:

تَشَاؤُمدنَ ، يُرَاؤُمدنَ، دَاوُمددُ

2. Qəsr (قصر):

Uzadılmaz, yəni qısa oxumaq lazım gəldiyini bildirir. Dil qaydasına görə, uzadma hərfi olduğu halda, uzadılmaması lazım gələn yerlərdə qoyulur. Məsələn:

اُقصرولٰٓئِكَ

3. Sin (س):

Sad (ص) hərfinin altına yazılır və həmin hərfin sin (س) kimi incə oxunduğunu ifadə edir. Məsələn:

يَبْصُطُ - بَصْطَةً

4. Nun (ن):

Son hərəkəsi tənvinli olan kəlmənin axırıncı hərfinin altında qoyulur. Belə ki, həmin kəlmədən digər kəlməyə keçərkən "əsrəli nun" ilə keçiləcəyini bildirir. Məsələn:

لُمَزَةِنِ الَّذِي

5. Qəti (قطع):

Mütləq oxunan həmzələrin altında olur və o həmzənin hərəkəsilə birlikdə oxunduğunu ifadə edir.

6. Səktə (سكته):

Səktə edilməsi lazım olan yerlərdə yazılır.

7. İşmam (اشمام):

Yusif surəsi 11ci ayədəki (لَا تَأْمَنَّا) şəddənin altında yazılıb. Kəlmənin açılışına nəzər yetirdikdə, əslində iki nun var və birincisi ötrəlidir (əsli لَا تَأْمَنُنَا -dir). Elə buradakı ötrə hərəkəsini bildirmək üçün birinci nunda ötrə səsi çıxarılmır, sadəcə dodaqlar qabağa tərəf uzadılır. Ardınca da, eynilə dodaqlar öndə olaraq ğünnə edilir. “Na” (نَا) demədən qabaq da, dodaqlar geri çəkilir.

8. Təshil (تسهيل):

Füssilət surəsinin 44-cü ayəsindəki (ءَأَعْجَمِيٌّ) kəlməsində ikinci həmzənin altında olur. “Həmzə” ilə “əlif”, yaxud “həmzə” ilə “hə” arasında bir səslə oxunur. Yəni, yumuşaldılır.

9. İmalə (اماله):

Hüd surəsinin 41-ci ayəsindəki (مَجْرٖيهَا) kəlməsinin altında olur. Bu kəlmədəki “ra” hərfinin imalə ilə, yəni üstün ilə əsrə arası bir səslə oxunduğunu ifadə edir.

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ
QURAN ÖYRƏTMƏ və ƏZBƏRLƏMƏ

I. QURANİ-KƏRİMİ ÖYRƏTMƏ və ƏZBƏRLƏMƏDƏ BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

A. İSTİAZƏ və BƏSMƏLƏ

Hansı məqsədlə olursa olsun, Quranı oxumağa başlayan adam:

أعوذُ باللهِ مِن الشيّطَانِ الرّجِيم

"Qovulmuş şeytandan Allaha sığınıram" ifadəsilə başlamalıdır. Buna "istiazə" deyilir. Allah Təala Quranda belə buyurur:

"Quran oxuduğun zaman dərhal qovulmuş şeytandan Allaha sığın" [55]

Bu eyni zamanda Həzrət Peyğəmbərin (s.ə.s) sünnəsilə də sabitdir. İstiazədən məqsəd, qiraət əsnasında şeytanın vəsvəsəsini özündən uzaqlaştırmaq və Allaha sığınmaqdır. Başqa istiazə ləfizləri də mövcuddur:

أعوذ بالله من الشيطان

أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم

أعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم

55 ən-Nəhl, 16 / 98

Yuxarıda sıraladığımız bu istiazə şəkillərinin hər hansı birilə Quran oxumağa başlamaq caizdir. Bundan əlavə bu siğələr mötəbər hədis alimləri Nəsai, Tirmizi, Əbu Davud və İbni-Macə tərəfindən rəvayət edilmişdir. Ancaq kitab və sünnəyə uygunluğu səbəbilə Quranın seçmiş olduğu istiazə siğəsi budur:

أعوذُ باللهِ مِن الشيّطَانِ الرّجِيم

İstiazənin hökmünə vacib deyənlər olmaqla birlikdə, sünnə və ya müstəhab deyənlər də olmuşdur. Quran oxumağa başlayan şəxs istər bir surənin başından, istərsə də ortasından oxusun, istiazə ilə başlamalıdır. İstiazənin əsl yeri isə qiraətdən öncədir. Çünki istiazə Allaha sığınmaq deməkdir. Beləliklə Quran oxuyacaq kimsə Allah kəlamını oxumağa hazır hala gəlir.

Quran oxuyan kimsə qiraətini, qiraətlə əlaqəli bir səbəblə qısa bir zaman üçün kəsmək məcburiyyətində qalarsa, daha sonra təkrar başladığında yenidən istiazəni təkrarlamaz. Məsələn: Oxuyan, Quranın əhkamı, təcvidi və ya təfsirini düşünmək surətilə, ya da öskürmək, asqırmaq kimi məcburi bir özür səbəbilə oxumağa ara verdiyi taqdirdə istiazəni təkrarlamaz, amma oxunuşu kəsmə qiraətlə əlaqəli bir səbəbdən deyilsə oxuyan istiazəni təkrar etməlidir.

Bəsmələnin ləfzi isə belədir:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"Rəhman və Rəhim olan Allahın adıyla" deməkdir. Bəsmələ tövbə surəsi xaric digər bütün surələrin başında mövcuddur. Çünki tövbə surəsinin ayrı bir surə olub olmadığı və ya Ənfal surəsinin davamı olduğu mövzusu sahabei-kiram arasında ixtilaflıdır. Bu surənin nüzülü əsnasında Həzrət Peyğəmbərimiz (s.ə.s) bəsmələ yazılmasını əmr etməmişdir.

Sad b. Cübeyr, Zühri və İmam Şafii kimi alimlər, bəsmələnin, başında olduğu hər surədən bir ayə olduğu görüşündədirlər. Bu səbəblə də bəsmələni namazlarda səsli bir şəkildə oxuyurlar. İmamı-Azama görə isə surələrin başında yer alan bəsmələ öz-özünə bir ayədir və Qurandandır. Surələrin aralarını ayırmaq və başlanğıcda təbərrük olunmaq üçün nazil olmuşdur. Fəqət bu bəsmələlərin, başında olduğu surələrdən bir cüz olduğuna aid də açıq bir dəlil tapılmamısdır. Dolayısıyla bəsmələ digər bütün surələrdən ayrı və müstəqil bir ayədir və hər namazda oxunması vacib deyildir. Fəqət gərək namazda, gərəksə də Quran oxumağa başlarkən oxunması sünnədir. Bu səbəblə də namazda qiraətin başında oxuyuruq, ancaq ortasında oxumuruq. Fatihə surəsini və ondan sonra oxuduğumuz surəni səsli (açıqdan) oxuyuruq. Ancaq bəsmələnin bunlardan bir cüz olduğu anlaşılmasın deyə onu gizli oxuyuruq. Bütün Hənəfi alimləri bu mövzuda müttəfiqdir.

Bütün qiraət alimləri Tövbə surəsi xaric digər bütün surələrin başında bəsmələ olduğu haqda həmfikirdirlər. Dolayısıyla Tövbə xaricində hansı surə olursa olsun, bəsmələ ilə başlanmalıdır. Hər hansı bir surənin əvvəlindən deyil, başqa bir yerindən oxunmağa başlanılırsa oxuyan, bəsmələ çəkib çəkməmədə müxəyyərdir (sərbəsdir). Hər ikisi də caizdir. Bu bütün məzhəplərin görüşüdür. Bu anlatdıqlarımızdan ortaya çıxan nəticə budur: İnsan Quran oxumağa başlarkən qətiyyətlə istiazə və bəsmələ ilə başlamalıdır. Yəni, belə deməlidir:

أعوذُ باللهِ مِن الشيّطَانِ الرّجِيم

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم

Quran oxumağı bitirəcəyi zaman da bu şəkildə bitirməlidir:

صَدَق الله العَظِيم

B. SURƏ ƏVVƏLİNDƏ və İKİ SURƏ ARASINDAKI VƏCİHLƏR (DƏYİŞİK OXUNUŞLAR)

Təcvid qanun-qaydalarını yazmağa başlamadan öncə, istiazə və bəsmələ mövzularıyla əlaqəli olaraq, Quran oxumağa başlarkən ya da bir surəni bitirib digərinə keçərkən necə oxunacağını və ya nə şəkildə keçiş ediləcəyini bildirməyimiz faydalı olacaqdır. Çünki bu xüsusda bir neçə dəyişik oxuma şəkli olub hamısı da səhihdir. Bunları maddələr halında xülasə edək.

1. Surə əvvəlindəki vəcihlər

Tövbə surəsinin əvvəli xaric, digər surələrin əvvəlində, bütün Qiraət imamları və ravilər həmfikir olmaqla yanaşı dörd vəcih edərlər. Quran oxuyanın bunları bilməsi və bu vəcihlərə görə hərəkət etməsi lazımdır.

a) Həm istiazənin, həm də bəsmələnin sonunda durub (vəqf edib) surəyə o şəkildə başlamaq. (qəti-küll)

b) İstiazənin sonunda durub, bəsmələnin sonunda vəsl edərək (keçərək) surəyə başlamaq. (qəti-əvvəl, vəsli-sani)

c) İstiazənin sonunda vəsl edib, bəsmələnin sonunda vəqf edərək surəyə başlamaq. (vəsli-əvvəl, qəti-sani)

d) Həm istiazənin həm də bəsmələnin sonunda durmayıb surəyə başlamaq. (vəsli-küll)

İstiazə və bəsmələylə Fatihə surəsinə başlamaq istədiyimizdə dörd vəcihi qiraət elminə uyğun ifadələrlə bu şəkildə göstərə bilərik:

الحمد لله	بسمله	اعوذ	
قطع كل	قطع	قطع	ا
قطع اول وصل ثاني	وصل	قطع	ب
وصل اول قطع ثاني	قطع	وصل	ج
وصل كل	وصل	وصل	د

2. İki surə arasında vəcihlər

Ənfal surəsi ilə tövbə surəsi arası xaric, geri qalan surələrin bir öncəkindən bir sonrakına keçiş edəcəyimiz zaman caiz olan beş vəcihdən birini etməliyik. Bu beş vəcihdən üçü bütün qiraət alimlərinin həmfikir olduğu, digər ikisi də bəzi qiraət alimlərinin və ravilərinin tərcih etdiyi vəcihlərdir. İki surə arasında qiraət imamlarının və ravilərinin hamılıqlala qəbul etdikləri üç vəcih belədir.

a) Həm birinci surənin sonunda, həm də bəsmələnin sonunda duraraq ikinci surəyə başlamaq.

b) Birinci surənin sonunda durub, bəsmələnin sonunda durmadan keçərək, ikinci surəyə başlamaq.

c) Həm birinci surənin sonunda, həm də bəsmələnin sonunda durmayaraq, ikinci surəyə başlamaq.

Bu maddələri nümunə olması üçün Fatihə surəsinin sonundan Bəqərə surəsinə keçərkən belə göstərə bilərik.

الم	بسمله	ولا الضالين	
قطع كل	قطع	قطع	ا
قطع اول وصل ثاني	وصل	قطع	ب
وصل كل	وصل	وصل	ج

Bunlar bütün qiraət imamlarının həmfikir olduqları vəcihlərdir. Görüldüyü üzrə bunlar arasında –xüsusilə də ikinci maddə ilə əlaqəli olaraq- birinci surənin sonunda durmayaraq birbaşa bəsmələyə keçmək və sonra bəsmələnin sonunda duraraq digər surəyə başlamaq kimi bir maddə yoxdur. Çünki belə bir halda bəsmələ, öncəki surənin sonuna əlavə edilmiş bir ayə kimi başa düşülə bilər. Bu səbəbə görə qiraət imamlarının həmfikir olduqları və olmadıqları vəcihlər içərisində belə bir vəcih yoxdur.

Yukarıdakı üç maddəyə əlavə olaraq iki surə arasındakı oxunuş şəkillərinə iki vəcih də əlavə edilib. Bunlar bəzi qiraət alimləri tərəfindən oxunmuşdur. Bu səbəbdən üzərlərində bir həmfikirlik yoxdur. Quran tələbəsi tərəfindən bilinməsi lazım olduğu üçün bu iki vəcihi də burada zikr etmək istəyirik.

1. Birinci surənin sonunda səktə edib (nəfəs almadan səsi kəsib) bəsmələ oxumadan ikinci surəyə başlamaq. Buna, *"səktə bila bəsmələ"*-deyilir. Səktə bila bəsmələni qiraət imamlarından Verş, Əbu Amr, İbn Amir və Şeyx Yaqub oxuyurlar.

2. Birinci surənin sonunda durmayıb bəsmələni tərk edərək ikinci surənin əvvəlinə başlamaq. Bu şəkildə bir oxunuşa *"vəsl bila bəsmələ"*-deyilir. Bu iki maddə, Quranı oxuyan hər kəsin bilməsi gərəkən mövzular olmadığı üçün ətraflı bəhs etmirik.

الم	بسمله	ولا الضالين
سكت بلا بسملة		١
وصل بلا بسملة		٢

C. LƏHN (OXUNUŞ XƏTASI)

Ləhn (لحن) lüğətdə, xata etmək və doğrudan azmaq mənalarına gəlir. Təcvid elmində isə, Quran oxuma əsnasında təcvidə uymamaqdan meydana gələn xataya deyilir.

Bilindiyi kimi Qurani-Kərim təcvid üzrə nazil olmuş bir kitabdır. Onun təcvidinə uymanın hökmünü isə mövzu ilə əlaqəli başlıqlarda açıqlamışdıq. Qısaca xülasə etmək gərəkirsə, oxunuş əsnasında təcvid qaydalarına uymaq fərzdir. Bundan çıxan nəticəyə görə tam əksini düşünmək də mümkündür. Yəni təcvidə riayətsizlik də haramdır. Belə olduğu təqdirdə Quran oxunurkən bu diqqətsizlik nəticəsində ortaya çıkan xatanın adı ləhndir.

Qiraət alimləri ləhni, cəli və xəfi olmaq üzrə iki qismə ayırırlar.

1. Ləhni-cəli (açıq xata):

Bu şəkildəki bir xatanı Quranın təcvidini geniş bir şəkildə bilənlər də, bilməyənlər görə bilərlər. Bu xata əslində hərflərin sifəti- lazimələrində meydana çıxır. Ləhni- cəli, kəlməni təşkil edən hərflərdə və ya hərəkələrdə və yaxud da sükunda olur.

Hərfdəki xata, əksəriyyətlə bir hərfi başqa bir hərflə dəyişdirmək surətilə olur. Məsələn: ط hərfini د hərfli ilə, ص hərfini س hərfi ilə dəyişdirmək kimi. Hərfi artıqlaması ilə oxumaq ya da nöqsanlaşdırmaq da buna misal göstərilə bilər. Məsələn: qalqalə edərkən qalqalə hərfini şəddəli oxuma və ya məddi tabiləri uzatmamaq kimi. Bunlar kəlmə içərisindəki hərflərdə edilən ləhni-cəlilərdir. Yəni açıq xatalardır.

Hərəkədə xata isə kəlmənin əvvəlində, ortasında və ya sonunda hərfin hərəkəsinin digər bir hərəkə ilə və ya sükunla yer dəyişdirməsidir. Edilən bu xata səbəbilə mənanın pozulup-pozulmaması vəziyyəti dəyişdirməz. Edilən xata ləhni- cəlidir. صِرَاطَ الذِينَ أنعَمتَ عَلَيهِمْ ayəsində keçən أنعَمتَ kəlməsini أنعَمتُ şəklində oxumaq kimi… Burada edilən hərəkə dəyişikliyi ləhni-cəlidir.

Sükunda dəyişiklik də eyni hərəkədə dəyişiklik kimidir وَلَمْ يُولَد لَمْ يَلِدْ ayəsindəki sükunları hərəkəli hala gətirmək də ləhni-cəliyə nümunədir. لَمْ يَلِد kəlməsini لم يلدُ şəklində oxumaq kimi.

2. Ləhni-xəfi (gizli xata):

Bu qiraət xatası hərflərin arizi sifətlərində meydana gəlir və hərfin zatını dəyişdirməz. Bu xatanı ancaq təcvid elmilə məşğul olanlar bilə bilirlər. Dolayısıyla ləhni-xəfidə məna pozulmaz.

Bunu iki qrupa ayıraraq incələmək mümkündür.

Birincisi; qiraət elmilə əlaqəsi olan hər kəsin bilə biləcəyi xatalardır. Məsələn: ixfanı, iqlabı, ğunnəni tərk etmək, qalın hərfi incə , incə hərfi də qalın okumaq kimi.

İkincisi isə; qiraət elmində olduqca məharətli olan kimsələrin anlaya biləcəyi xəfif xatalardır. Məsələn: ر hərfinin təkrarlanaraq oxunması kimi. Ya da incə oxunması lazım olan yerdə ل hərfini qalın oxumaq kimi. Bu xatalar xəfi yəni gizli və kiçik xatalar olub bunları ancaq qiraət elmini bilənlər fərq edə bilirlər.

Bunların hökümlərini qısaca belə söyləmək olar: Ləhni-cəli, qəti bir haram olduğu üçün bu haramı edənlər günah işləmiş olurlar. Bu məqsədlə təcvid öyrənmənin hökmü başlığı altında da söylədiyimiz kimi, insanı ləhni-cəlidən qurtaracaq qədər təcvid elmini öyrənmək fərzi- ayndır. Yəni hər kəsə fərzdir.

Ləhni-xəfinin birinci qismi təhrimən məkruhdur (harama yaxın məkruh). Çünki bu, şiddətli əzaba səbəb olan bir fərzi-aynın tərk edilməsi deyildir. Fəqət bunda əzab qorxusu və təhdid vardır. Quranın tilavətində bu cür xatalardan qorunacaq qədər təcvid öyrənilməsi vacibdir.

Ləhni-xəfinin ikinci qisminin baş verməsi isə tənzihən məkruhdur (halala yaxın məkruh). Bu xatanı işləyənin savabı əksik olur. Bu cür xatalardan qurtulacaq qədər təcvidin öyrənilməsi isə müstəhabdır.

D. ƏLİFBANI ÖYRƏTMƏ METODU

Hər şeydən əvvəlcə bir şeyi bilmək lazımdır ki, hər dilin əlifbasındakı hərflər o dilin əslidir, təməlidir. Dolayısı ilə bu hərflər nə qədər doğru, yəni o dilin əslinə nə dərəcədə uyğun bir şəkildə öyrənilərsə öyrənən kimsə o nisbətdə dili doğru tələffüz etməyə müvəffəq olar.

Bu izahdan sonra bir şeyi də qeyd etmək lazımdır: Qurani-Kərim ərəbcədir, amma, Allah kəlamının ifadəsi olan Quran ərəbcəsi, danışılan ərəbcəyə nəzərən fərqli xüsusiyyətlər ərz edir. Bu xüsuslar Təcvid adlı elmi qaydalardır. Eyni zamanda ibadət ifadələri olan bu qaydalar vəhyi-mətlüvdürlər (Quran) və bu şəkildə oxumanın fərz olması hökmü yalnızca Qurana məxsusdur. Bu əhəmmiyətə əsasən Qurani-Kərimin əlifbası, lazımilə öyrənilməlidir.

Bunun təmin edilməsi üçün əlifba dediyimiz Quran əlifbası qətiyyətlə Türkcə, Azərbaycanca və ya başqa hərflərlə öyrədilməməlidir. Məsələn: (ح هـ) bu iki hərf olduqları kəlmədə ayrı mənalar ifadə edərlər. Halbuki Azərbaycan dilində onların yerinə yalnız (H) hərfi işlədilir. Kəlməni necə yazsaqda əslindəki tələffüz fərqliliklərini tam olaraq Azərbaycanca hərflərlə əks etdirə bilməyimiz əsla mümkün deyildir. Qaldı ki, hərflər bu metodla bir kərə yanlış öyrənildikdən sonra yenidən düzəldiləbilməsi üçün müəllimin böyük bir qeyrət göstərməsi lazımdır. Halbuki əvvəlcədən qeyrət göstərməklə bu hərflərin əsl dilə uyğun öyrənilməsi daha da az vaxt aparır.

Qurani-Kərimi öyrənmək istəyənə hərflər məxrəclərindən, sıfətlərinə kimi tək-tək müəllim tərəfindən ifadə edilərək tələffüz etdirilməlidir. Hərflərin məxrəc və sifət xüsusiyyətləri qorunaraq əzbərlədilməlidir. Əzbər işi bu ciddiyyət çərçivəsində 50%-ə çatdığında nöqtəli hərflər üzərində çalışma etdirilməlidir:

Əlifbada və Qurani-Kərimdə altında bir nöqtəsi olan hərflər ikidir: (ج) .(ب ج) hərfinin yanına bu (جـ) şəkil qoyulmalı və nöqtəsi altdadır deyərək göstərilməlidir. Bu iki hərfin bir-birindən fərqini göstərmək üçün də (ج) in çəngəl şəklində olduğunu söyləmək gözəl olar. Hərflərin əlifbadakı yazılış şəklinə Qurandakı yazılış şəklinin

əlavə edilməsi tələbənin Qurana başladığında çaşmaması üçün son dərəcə faydalıdır.

Yenə əlifbada və Qurani-Kərimdə altında iki nöqtəsi olan tək bir hərfin olduğu və altında üç nöqtə olan hərfin olmadığı söylənildikdən sonra üstə keçilir. (altında iki nöqtə olan tək hərf: (ى)

Üstdə bir nöqtəsı olan hərflər təsbit edilir. Bunların şəkilləri də bir-birinə bənzəmədiyinə görə əlifba əzbərləndiyi zaman bu hərflərə öyrəşmək də asan olur. Üstdə iki nöqtəya keçilir. Bunlar (ت) ilə (ق) dır. Aralarındakı fərq (ق) ın başı vardır, demək surətilə göstərilir. Üç nöqtəliyə keçilir. (ث) ilə (ش) in fərqləri (ش) in üç dişinin olması, (ث) nin isə ya bir dişinin olması və ya heç olmamasıdır. Söylənilən bütün misallar yaxşıca başa salınır. Bu hərfləri belə öyrətməkdəki fayda budur: Hərflərin bitişik yazıldığı kəlmələrdə öyrənən kimsəni ən çox çaşdıran bu yeddi hərfdir (ب ت ث ج ش ق ى). Əlifbanın bu şəkildə əzbərlədilməsi çaşmamaq üçün daha əlverişli bir yoldur və bu təcrübə ilə sabitdir. Hərflər tam tanıdılıp əzbərlədildikdən sonra sıra harəkələrin hərflər üzərində tətbiqatına gəlir. Bu mərhələdə tövsiyə edilən yön belədir: Aşağıda göstərdiyimiz kimi uzunca bir çizgi cızılır. Bu xəttin üstünə üstün qoyulduğunda adı da yazılır. Bu üstünün altına (Ə) yazılaraq "üstün, hərfə Ə səsi verdirir" deyərək məlumat verilir. Digər hərəkələrdə də eyni metod tətbiq edilir.

ÜSTÜN, ƏSRƏ, ÖTRƏ
Ötrə (U) Üstün (Ə) -səsi ilə oxudur.
ـُــــــــــــِــــــــــــَـ
Əsrə (İ)-səsi ilə oxudur.

Bunlar tələbəyə həzm etdirildikdən sonra heca tatbiqatına keçilir və (ب) dən başlanır. (ب) yazılır, bir az uzağına da (B) yazılır. Bu (B) nin önünə (Ə) hərfi qoyularaq taləbəyə oxudulur, Sonra (ب) nin üstünə üstün qoyularaq o da oxudulur. BƏ = (بَ) olur. Əsrə və

ötrənin tatbiqatları da eyni şəkildə (ب) və (ت) hərflərinə tətbiq edilir. Fəqət (ت) dən sonra Azərbaycancadan istifadə edilmir. Bu hərəkə tatbibatı ərəbcə hərflər üzərində həzm etdirilincəyə qədər davam etdirilir. Kəlmə misalları ilə hərəkə tatbiqatı da hərəkəli hərflərin tək başına və kəlmə olaraq oxunması ilə bitər. Bu bəhs edilən çalışma daima yazı taxtasından istifadə edilərək edilməlidir.

Hərəkənin tətbiq işini bitirdiktən sonra əlifbanın normal səhifələrinə keçilir. Əgər tələbə hərfləri tam qavramadan, hərəkə tətbiqatına alışmadan normal səhifə oxuyuşuna keçirilərsə həm ona büyük bir çətinlik yüklənmiş olar, həm də öyrədən çox yorular.

Hərflər və hərəkələr öyrədilərkən düz üstünlü hərflərin uzadılaraq tələffüz edilməsindən şiddətlə uzaq durmaq lazımdır. Uzadılmayan hərflərin oxunması üçün lazım olan zaman "toyuğun bir buğdanı yerdən aldığı qədər zamandır" deyilərsə çox qısa bir zamanda öyrəşilmiş olar.

E. QURAN OXUYARKƏN DODAQ TƏLİMİ

Dodaq təlimi deyilincə ağla (ب م و) hərfləri ilə ötrə, işmam və idğam gəlir. Dodaq təlimi Quran oxuma üsulundə müstəsna bir yer işğal edir. Əvvəlcə sadəcə dodaq təlimi oxudan müəllimlər var imiş. İndi isə Qurani-Kərimi normal oxuma qaydalarına görə oxudanlar belə nadir tapılır. Bunu qətiyyətlə ifadə edək ki, dodaq təlimi Quran oxumanın tamamlayıcı mühim bir qaydası olduğundan tərk edilməsi mümkün deyildir.

Dodaq təliminin nə olduğuna gəldiyimizdə, (ب) cəhr hərfidir; eyni zamanda şiddət sifəti də olduğundan dodaqlar qüvvətlicə birbirinə qapanaraq oxunur. (م) isə cəhr hərfi olmaqla birlikdə şiddət sifəti olmadığından məxrəcinə orta qüvvətdə dayanır, dolayısıyla dodaqlar xəfif qapanaraq ifadə edilir. (و) isə nə alt dodağı dişlərə

vuraraq nə də dodaqları heç bir-birinə dəydirmədən yalnız ağız səsi ilə oxudulur. (و) sərçə (ən kiçik) barmağımızın ucunu tam ön dişlərimizə vurduğumuzda dodaqlarımızın qalan qismini bir-birinə xəfifcə dəydirərək ifadə edilir. Çünki "rixvə" hərfidir; yəni yumuşaq hərfdir. Ötrənin tələffüzü əsnasında isə dodaqlar heç bir təzyiq olmadan rahatlıqla tam irəli getməlidir.

İdğamlarda höküm müdğamün fîhdədir. Əgər müdğamün fih üstün və ya əsrə isə ötrənin tələffüzündən sonra dodaqlar dərhal geriyə çəkilir.

Məsələn: (اللهُمَّ) dəki idğamda müdğamün fîh olan ikinci mim üstün olduğundan dodaqlar (هـ) hərfinin ötrəsi söyləndikdən sonra dərhal geri çəkilir və mimin tutulması da dodaqlar geridə ikən edilir. Bunun ziddi (جَدُّكَ) kəlməsidir. Burada dodaqlar cimi dal hərfinə çarpar-çarpmaz dərhal irəli gedərlər. İqlab və dodaq ixfasında təlim tətbiqatı eynilə burada olduğu kimidir.

Məsələn: (قَوْمًا بُورًا) dakı tutma dodaqlar geridə ikən edilir. Tutma müddəti tamamlandıqdan sonra dodaqlar irəli verilərək ardından (ب) nin ötrəsi tələffüz edilir. (لَيُنْبَذَنَّ) tam bunun ziddidir. Yəni dodaqlar irəlidə ikən tutma edilir, geri çəkilincə ardından (ب) tələffüz edilir. (هُمْ بِهِ) dəki hərəkət də eynilə (لَيُنْبَذَنَّ) də olduğu kimidir. Bu hallara bu qədər diqqət göstərilməsinin səbəbi iqlab ilə ixfai-şəfəvinin, idğamla qarışdırılmasını əngəlləməkdir.

(وَلَهُنَّ - أَعْمَالَهُمْ - وَلَكُمْ) kəlmələri və bunlara bənzəyən kəlmələrdə vəqf edildiyində dodaqlar ötrə (işmam) halında ikən səs bitirilməlidir. Əks təqdirdə yanlış olur.

Ayəti-cəlilələrin sonlarında da əgər son hərfin əvvəli ötrə isə eyni qayda tətbiq edilir, çünki "sakin əvvəlinə tabedir".

F. QURANİ-KƏRİM XƏTM EDİLƏRKƏN SON SURƏLƏRDƏ İZLƏNİLƏN YOL

Zuhadan etibarən olan surələrə qısa surələr deyirik. Əvvəcə bu məsələyə açıqlıq gətirək.

•Hücüratdan Burucun sonuna qədər olan surələrə "Tivali-müfəssəl",

•Tariqdən Beyyinənin sonuna qədər olanlara "Əvsəti-müfəssəl",

• Zilzaldan sonrakılara da "Qisəri-müfəssəl" deyilir.

Xətm üsulu tətbiqatı Zuhanın sonundan başlayır. Bütün qiraət imamları bu surələrin sonunda təkbir alırlar: (اللهُ أَكْبَرْ) Son zamanlarda bəzi Quran oxuyucuları bu təkbiri qurban kəsmədə olduğu kimi ikiləşdiririrlər. Bunun məsnədi yoxdur. Xətm tətbiqatlarında təkbir bir kərədir. Cümhuru-qürranın sünnəsi belədir. Təhlil İbn Kəsirin vəchidir.

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ واللهُ أَكْبَرُ

Təhmid isə bu imamın birinci ravisi Bəzzi (ـه) nin rəvayətidir.

اللهُ أَكْبَرُ وَلِلهِ الْحَمْدُ

İxlasdan aşağı surələrdə Təhlil və təhmid ola bilsin ki, Sələfin tatbiqatına görə təbərrükən edilir.

Bu nöqtədə bir xüsusun daha qeyd edilməsi lazımdır. Qurani-Kərim başdan sona xətm edilincə İxlası mükərrər (təkrar) oxumaq caiz deyildir. Çünki sıra ilə oxumaqda təkrar yoxdur. Xətm xaricində savab məqsədilə (Yasin və Mülk surələri kimi) bəzi surələr oxunduğu zaman İxlasla bitirmək məqsədyönlü görülə bilər. O zaman İxlası üç kərə təkrar etməkdə bir xətm savabı olduğundan təkrarda bir qüsur yoxdur. Ancaq sonlarında alınan təkbirlər bir dəfə olmalıdır.

G. HİFZƏ ÇALIŞDIRMA METODU

Bu çalışma hifz öncəsi -əzbərə hazırlanma dövrü- və hifz zamanı olmaqla iki mərhələdə ələ alınmalıdır.

1. Hifzdən əvvəlki çalışma:

Qurani-Kərimi ilk öyrətməyə başladığımızda hərflərin məxrəc və sifətlərinə riayət edərək əlifba üsuluna uyğun şəkildə öyrədilir.

Qurani-Kərimə keçildiyində Fatihə və الم normal olaraq oxudulur. Sonra إن الذينِ كفروا səhifəsinə keçilir. Birinci ayə oxudularkən إن dəki tutma, الذِينَ dəki ذ hərfinin yerindən oxudulması və məddinin bir əlif olması, كَفَرُوا dakı ر qalın, سَوَآءِ dəki məd ölçüsü, أ عَلَيْهِمْ dəki izhar, ء أَنْذَرْتَهُمْ dəki ixfa ر qalın, أمْ لمْ تُ dəki izharlar, تُنْذِرْهُمْ dəki ixfa ر incə, لا يُؤْمِ dakı نونِ, ء dəki vəqf, qisaca bunların hamısına lazım gələn diqqət və əhəmiyyət göstərilməlidir.

Qurani-Kərimi yeni oxumağa başlayan bir insanın "görəsən bu Quran necə oxunur?" sualına ən uyğun cavab bu ayədə tərif etdiyimiz şəkildə bir oxunuşun edilməsi olacaqdır. İlk dəfə eşitdiyi bu tətbiqat psixoloji olaraq ona təsir edəcək, beləcə bir ayə üzərindəki bu ilk tatbiqat bütün Quran oxunuşunda öz əksini tapacaqdır. Bu ayə, bu qaydalar həzm edilincəyə qədər oxudulur. Bundan sonrakı ayələrin oxunmasına mümkün olduğu qədər doğru və sürətli bir şəkildə davam edilir. İki cüz qədər irəlilədikdən sonra hərflərin sifətləri əzbərlədilir.

Oxuma işi irəlilədikcə hərf və kəlmə təkrarına yol verilmədən oxunuş səliqəsi təmin edilir. Sıra ilə oxuma belə davam edərkən hökmür-ra, tutmalar, idğami-məal günnənin burundan tələffüzü, vəqfi-izdirari (nəfəsin yetmədiyi yerdə durma), məd ölçülərinin tətbiq edilməsinə diqqət göstərilir.

Xətmlər, açılan hər hansı bir səhifəni yanlışsız olaraq ən uzağı iki dəqiqədə oxuyana qədər təkrarlanır. Bu çalışmanın sonunda tələbə əzbərləyəcəyi Quranı çox sürətli oxuya bilməlidir ki, bir həftədə Quranı xətm edəcək səviyyəyə gəlsin. Bu çalışmaya əzbər öncəsi çalışma deyilir.

2. Əzbərə başlama dövrü:

Öncə əzbər yoxlaması olaraq cüz başları dediyimiz, hər cüzün son səhifəsi ən uzağı bir aylıq iş günü olaraq verilir. Hər gün bir səhifə əzbərləyə bilməyən hafız ola bilməz. Gündə birdən çox səhifə əzbərləyə bilənlər seçilir. Sınaqdan keçirildikdən sonra onlara qabiliyyətləri nisbətində səhifə verilir.

Əgər belə edilməzsə zəkalı tələbələrin bu qabiliyyətləri istifadə edilməmiş olur. Eyni zamanda bu tip uşaqlar dərslərini daha tez bitirəcəkləri üçün digərlərini də məşgul edirlər.

Müasir pedaqogikanın ən son qəbul etdiyi müsbət təlim-tərbiyə bacarığı da tələbənin qabiliyyətinə görə proqram tətbiq etməsidir.

II. QİRAƏT ELMİ

A. QİRAƏT ELMİNƏ ÜMUMİ BAXIŞ

Qiraət lüğətdə "oxumaq və tilavət etmək" manalarına gəlir. Termin olaraq qiraət elmindəki mənası isə belə tərif edilmişdir: "Qurani-Kərimin kəlmələrinin tələffüzlərini və bunların müxtəlif vəchlərlə oxunuş tərzlərini ravilərinə isnad edərək bildirən bir elmdir."

1. Qiraət elminin mövzusu

Qiraət elminin mövzusu Allahın kəlamı olan Qurani-Kərimdir. Qiraət elmi, Qurani-Kərimə aid kəlmələrin tələffüzləri, əda və icra

şəkilləri üzərində durur və onların, Sünnə və İcmadan çıxan Həzf, İsbat, Təhrif, İskan, Fəsl, Vəsl, Nəql, Mədd, Qəsr vs. ixtilaflarıyla məşgul olur.

Quranın müxtəlif oxunuş şəkilləri vardır. Bunlara hərf və ya vəch deyilir. Cəm şəklində isə; hüruf və ya vücuh adlanır. Bunların hər biri bir qariyə (oxucuya) isnad edilmiş və bu yolla da Rəsulullaha (s.ə.s) qədər çatmışdır. Bunlardan hər birinə isnad edilən vücuhatın (vəcihlərin) hamısına birdən qiraət adı verildiyi kimi, bir ayədə olan və hər biri bir başqa qariyə (oxucuya) isnad edilən vücuhatın, bir dəfədə fasiləsiz olaraq oxunmasına da qiraət deyilir.

Hər müstəqil qiraətin, bir dəfədə fasiləsiz oxunmasına isə tilavət deyilir. Təlim-tərbiyə baxımından birincisi; ibadət olması baxımından da ikincisi daha məqbuldur.

Qiraət elmi, Qurani-Kərimlə çox yaxın bir ələqəsi olduğundan şəri elmlərin ən şərəflisidir. Müsəlmanlar üzərinə bu elmi öyrənmək fərzi-kifayədir. Bu elmin faydası; Quranın kəlmələrini tələffüz xüsusunda xatadan qorumaq, təhrif və təğyirdən (dəyişiklikdən) mühafizə etmək, qiraət imamlarının qiraətini bilmək və bir-birindən təfriq etməkdir, ayırmaqdır.

2. Bəzi qiraət terminləri

a. Qiraət:

Qiraət imamlarından birinin rəvayət və tariqlərinin ittifaqı şərtilə sahib olduğu məzhəbidir.

b. Qürra:

Lüğətda qari (oxuyucu, oxuyan) kəlməsinin cəmidir. Termin olaraq isə yeddi və ya on qiraətin özlərinə isnad olunduğu imamlara deyilir. Fəqət günümüzdə bu kəlmə dar mənada işlədilərək,

Qurani-kərimin bir deyil, digər qiraətlərini də oxuya bilən kimsələrə də deyilməyə başlamışdır.

c. Rəvayət və Ravi:

Bir imamın ravilərindən birinin, digərinə müxalif olan qiraəti və ya bir raviyə nisbət olunan hər ixtilafa rəvayət deyilir. Ravi isə imamından qiraət rəvayət edən kimsədir.

d. Təriq:

Ravilərdən sonra gələnlərin ixtilaflarına deyilir. Digər bir ifadə ilə; bir ravidən rəvayət edənlərdən birinin eynı səviyyədəki digər birinə müxalif olan qiraətidir.

e. Vəcih:

Bir qiraətin imam, ravi və ravinin ravisi xaricində əhli-ədadan birinə nisbət edilməsinə deyilir.

f. İnfirad təriqi:

Hər imamın qiraətini ayrı-ayrı oxumaqdır.

g. Cəm təriqi:

Müəyyən bir tərtibə görə yeddi və ya on qiraəti, öz xüsusiyyətlərilə oxumaqdır.

h. Əda:

Qiraəti şəxsən ustadın ağzından almaqdır. Əhli-əda da qiraəti məşayixin ağzından alan şəxsdir.

i. Ərz:

Bir ustadın hüzurunda Qurani-Kərimi oxuyaraq ondan qiraət almasına deyilir.

j. İstima:

Bir tələbənin, Quranı ustadını dinləyərək öyrənməsinə deyilir.

3. Qiraət imamları

Yuxarıda da qısa olaraq bildirdiyimiz kimi qiraət elmi; Quran kəlmələrinin əda keyfiyyətlərini və ixtilaflarını, nəql edənlərə nisbət edərək bilməkdir. Bu elm təcvid elmilə əlaqəli olaraq, tələffüzlərindəki ixtilaf və ədalarındakı keyfiyyət baxımından Quran kəlmələrini tədqiq edir. Bu elmi öyrənmək və öyrətmək müsəlmanlar üzərinə fərzi-kifayədir.

Günümüzdə qiraət deyildiyində ağla ilk gələn tilavət mənasında, insanın Qurani-Kərimi oxumasıdır. Tilavət isə, oxumaq və ya avazla oxumaq manalarına gəlir. Bu da dodaqlardan səs çıxmasıyla olur. Bir kimsənin, dodaqlarını yumaraq içindən oxuması və ya kəlmələri ağlından keçirməsi tilavət sayılmayacağı kimi, bu şəkildə qılınan bir namaz da səhih olmaz.

Qiraət elminin kitablara nəql edilməsinə qədər, hafiz və qiraət alimləri qiraət vəchlərini bir-birinə öyrətmişlər. İlk dəfə qiraət elmini qələmə alan Əbu Übeydə əl-Qasım b. Səllam (224 / 838) olmuşdur. Hicri ikinci əsrin başlarında, bəzi bölgələrdəki müsəlmanların öz qiraətlərini başqa bölgələrin qiraəti ilə əvəz etməyə başlamasıyla “yeddi qiraət” termini meydana gəlmişdir. Beləcə Məkkədə İbn Kəsir, Mədinədə Nəfi, Şamda İbn Amir, Bəsrədə Əbu Amr, Küfədə isə Asim və Həmzənin qiraətləri məşhur olmuşdur.

Hicri üçüncü əsrdə qiraətləri yeddi ilə məhdudlaşdıran, imamları və təmsil etdikləri qiraətləri müəyyən üsullar qoyaraq təyin edən, Əbu Bəkr b. Mücahid (324 / 935) olmuşdur. İbn Cəzəri isə məşhur və mütavatir qiraətlərin sayının on olduğunu iddia etmiş-

dir. Məşhur qiraət imamlarını və ravilərini rəmzlərilə bərabər bir cədvəl halında bu şəkildə xülasə etmək mümkündür.

№	İMAMLARIN		BİRİNCİ RAVİNİN		İKİNCİ RAVİNİN	
	Rəmzi	Adları	Rəmzi	Adı	Rəmzi	Adı
1.	ا	Nafî (نافع)	ب	Qalun (قالون)	ج	Verş (ورش)
2.	د	İbn Kəsir (ابن كثير)	هـ	Bəzzi (بزّى)	ز	Qünbül (قنبل)
3.	ح	Əbu Amr (ابو عمرو)	ط	Düri (دورى)	ى	Süsi (سوسى)
4.	ك	İbn Amir (ابن عامر)	ل	Hişam (هشام)	م	İbn Zəkvan (ابن ذكوان)
5.	ن	Asim (عاصم)	ص	Əbu Bəkir (vəya) Şubə (ابو بكر - شعبة)	ع	Hafs (حفص)
6.	ف	Həmzə (حمزة)	ض	Xaləf (خلف)	ق	Xallad (خلاد)
7.	ر	Kisai (كسائى)	س	Əbul-Haris (ابو الحارث)	ت	Hafs Düri (حفص دورى)
8.	جع	Əbu Cəfər (ابو جعفر)	عى	İsa b. Vərdan (عيسى بن وردان)	جم	Süleyman b.Cəmmaz Cəmmaz (سليمان بن جَمَّاز)
9.	يع	Şeyx Yaqub (شيخ يعقوب)	يس	Ruveys (رُوَيس)	حه	Rəvh (روح)
10.	خل	Xələfi-Aşir (خلف عاشر)	سح	İshaq (اسحق)	سه	İdris (ادريس)

4. Səhih Qiraətlərdə lazım olan şərtlər

Qiraət alimləri, Quran qiraətlərinin səhih sayıla bilməsi üçün bəzi şərtlər qoymuşlar. Bu şərtlərə uyğun gələn qiraətlər səhih, uyğun gəlməyənlər isə keçərsiz və batil sayılmışdır. Səhih qiraətin şərtləri bütün qaynaqlarda üçdür.

a. Qiraət, bir vəchilə də olsa ərəb qrammatikasına (nəhvə və sərfə) uyğun olmalıdır.

Burada bir vəchilə kəlməsindən məqsəd, qrammatika qaydalarından hər hansı birinə uyğun olmasıdır. Çünki bəzi qrammatika qaydalarında dil alimləri ixtilaf etmişdirlər. Bu kimi hallarda səlahiyyət sərf və nəhivçilərdə deyil, qiraət imamlarındadır.

b. Qiraət, səhih və müttəsil bir sənədlə, Peyğəmbərimizə (s.ə.s) çatmalıdır.

Eynilə hədis elmində olduğu kimi qiraəti rəvayət edən kimsələr ədalət və zəbt yönü qüvvətli olan kimsələr olmalıdır və onlar tərəfindən sənədində qopuqluq olamadan Həzrət Peyğəmbərə (s.ə.s) qədər çatmış olmalıdır.

c. Qiraət, Həzrət Osmana nisbət edilən müshəflərdən birinin xəttinə uyğun olmalıdır.

Həzrət Osmanın istinsax etdirdiyi Quranlarda bilindiyi kimi nöqtələmələr və hərəkələmələr edilməmişdir. Bundan əlavə bu müshəflər birdən çox qiraət vəchini əhatə edəcək şəkildə xüsusi bir imla ilə yazıldıqlarından, qiraət bunlardan birinə uyğun olmalıdır.

Bu üç şərti daşıyan qiraətlər rəd və inkar oluna bilməz. Əgər bu şərtlərdən biri əksik olarsa, bu qiraətə zəif, şaz ya da batil deyilir.

B. İBN CƏZƏRİ HAQQINDA MƏLUMAT

İbn Cəzəri H.751\M.1350-ci ildə Şamda dünyaya gəlmişdir. Əsl adı Mühəmməddir. İlk təhsilini atasından alan Cəzəri, təhsil həyatı haqqında belə qeyd edir:

"Allah yaratdıqları arasında ruzini necə böldüysə, alimləri də insanlar arasında eləcə paylaşdırmış və mənim qismətimə də bulardan bir camaat ayırmışdır. Qurani-Kərim, qiraət elmi və ixtilaful-huruf kimi elmləri aldığı müəllimlərinin sayı qırxa yaxın olmuşdur ki, bunlardan ilk sıranı mərhum atası Əbu Abdullah Mühəmməd ibn, Mühəmməd ibn, Əli əl-Cəzəri alır."

Cəzəri 13 yaşındaykən Qurani-Kərimi əzbərləmiş və bundan bir il sonra xətmlə təraveh namazı qıldırmışdır. Hafizlik icazətini babasının dayısı və atasının da hədis müəllimi olan Mühəmməd ibn, İsmail əl- Həbbaz Cəzəridən almışdır. Sonra 767 ci ildə Şamdakı Aqibeyyə mədrəsəsində İbrahim əl-Həməvidən "Təysir" və "Şatibiyyə" kitablarını oxuyaraq "Qiraəti-Səb-a"nı (yeddi qiraəti) cəm etmişdir.

Çox zəkalı olan İmam Cəzəri gənc yaşlarında müəllimlik etməyə və Şamda Əməvi Cameindəki Qübbətün-Nəsrin altında qiraət elmi öyrətməyə başlamışdır. Qərbdən Mərakeş və Tunisdən, İspaniyadan, Yəməndən, Hindistandan, Osmanlı ölkəsi Anadoludan və İrandan bir çox tələbəsi olmuşdur.

İslam ölkələrinin bir çoxunda olmuş Cəzəri, Osmanlı padşahı İldırım Bəyazidin dəvət məktubu ilə Anadoluya gəlmişdir. Bursanın Ulu Cameində İmam Cəzərinin şərəfinə İldırım Bəyazid Darul-Qürrası dərhal fəaliyyətə başlamış, bu qiraət ocağının başına da İmam Cəzəri rəhbər təyin edilmişdir. Osmanlı Darul-Qürralı Cəzəri vasitəsilə inkişaf etmişdir. Bu qiraət ocaqlarında qürralar və din müəllimləri yetişirdi.

İbn Cəzəri qiraət elmində müstəsna bir yeri olan "ən-Nəşr fi qiraətil Aşr" adlı əsərini və bu əsərin "Tayyibətun-Nəşr" adıyla bilinən nəzm formasını (misraları qafiyəli) Bursada yazmış və ilk tayyibə hafizlərini də burada yetişdirmişdir. Sultan Bəyazidin uşaqlarının təlim-tərbiyəsilə də vəzifələndirilmişdir.

Teymur hadisələrindən sonra Orta Asiyanı dolaşmış və təkrar öz ölkəsinə qayıtmışdır. Bu illər ərzində yüzlərlə tələbə yetişdirməyə nail olmuşdur.

İbn Cəzəri təkcə bir Qiraət alimi olmamışdır. Hər nə qədər o qiraət elmində məşhur olmuş və ömrünün böyük bir qismini bu elmə həsr etmişsə də təfsir, hədis, fiqh, üsulu-Fiqh, təcvid, təsəvvüf, tarix, siyer və kəlam kimi islami elmlərin çoxunda ustad idi. Bununla yanaşı bəyan, bədii, bələğat, sərf, nəhv, lüğət, ədəbiyyat, münazəra, siyasət və kitabət elmləri kimi məşhur elmlərdə də söz sahibi olmuşdur.

O, H.833\M.1429 cu ildə Şirazdakı evində 82 yaşında ikən vəfat etmişdir.[56]

56 İbrahim Tanrıkulu, Kuranı okuma usul ve esas. İstanbul-1999, səh. 7.

Ə D Ə B İ Y Y A T

Ayni, Bədrəddin Mahmud b. Əhməd,
Umdətül-Qari li Şərhi Sahihil-Buxari, İstanbul 1954.

Buxari, Əbu Abdillah Muhəmməd b. İsmayıl b. İbr. b. əl-Muğirə,
Camiussəhih, İstanbul 1315.

Əbu Davud, Süleyman b. Əşas b. İshaq,
Sünəni Əbu Davud, nşr, Əhməd Said Ali, Misir 1952.

Tanrıkulu, İbrahim,
Kuranı okuma usul ve esasları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Ticaret İşletmesi, Dizi-Baskı, İstanbul-1999.

Ünlü, Demirhan,
Kurani-Kerim Tecvidi, Diyanet İşleri Vakfı yayınları, Ankara 1999.

İbn Cəzəri, Əbul Xeyr Muhəmməd b. Muhəmməd,
Müqəddimə, İstanbul 1310.

-----------------------------,
ən-Nəşr fi Qiraətil Aşr, Misir tarixi yox, nşr, Ali Muh. əd-Dəbba.

İbn Macə, Əbu Abdullah Muhəmməd əl-Qəzvini,
Sünən, nşr, Fuad Abdulbaqi, Qahirə 1952.

Karacam, İsmail,
Kurani-Kerimi Okuma Faziletleri ve Okuma Kaideleri,
Marmara U. İlahiyat Fakultesi Vakfı yayınları, İstanbul 2002.

----------------------,
Kıraat İlminin Kuran Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi, Marmara U. İlahiyat Fak. Vakfı yay.

Nəsai, Əbu Abdirrahman b. Şuayb,
Sünəni Nəsai, Misir 1964.

Sofuoğlu, Mehmet,
Sahihi-Müslim ve Tercümesi, İstanbul 1967.

Süyuti, Cəlaləddin,
əl-İtqan fi Ulumil Quran, Qahirə 1967.

MÜNDƏRİCAT

İKİNCİ BÖLMƏ

QURANI ÖYRƏTMƏ və ƏZBƏRLƏMƏ